

**CYNGOR I LYWIO ADEILADAU RHESTREDIG A
GODWYD AR ÔL Y RHYFEL YNG NGHYMRO**

**Adroddiad ar gyfer Cadw
gan
Edward Holland a Julian Holder
*Mawrth 2019***

HOLLAND HERITAGE

UNIGOLYN CYSWLLT:

Edward Holland
Holland Heritage
12 Maes y Llarwydd
Y Fenni
NP7 5LQ

07786 954027

www.hollandheritage.co.uk

*Lluniau'r clawr blaen:
Cae Brics (Maes Hyfryd erbyn hyn), Biwmares
Prifysgol Bangor, Adeilad yr Adran Sŵoleg*

CYNNWYS

Adran	Tudalen
Rhan 1 Cyflwyniad	3
1.0 Cefndir i'r Astudiaeth 2.0 Awduron 3.0 Methodoleg Ymchwil a Chwmpas a Strwythur yr Adroddiad 4.0 Rhestru Statudol	
Rhan 2 Cefndir i Bensaernïaeth ar ôl y Rhyfel yng Nghymru	12
5.0 Y cyd-destun economaidd, cymdeithasol a gwleidyddol 6.0 Y gwaddol cyn y rhyfel a'i ddylanwad ar bensaernïaeth ar ôl y rhyfel	
Rhan 3 Prif fathau o adeiladau a syniadau pensaernïol	18
7.0 Tai Cyhoeddus 8.0 Tai Preifat 9.0 Ysgolion 10.0 Colegau Celf, Technoleg ac Addysg Bellach 11.0 Prifysgolion 12.0 Llyfrgelloedd 13.0 Prif Adeiladau Cyhoeddus	
Rhan 4 Trosolwg o Benseiri ar ôl y Rhyfel yng Nghymru	65
Rhan 5 Crynodeb	73
Atodiadau Atodiad A – Llyfryddiaeth Atodiad B – Tabl o adeiladau ar ôl y rhyfel yng Nghymru o gyfrolau Adeiladau Cymru – y 'Pevsners' Atodiad C – Medal Aur Pensaernïaeth yr Eisteddfod Genedlaethol Atodiad D – Gwobrau Ymddiriedolaeth Ddinesig Cymru ar ôl y rhyfel Atodiad E – Gwobrau Pensaernïaeth Sefydliad Brenhinol Penseiri Prydain (RIBA) yng Nghymru 1945–85	88

RHAN 1 – Cyflwyniad

1.0 Cefndir i'r Astudiaeth

1.1 Ym mis Rhagfyr 2017 comisiynwyd cwmni Holland Heritage gan Cadw i wneud gwaith ymchwil yn ymwneud ag adeiladau ar ôl y rhyfel yng Nghymru.

1.2 Y nod yw darparu sylfaen ymchwil sy'n gwella dealltwriaeth o adeiladau Cymru gydol y cyfnod ar ôl y rhyfel rhwng 1945 a 1985. Bydd hyn yn nodi themâu arwyddocaol yn natblygiad pensaernïol mathau o adeiladau amrywiol sydd wedi gwneud cyfraniad pwysig at gymeriad pensaernïol Cymru yn y cyfnod hwn.

1.3 Mae'r Briff yn nodi'r ffocws penodol, sef:

- Comisiynau Cyhoeddus ar gyfer llywodraeth leol a chenedlaethol, gan gynnwys adeiladau dinesig, ysgolion a cholegau;
- Tai cyhoeddus a phreifat.

1.4 Mae'r astudiaeth yn deillio o'r adolygiad o warchod yr amgylchedd hanesyddol yng Nghymru ynghyd â Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016. Nod y ddeddfwriaeth arloesol hon oedd mynd i'r afael â heriau penodol wrth warchod treftadaeth Cymru.

1.5 Mae angen cynnal yr astudiaeth oherwydd bod amser wedi mynd heibio a bod angen cynyddol i nodi adeiladau arwyddocaol. Er bod llawer o bensaernïaeth y cyfnod hwn yn parhau i edrych yn gyfoes, mae llawer o'r adeiladau yn 70 oed bellach. Mae'n bosibl bod rhai wedi'u dymchwel eisoes tra bod eraill wedi'u newid, gan effeithio ar eu harwyddocâd. Wrth gynnal arolwg newydd Cymru, ni chafodd adeiladau o'r cyfnod hwn eu hystyried ar gyfer eu rhestru yn gyffredinol oni bai eu bod yn bodloni'r rheol 30 mlynedd, sef eu bod yn adeiladau o arwyddocâd cenedlaethol dan fygythiad. Yr amcan yw darparu sylfaen awdurdodol ar gyfer gweithgarwch rhestru yn y dyfodol.

2.0 Awduron

2.1 Awduron yr adroddiad ymchwil hwn yw Edward Holland (Holland Heritage) a Dr Julian Holder (Prifysgol Rhydychen).

2.2 Mae ffynhonnell pob darlun wedi'i nodi ac mae hawlfraint darluniau eraill yn eiddo i Holland Heritage.

3.0 Methodoleg Ymchwil a Chwmpas a Strwythur yr Adroddiad

3.1 Cwblhawyd gwaith ymchwil wrth ddesg ac archifol er mwyn casglu data o ffynonellau sydd wedi'u cyhoeddi a ffynonellau nad ydynt wedi'u cyhoeddi. Mae hyn yn cynnwys gwaith ymchwil yn llyfrgelloedd Ysgol Pensaernïaeth Cymru, Llyfrgell Sefydliad Brenhinol Penseiri Prydain, Prifysgol Bangor, Prifysgol Metropolitan Manceinion a Phrifysgol Manceinion. Nodir y ffynonellau y cyfeirir atynt yn yr Ôl-nodion.

3.2 I ddechrau, lluniwyd cofrestr o adeiladau ar ôl y rhyfel sydd wedi'u nodi yn saith cyfrol Adeiladau Cymru (cyfeirir at y rhain ar lafar fel 'Pevsners'). Ategwyd hyn gan wybodaeth o gofnodion rhestru Cadw a phapurau ymchwil nad ydynt wedi'u cyhoeddi yn ymwneud â'r broses restru.

3.3 Mae chwmpas yr adroddiad wedi'i nodi ym manyleb Briff Cadw (Hydref 2017), sef canolbwyntio ar gomisiynau cyhoeddus a thai preifat. Mae hyn yn cynnwys holl gomisiynau llywodraeth leol a chanolog, e.e. adeiladau dinesig, ysgolion a cholegau yn ogystal â chynlluniau tai cyhoeddus. Mae comisiynau cyhoeddus yn cynnwys amrywiaeth eang o adeiladau gwahanol, ond penderfynwyd hepgor rhai, fel llysoedd, ysbytai a henebion cyhoeddus o'r adroddiad hwn ar ôl trafod â Cadw. Roedd yr adeiladau hyn eisoes wedi'u hasesu ar wahân neu maent yn cael eu hystyried yn gategori asedau ar wahân. O fewn ffocws y briff, mae'r adroddiad yn cyflwyno dealltwriaeth o'r amgylchedd adeiledig yng Nghymru rhwng 1945 a 1985. Trwy ddadansoddi adeiladau allweddol ac arferion pensaernïol o'r cyfnod hwn, mae'n egluro arwyddocâd ac yn nodi'r adeiladau sy'n cynrychioli'r cyfnod ar ôl y rhyfel yng Nghymru.

3.4 Mae'r adroddiad wedi'i rannu'n bum rhan:

Rhan 1 Cyflwyniad

Mae hyn yn cynnwys gwybodaeth gefndir i'r adroddiad a'r fethodoleg a'r strwythur sy'n sylfaen i'r gwaith ymchwil a'r adroddiad. Hefyd, mae'n egluro rhestru statudol a'r cysylltiad rhwng adeiladau o'r cyfnod hwn a'r meini prawf sydd wedi'u cyhoeddi.

Rhan 2 Gwybodaeth gefndir am bensaernïaeth ar ôl y rhyfel yng Nghymru

Mae hyn yn gosod y cyd-destun economaidd, cymdeithasol a gwleidyddol yng Nghymru sy'n sylfaen i'r asesiad o bensaernïaeth ar ôl y rhyfel. Mae'n edrych ar y gwaddol cyn y rhyfel a'i ddylanwad ar bensaernïaeth ar ôl y rhyfel.

Rhan 3 Prif Fathau o Adeiladau a Syniadau Pensaernïol

Mae'n nodi'r prif fathau o adeiladau a syniadau pensaernïol ac yn rhoi sylw i bob un mewn adrannau ar dai cyhoeddus, tai preifat, ysgolion, colegau technoleg ac addysg bellach, prifysgolion, llyfrgelloedd a chomisiynau cyhoeddus mawr. Ym mhob adran, trafodir adeiladau mewn ffordd gronolegol, yn unol â'u trefn yn y ffynonellau gwreiddiol (llynyddiaeth cyfnodolion yn bennaf) neu yn unol â'r dyddiadau mewn ffynonellau eilaidd fel 'Adeiladau Cymru'. Gan mai briff yr arolwg hwn oedd cwblhau gwaith ymchwil wrth ddesg, heb ei ddilysu gan waith maes, nid oes unrhyw ragdybiaethau wedi'u gwneud yma ynglŷn â bodolaeth bresennol adeiladau, ac mae'n bosibl nad yw rhai o'r adeiladau'n bodoli bellach.

Mewn rhai achosion, ni chofnodwyd dyddiad, neu roedd y dyddiad yn amwys e.e. '70au', 'cwblhawyd yn ystod y 60au'. Mewn ychydig o achosion, yn y maes tai preifat yn bennaf, nid yw adeiladau wedi'u henwi neu ni chofnodwyd lleoliad manwl ar eu cyfer. Yn yr achosion hyn, cyfeirir at yr adeiladau lle bo hynny'n briodol er mwyn hyrwyddo rhagor o waith ymchwil. Os yw enwau yn hysbys, maent wedi'u nodi mewn testun trwm at ddibenion eglurder. Roedd y rhan fwyaf o adeiladau a nodwyd yn y deunydd ffynhonnell wreiddiol wedi'u darlunio, ond ni atgynhyrchir y darluniau yma ac nid oes unrhyw waith maes wedi'i gwblhau i dynnu llun o'u cyflwr presennol, neu yn wir i nodi a ydynt wedi goroesi. Wrth reswm, mae cyfraddau goroesi adeiladau diweddar yn peri pryder, ac mae llawer o adeiladau arwyddocaol a godwyd ar ôl y rhyfel wedi'u dymchwel eisoes e.e. Neuadd y Sir Gwent, Ysgol Uwchradd Betws, Casnewydd, Pwll Nofio'r Gymanwlad, Caerdydd ac ati. Yn wir, mae categorïau cyfan, yn enwedig llyfrgelloedd cyhoeddus, dan fygythiad o gau, cael eu gwaredu a'u dymchwel o bosibl.

Nodir bod llawer o'r adroddiad hwn yn ymwneud â phensaerniaeth awdurdodau lleol a gafodd ei chynllunio a'i hadeiladu yn ystod cyfnod o gymhorthdal a hyder cyhoeddus mawr, sydd wedi'i ddisodli i raddau helaeth gan fodel economaidd newydd.

Rhan 4 Penseiri Ar ôl y Rhyfel yng Nghymru

Mae'r rhan hon o'r adroddiad yn crynhoi'r prif benseiri yng Nghymru yn ystod y cyfnod hwn. Mae llawer o benseiri arwyddocaol wedi'u hepgor yn sgil diffyg gwybodaeth mewn rhai achosion. Mae hyn yn berthnasol iawn i benseiri awdurdodau lleol arwyddocaol nad oedd ganddynt broffil cyhoeddus wedi'i gyhoeddi oherwydd natur eu swyddi cyhoeddus.

HOLLAND HERITAGE

Rhan 5 Crynodeb a Chasgliadau

I gloi'r adroddiad, ceir crynodeb o ganlyniadau'r gwaith ymchwil. Mae'n nodi adeiladau a themâu penodol ym maes pensaernïaeth ar ôl y rhyfel ac yn nodi meysydd ymchwil posibl yn y dyfodol.

4.0 Rhestru Statudol

4.1 Deddfwriaeth berthnasol

O dan ddarpariaethau Adran 1(1) o Ddeddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, fel y'i diwygiwyd gan Ddeddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016, mae'n rhaid i Weinidogion Cymru lunio rhestrau o adeiladau sydd o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig. Yn ôl Adran 1(3), wrth ystyried a ddylid cynnwys adeilad mewn rhestr o'r fath, gellir ystyried hefyd a yw'n rhan o grŵp o adeiladau neu a oes unrhyw adeiledd ynghlwm wrth yr adeilad neu wedi'i gynnwys yn y cwrtil a all fod o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol hefyd. Yn ôl Adran 1(5), ystyr 'adeilad rhestredig' yw adeilad sydd wedi'i gynnwys mewn rhestr ar hyn o bryd, ac yng Nghymru mae'r rhestr wedi'i llunio neu ei chymeradwyo gan Weinidogion Cymru.

Nid yw'r ddeddfwriaeth yn gwahaniaethu rhwng adeiladau ar ôl y rhyfel neu adeiladau hŷn, felly mae'n caniatáu rhestru adeiladau o'r cyfnod rhwng 1945 a 1985 os ydynt o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig. Mae canllawiau sydd wedi'u cyhoeddi ar wahân yn darparu rhagor o wybodaeth am y meini prawf ar gyfer penderfynu ar y cyfryw ddiddordeb e.e. TAN 24.

Arolygwyr Adeiladau Hanesyddol Cadw sy'n gyfrifol am asesu adeileddau i'w rhestru.

Mae Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016 yn cyflwyno gofyniad cyfreithiol ychwanegol yn Adran 2A(2), sy'n ei gwneud yn ofynnol i Weinidogion Cymru ymgynghori â phersonau priodol ar gynigion i ychwanegu adeiladau at y rhestr statudol a gofyn am eu sylwadau ysgrifenedig ynglŷn â'r cynigion.

4.2 Meini prawf ar gyfer rhestru

Mae'r meini prawf ar gyfer rhestru wedi'u nodi yn *Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol, Atodiad B*. Mae'n rhaid rhestru pob adeilad sy'n bodloni'r meini prawf hyn. Ar hyn o bryd mae tua 30,000 o adeiladau wedi'u rhestru yng Nghymru.

Mae Adran B.3 yn datgan: "*Mae oedran a phrinder yn berthnasol, yn arbennig pan gynigir adeiladau i'w rhestru ar sail eu diddordeb hanesyddol. Po hynaf yw'r adeilad a pho brinnaf yw'r enghreifftiau o'i fath sydd wedi goroesi, y mwyaf tebygol ydyw y bydd o bwys hanesyddol. Felly, mae pob adeilad a godwyd cyn 1700 ac sydd wedi goroesi yn ei gyflwr gwreiddiol, fwy neu lai, yn cael ei restru. Mae'r rhan fwyaf o adeiladau sy'n dyddio o tua*

1700 i 1840 hefyd yn cael eu rhestru, er bod angen rhywfaint o ddethol. Ar ôl tua 1840, oherwydd y cynnydd sylweddol yn nifer yr adeiladau a godwyd a'r ffaith bod llawer mwy ohonynt wedi goroesi, mae angen bod yn fwy detholus er mwyn nodi'r enghreifftiau gorau o fathau penodol o adeiladau, a dim ond adeiladau o ansawdd a chymeriad pendant a gaiff eu rhestru. Fel arfer dim ond os ydynt o ansawdd eithriadol ac o dan fygythiad y caiff adeiladau sy'n llai na 30 mlwydd oed eu rhestru. Y dull gweithredu a fabwysiadwyd ar gyfer rhestru adeiladau a godwyd yn ystod yr 20fed ganrif yw nodi enghreifftiau allweddol ar gyfer pob un o ystod o fathau o adeiladau – diwydiannol, addysgol, ysbytai, etc – a thrin yr enghreifftiau hyn fel pe baent yn diffinio'n fras safon y dylid barnu cynigion ar gyfer ychwanegiadau at y rhestr yn unol â hi."

Yr ystyriaethau allweddol ar gyfer penderfynu pa adeiladau y dylid eu cynnwys yn y rhestrau statudol yw:

- Diddordeb pensaernïol – mae hyn yn cynnwys adeiladau sydd o ddiddordeb oherwydd eu cynllun neu eu haddurniadau, yn ogystal ag enghreifftiau pwysig o fathau penodol o adeiladau a thechnegau;
- Diddordeb hanesyddol – mae hyn yn cynnwys adeiladau sy'n darlunio agweddau pwysig ar hanes cymdeithasol, economaidd, diwylliannol neu filwrol y genedl;
- Cysylltiadau hanesyddol – â phobl neu ddigwyddiadau sydd o bwys i Gymru;
- Gwerth grŵp – er enghraifft terasau neu sgwariau.

Gellir rhestru adeiladau yn adeiladau Gradd I, Gradd II* neu Radd II, ac mae cyhoeddiad diweddaraf Cadw, *Deall Rhestru yng Nghymru*¹ yn egluro hyn ymhellach. Caiff adeiladau o ddiddordeb eithriadol, cenedlaethol fel arfer, eu rhestru ar Radd I; caiff adeiladau o bwys penodol sydd o ddiddordeb mwy nag arbennig eu rhestru ar Radd II* ac mae'r gweddill yn adeiladau Gradd II. Mae llai na 2% o adeiladau rhestredig yng Nghymru yn adeiladau Gradd I, gyda tua 7% yn adeiladau Gradd II*. Felly, mae'r rhan fwyaf yn adeiladau Gradd II.

Yng nghyd-destun yr adroddiad hwn, mae'n bwysig nodi'r cyfeiriad uchod at restru yn yr ugeinfed ganrif. Yn aml, mae'r broses o restru adeiladau ar ôl y rhyfel yn rhagflaenu gwerthfawrogiad y cyhoedd o adeiladau o'r fath, felly mae'n gallu bod yn ddadleuol, yn enwedig os yw'r penderfyniad yn ymwneud ag adeilad mawr neu gynllun aiddatblygu.

¹ Cadw (Llywodraeth Cymru), *Deall Rhestru yng Nghymru*, (Medi 2018).

4.3 Crynodeb o adeiladau 1945 – 1985 sydd wedi’u rhestru

Ym mis Mawrth 2019 mae 79 o adeiladau ar ôl y rhyfel wedi’u rhestru yng Nghymru. Mae 10 ohonynt yn adeiladau Gradd II* ac mae’r gweddill yn adeiladau Gradd II.

Mae llawer ohonynt yn eglwysi neu’n adeileddau diwydiannol, sydd y tu allan i gylch gwaith yr adroddiad ymchwil hwn. Mae adeiladau rhestredig a godwyd ar ôl y rhyfel sy’n perthyn i’r Briff yn uniongyrchol, h.y. adeiladau cyhoeddus, llywodraeth leol neu genedlaethol, comisiynau a thai preifat a chyhoeddus yn cynnwys y 20 cofnod canlynol sydd wedi’u dosbarthu ar sail math o adeilad:

Comisiynau Cyhoeddus

- Amgueddfa Sain Ffagan, prif adeilad, wedi’i restru’n adeilad Gradd II yn 2011
- Y Swyddfa Gymreig (CP2), wedi’i rhestru’n Radd II ym 1999
- Swyddfa’r Post, Aberdaron, wedi’i rhestru’n Radd II yn 2001
- Hafod Elfyn, Bangor, wedi’i restru’n Radd II yn 2010

Ysgolion

- Ysgol Rhys Helyg, Helygain, wedi’i rhestru’n Radd II yn 2001
- Ysgol Syr Thomas Jones, Amlwch wedi’i rhestru’n Radd II* yn 2001
- Ysgol Gynradd Biwmares wedi’i rhestru’n Radd II yn 2007
- Ysgol Gynradd Sirol, Gaer, Casnewydd, wedi’i rhestru’n Radd II ym 1999
- Ysgol Feithrin/Fabanod Ardwyn, y Trallwng, wedi’i rhestru’n Radd II ym 1996
- Ysgol Efyrynwy, Llanwddyn, wedi’i rhestru’n Radd II yn 2009

Prifysgolion a Cholegau

- Neuadd Pantycelyn, Prifysgol Aberystwyth, wedi’i rhestru’n Radd II yn 2008
- Theatr Ardudwy (rhan o Goleg Harlech), wedi’i rhestru’n Radd II* yn 2001
- Tŷ Fulton, Prifysgol Abertawe, wedi’i restru’n Radd II yn 2004
- Adeilad Wallace, Prifysgol Abertawe, wedi’i restru’n Radd II yn 2004
- NEWI, Plas Coch, Wrecsam, wedi’i restru’n Radd II ym 1994

Llyfrgelloedd

- Llyfrgell y Sir Aberhonddu, wedi’i rhestru’n Radd II yn 2011

Tai Preifat

- Carreg Llwyd, Llanfairfechan, wedi'i restru'n Radd II ym 1992
- Y Tŷ Crwn, Tyddewi, wedi'i restru'n Radd II ym 1992
- Rhifau 1 i 6 Little Orchard, Dinas Powys, wedi'u rhestru'n Radd II yn 2006
- Rhifau 5,7,9,11 a 15 Ffordd Pen y Bryn, Bae Colwyn, wedi'u rhestru'n Radd II yn 2018

4.4 Rhestru adeiladau a godwyd ar ôl y rhyfel ledled y DU

4.4.1 Lloegr

Ym mis Chwefror 2018, nododd Historic England fod yna 853 o safleoedd sy'n cynnwys adeiladau rhestredig a godwyd ar ôl y rhyfel, ac mae llawer o'r cofnodion yn cyfeirio at waith penseiri mawr. Mae'r gwaith ymchwil wedi nodi'r canlynol:

- Mae 38 o'r cofnodion yn adeiladau cyhoeddus neu sefydliadol, gan gynnwys adeilad rhestredig Gradd I Coleg Brenhinol y Meddygon yn Regents Park, Llundain, adeilad Gradd II* Gorsaf Bwmpio'r Isle of Dogs ac adeilad rhestredig Gradd II Neuadd y Ddinas yn Truro.
- Mae 60 o'r cofnodion ar gyfer adeiladau addysg uwch gan gynnwys adeiladau Gradd I a Gradd II* ym Mhrifysgol Brighton, Prifysgol Caerlŷr a Phrifysgol Nottingham Trent, ac adeilad rhestredig Gradd II Theatr Gulbenkian ym Mhrifysgol Hull.
- Mae 56 o gofnodion ar gyfer ysgolion, gan gynnwys adeilad rhestredig Gradd II* Ysgol Greenside, Hammersmith ac adeilad rhestredig Gradd II Ysgol Limbrick Wood, Coventry.
- Mae 111 o gofnodion ar gyfer tai preifat gan gynnwys adeilad rhestredig Gradd II* Benjamin's Mount, Windlesham ac adeilad rhestredig Gradd II The Pediment, Aynho.
- Mae 18 o gofnodion ar gyfer tai preifat a sefydliadol gan gynnwys adeilad rhestredig Gradd II* Langham House Close, Richmond ac adeiladau rhestredig Gradd II Duke's Cottages yn Alnwick.
- Mae 45 o gofnodion ar gyfer tai cyhoeddus gan gynnwys adeilad rhestredig Gradd II* Tŷ Keeling, Tower Hamlets ac adeilad rhestredig Gradd II y Barbican, Llundain.

4.4.2 Yr Alban

Ym mis Mawrth 2018, nododd Historic Environment Scotland fod yna 284 o safleoedd sy'n cynnwys adeiladau ar ôl y rhyfel. Mae'r gwaith ymchwil wedi nodi'r canlynol:

- Mae 53 o'r cofnodion yn adeiladau Categori A gan gynnwys Tŵr David Hume ym Mhrifysgol Caeredin gan Robert Matthew, Johnson–Marshall a Phartneriaid, a godwyd ym 1960–63, ac Easterheughs, Aberdour a a'r tŵr gan William Thomas a godwyd ym 1946–55. Mae gwaith Gillespie Kidd a Coia wedi'i gynnwys yn y rhestrau o adeiladau Categori A, gan gynnwys Eglwys Gatholig Greenock, 1951–54.
- Mae 169 o gofnodion ar gyfer adeiladau Categori B, gan gynnwys Cynllun Trydan Dŵr y Great Glen yn Ucheldiroedd yr Alban a gwblhawyd ym 1955, a Choleg Elmwood, Cupar 1966–71 gan Wasanaeth Pensaerniol Cyngor Dosbarth Fife.
- Mae 62 o gofnodion ar gyfer adeiladau Categori C gan gynnwys Ysgol Gynradd Whiting Bay ar Ynys Arran gan Baron Bercott a Chymdeithion a godwyd ym 1963–67.
- Yr adeilad ar ôl y rhyfel diweddaraf i gael ei restru yw Ysgol Cardinal Newman yn Bellshill, a godwyd ym 1972–77 gan Awdurdod Addysg Lanarkshire. Fe'i rhestrwyd yn adeilad Categori B ym mis Rhagfyr 2017.
- Yn ôl cofnodion Historic Environment Scotland, mae 29 o adeiladau sy'n llai na 30 mlynedd oed wedi'u rhestru, sy'n dangos hyblygrwydd y rheol 30 mlynedd. Un enghraifft yw'r Stiwdio yn Selkirk gan Peter Womersley, a gafodd ei chwblhau ym 1972 a'i rhestru'n adeilad Categori A ym 1994.
- Nid oes modd cynnal pob adeilad ar ôl y rhyfel sy'n cael ei restru. Un enghraifft yw Neuaddau Preswyl Coleg Sant Andrew yn Glasgow a godwyd ym 1968–69 gan Gillespie, Kidd a Coia. Fe'i rhestrwyd yn adeilad Categori A ym 1998, ond cafodd ei ddymchwel yn 2011.

4.4.3 Gogledd Iwerddon

Cysylltwyd â Gwasanaeth Amgylchedd Hanesyddol Gogledd Iwerddon, ond nid oedd ganddo gofnodion penodol yn ymwneud â pha adeiladau ar ôl y rhyfel sydd wedi'u rhestru yng Ngogledd Iwerddon, felly ar ôl trafod y mater â Cadw cytunwyd nad oedd modd dod o hyd i ddata cymharol.

RHAN 2 – Cefndir i Bensaernïaeth Ar ôl y Rhyfel yng Nghymru

5.0 Y cyd-destun economaidd, cymdeithasol a gwleidyddol

Roedd y Blaid Lafur yn boblogaidd iawn, a llawer o ddiwydiannau'n cael eu gwladoli, yn y blynyddoedd yn syth ar ôl y rhyfel yng Nghymru. Roedd yr economi gul yng Nghymru yn llai llwyddiannus nag economi Lloegr, ac roedd yn derbyn cymhorthdal cyhoeddus sylweddol gan San Steffan. Wrth i'r diwydiannau craidd ddirywio, aeth y llywodraeth ati i ysgogi buddsoddiad yn y diwydiannau gweithgynhyrchu a'r diwydiannau gwasanaeth er mwyn ceisio rheoli cyfradd diweithdra a oedd eisoes yn uchel ac yn codi. Roedd hyn yn cynnwys y broses o greu Ardaloedd Datblygu a mabwysiadu fformiwla Barnett ym 1978 er mwyn dosbarthu cyfoeth y DU i Gymru, yn ogystal â'r Alban a Gogledd Iwerddon.

Yn wleidyddol, roedd galw cynyddol ar ôl y rhyfel i Gymru gael rhagor o annibyniaeth o San Steffan a chael ei thrin yn wlad wahanol yn hytrach na fel rhanbarth o Loegr. Y Blaid Lafur oedd plaid fwyaf llwyddiannus Cymru o bell ffordd, ac roedd dros ddwy ran o dair o ASau Cymru yn aelodau Llafur. Yn wir, ni leihaodd cyfran Llafur o'r bleidlais yng Nghymru o dan 50% tan etholiadau 1974. Sefydlwyd Cyngor Cymru a Sir Fynwy (cyngor anetholedig) ym 1948, ac ym 1950 dechreuodd ymgyrch i sefydlu Senedd etholedig yng Nghymru. Roedd cefnogaeth drawsbleidiol i'r ymgyrch hon, ond nid oedd yn llwyddiannus iawn. Fodd bynnag, roedd angen gwranddo ar yr etholwyr yng Nghymru bellach, a phan ddaeth Harold Wilson yn Brif Weinidog ym 1964, aeth ati i sefydlu swydd Ysgrifennydd Gwladol Cymru, a phenodi Jim Griffiths, AS Llanelli i'r swydd. Yn y dechrau, roedd pwerau'r Ysgrifennydd Gwladol yn gyfyngedig i dai, llywodraeth leol a ffyrdd, ond ychwanegwyd addysg, iechyd, masnach a diwydiant, amaethyddiaeth a'r amgylchedd maes o law. Serch hynny, roedd pwerau ac annibyniaeth y Swyddfa Gymreig yn gyfyngedig o'i gymharu â Swyddfa'r Alban.

Cynyddodd poblogrwydd Plaid Cymru a'r mudiad cenedlaethol ym 1966–68, ac efelychwyd hyn yn yr Alban. Ni lwyddodd i ennill digon o gefnogaeth, er gwaethaf ei llwyddiant mewn isetholiadau fel Caerfyrddin, ac er bod mudiadau anwleidyddol, fel yr ymgyrch i sefydlu ysgolion Cymraeg ac Urdd Gobaith Cymru, wedi troi'n fwy cenedlaetholgar. Roedd y cenedlaetholwyr ar ymylon y byd gwleidyddol yn dilyn arwisgiad Tywysog Cymru ym 1969, er bod y digwyddiad hwn yn parhau i fod yn hynod ddadleuol i lawer o bobl.

Arweiniodd gweithgareddau Cymdeithas yr Iaith Gymraeg at ragor o begynnu barn. Er i'r Gymdeithas gefnogi ymgyrch gyfansoddiadol gyfrifol Plaid Cymru yn wreiddiol, erbyn 1969 roedd yn gweithredu mewn ffordd fwy milwriaethus, gan ennyn gwrthwynebiad cyffredinol. Yn yr etholiad cyffredinol ym 1970, roedd gan Blaid Cymru ymgeiswyr ym mhob un o'r 36 sedd yng Nghymru, ond ni enillodd unrhyw sedd, er ei bod wedi sicrhau 11% o'r bleidlais. Ym 1973, nododd Comisiwn Crowther fod yna alw am ragor o ddatganoli gweinyddol a rhyw fath o ddeddfwrfa, ond gwrthodwyd cynigion y llywodraeth yn bendant yn y refferendwm ar ddatganoli ym 1979. Pleidleisiodd mwyafrif bach iawn dros ddatganoli ym 1997, a sefydlwyd Cynulliad Cenedlaethol Cymru ym 1999.

Yn ogystal â'r diwygiadau i lywodraeth ganolog, ad-drefnwyd llywodraeth leol yn y cyfnod hwn. Ym 1974 (yn dilyn Deddf 1972), cafodd y siroedd traddodiadol eu diddymu a'u disodli ag wyth awdurdod dwy haen newydd. Parodd y sefyllfa hon ym maes llywodraeth leol tan 1996 pan gafodd y Siroedd a sefydlwyd ym 1974 eu diddymu a'u disodli ag awdurdodau unedol.

O safbwynt economaidd, mae'r diwydiannau trwm wedi dirywio'n sylweddol yn ystod y cyfnod ar ôl y rhyfel. Sefydlwyd y Bwrdd Glo Cenedlaethol ym 1947 i geisio moderneiddio'r diwydiant glo yng Nghymru, ond o fewn cenedlaeth roedd llawer o byllau glo dwfn wedi'u cau. Erbyn 1981, dim ond 34 pwll glo a oedd yn weithredol, ac erbyn diwedd y ganrif roedd pob un wedi cau ac eithrio Glofa'r Tŵr. Roedd y diwydiant petrocemegol wedi llwyddo i lenwi rhywfaint o'r bwllch trwy sefydlu gweithfeydd yn Sir Benfro, a hwylusodd y llywodraeth swm sylweddol o fuddsoddiad tramor yng Nghymru, gan ddenu ffatrioedd fel LG Electronics i Gasnewydd. Erbyn y 1980au, roedd cyfraddau cyflogaeth yn y sector diwydiannol wedi cyrraedd eu lefelau isaf erioed, ac erbyn hyn roedd 60% o swyddi yng Nghymru yn perthyn i'r sector gwasanaethau. Un o'r rhesymau am hyn oedd penderfyniad y llywodraeth i adleoli cyrff cenedlaethol fel y Bathdy Brenhinol, yr Asiantaeth Trwyddedu Gyrwyr a Cherbydau, y Swyddfa Batentau a Thŷ'r Cwmniau i Dde Cymru. Roedd y mesurau annibynnol i hybu economi Cymru yn cynnwys penderfyniad Syr Julian Hodge i sefydlu Banc Masnachol Cymru ym 1971.

Er bod poblogaeth Cymru wedi dyblu yn ystod ail ran y bedwaredd ganrif ar bymtheg, roedd lefelau'r boblogaeth yn gymharol sefydlog yn ystod y cyfnod ar ôl y rhyfel. Mae ffigurau'r cyfrifiad yn dangos nad oedd y boblogaeth ym 1971 lawer yn uwch nag ym 1921. Roedd symudiad

arwyddocaol y boblogaeth o ardaloedd gwledig i ardaloedd trefol wedi effeithio ar amgylchedd adeiledig y naill a'r llall.

Yn ystod y cyfnod yn syth ar ôl y rhyfel, aeth y llywodraeth i'r afael â'r angen am dai newydd i weithwyr yn y diwydiannau a oedd ar ôl, ac anghenion tai'r rhai a oedd wedi colli eu cartrefi yn ystod y rhyfel. Yn ogystal ag ailadeiladu trefi a oedd wedi'u difrodi, fel Abertawe, sefydlodd y llywodraeth drefi newydd, gan gynnwys Cwmbrân, o dan gyfarwyddyd Corfforaeth Datblygu Cwmbrân, gan geisio gosod safon ar gyfer trefi diwydiannol modern. Roedd yn un o'r lleoedd cyntaf yng Nghymru i fod yn gynnyrch Prif Gynllun. Roedd ardaloedd allweddol eraill a dderbyniodd fuddsoddiad yn cynnwys y Drenewydd, lle'r oedd Corfforaeth Datblygu'r Canolbarth a Bwrdd Datblygu Cymru Wledig yn ceisio atal diboblogi gwledig a chreu cyfleoedd newydd.

Nododd Iorwerth Peate fod yr ugeinfed ganrif wedi creu newidiadau enfawr i'r drefn gymdeithasol yng Nghymru² a bod mwy o bobl wedi symud o ardaloedd gwledig i ardaloedd trefol. Roedd yn un o sylfaenwyr Sain Ffagan Amgueddfa Werin Cymru a agorodd ym 1948 i ddiogelu tystiolaeth o adeiladau traddodiadol a thraddodiadau. Ym 1971, roedd 76% o boblogaeth Cymru yn byw yn Sir y Fflint, Sir Ddinbych, Morgannwg a Sir Fynwy. Wrth i fwy o bobl adael yr ardaloedd gwledig, roedd yn fwy anodd mewn rhai ardaloedd o'r Canolbarth i awdurdodau lleol gynnal gwasanaethau cymdeithasol ar sail yr incwm o ardrethi a oedd yn dod i law. Ar yr un pryd, roedd llinellau rheilffordd gwledig yn cau ac roedd gwasanaethau bws yn prinhaus.

Fe gafodd y gostyngiad yn y boblogaeth yng Nghymru effaith ar ysgolion. Ym 1971, nodwyd bod 50% o ddisgyblion ysgolion cynradd Cymru a 29% o ddisgyblion ysgolion uwchradd Cymru yn derbyn eu gwarsi mewn adeiladau a godwyd cyn 1903, ac roedd cyflwr llawer ohonynt yn annerbyniol o wael. O ganlyniad, cyflwynwyd rhaglen fuddsoddi sylweddol i ddisodli'r adeiladau hyn dros gyfnod o chwe blynedd. Yn y 1970au, cafwyd cynnydd enfawr yn nifer y bobl o bob oed yng Nghymru a oedd yn derbyn addysg. Sefydlwyd Cydbwyllgor Addysg Cymru ym 1948, ac roedd ganddo rôl ehangach yn dilyn trosglwyddo cyfrifoldeb i'r Swyddfa Gymreig. Ym maes addysg bellach, agorwyd Coleg Uwch Dechnoleg yng Nghaerdydd ym 1967, a chynyddodd nifer y Prifysgolion, Colegau Polytechnig a cholegau eraill yn fawr iawn, gan arwain at godi adeiladau newydd mewn llefydd fel Bangor a Wrecsam.

² Iorwerth C Peate, *Society in Wales*, yn The Anatomy of Wales, gol. R Brinley Jones (Cyhoeddiadau Gwerin) t.53, 1972.

HOLLAND HERITAGE

I grynhoi, bu'n rhaid i Gymru ailsefydlu ei hun yn y cyfnod ar ôl y rhyfel. Roedd dirywiad y diwydiannau traddodiadol a chynnydd y sector gwasanaethau wedi creu newid cymdeithasol ac economaidd enfawr. Yn sgil adfywio'r iaith Gymraeg, mae'n ofynnol darparu gwasanaethau dwyieithog, ac mae dwyieithrwydd yn hanfodol i fywyd mewn sawl rhan o Gymru. Trosglwyddwyd grym gwleidyddol o San Steffan i Gaerdydd yn y cyfnod ar ôl y rhyfel. Adlewyrchir y newid hwn yn yr adeiladau a godwyd, gan gynnwys rhaglen adeiladu ysgolion gwledig a cholegau, a dymchwel ffatrioedd traddodiadol a thai diwydiannol.

6.0 Y gwaddol cyn y rhyfel a'i ddylanwad ar bensaernïaeth ar ôl y rhyfel

Yn gynnar yn yr ugeinfed ganrif, gwnaed ymdrechion i wella'r amodau tai gwael a oedd yn gysylltiedig â'r diwydiant glo a diwydiannau trwm eraill yng Nghymru. Cafodd syniadau'r Mudiad Garden City ddylanwad penodol ar fathau newydd o dai maestrefol mewn llefydd fel pentref model Oakdale, Garden Village Wreccsam a Garden Village Rhiwbeina (1912).³ Roedd Thomas Alwyn Lloyd yn ffigur arwyddocaol yn hanes cynnar cynllunio, a gallai fanteisio ar ei brofiad fel un o gynorthwywyr pensaernïol Unwin ym Maestref Hampstead Garden i geisio datrys problemau tai pobl dosbarth gweithiol yng Nghymru, gan gynnwys y gwaith o gynllunio Maestref Gardd y Barri. Ehangwyd a datblygwyd y gwaddol hwn mewn ffordd sylweddol yn Wreccsam a Chasnewydd ar ôl 1945. Un o egwyddorion allweddol cynllunio Dinasoedd Gardd oedd gweithio mewn ffordd greadigol â thopograffi safle yn hytrach na'i anwybyddu a'i ddisodli ag egwyddor economaidd tymor byr. Roedd hyn yn fwy sensitif i dirwedd Cymru na'r hyn a ddigwyddodd adeg diwydiannu'r wlad yn y ganrif flaenorol.

Fodd bynnag, roedd cynlluniau o'r fath yn gyfyngedig, ac wrth i ddiwydiannau anrheithio'r dirwedd ac yn sgil datblygiadau tai gwledig heb eu rheoleiddio, sefydlwyd sefydliadau pwysu fel Ymgyrch Diogelu Cymru Wledig (YDCW) ym 1928 ac Ymddiriedolaeth Ddinesig Cymru ym 1964. Cafodd gwaith ymgyrchu YDCW ei gefnogi gan unigolion fel Clough Williams-Ellis a'i lyfr dylanwadol *'Britain and the Beast'* (1937), a lwyddodd i ymestyn dadleuon a gyflwynwyd yn y llyfr *'England and the Octopus'* ym 1927 i Ynysydd Prydain cyfan. Yn dilyn pwysau cyson o'r fath, sefydlwyd Parciau Cenedlaethol ar ôl y rhyfel a phasiwyd Deddf Mynediad i Gefn Gwlad ym 1949.

Ymatebwyd i'r galwadau am ragor o annibyniaeth wleidyddol trwy greu canolfan ddinesig, os nid cenedlaethol, Caerdydd ym Mharc Cathays, a ddisgrifiwyd yn gwbl briodol fel y ganolfan ddinesig orau ym Mhrydain yn y llyfr *'The Buildings of Wales'*⁴. Dechreuwyd codi Neuadd y Ddinas a Llysoedd Barn Lanchester, Stewart a Rickards ym 1901, ac roedd yr adeiladau Baroc Edwardaidd ysblennydd yn batrwm i'r adeiladau a godwyd wedyn. Felly, mae adeilad y Swyddfa Gymreig (CP2) a godwyd gan Alex Gordon a'i Bartneriaid ym 1972–79 yn defnyddio'r un garreg wen Portland er gwaethaf ei

³ Stephen Kay, Homes for Welsh workers: from Robert Owen to the Garden City Movement (Y Fenni, 325 Press, 2014)

⁴ John Newman, Glamorgan; The Buildings of Wales (Harmondsworth, Penguin, 1995), t. 220.

bensaerniaeth Fwystfilaidd Newydd. Mae'n dyrchafu safle a sefydlwyd ar gyfer llywodraeth leol yn safle o ddyhead cenedlaethol.

Roedd cyfraddau diweithdra yn uchel yn y blynyddoedd rhwng y ddau ryfel, ac roedd dibyniaeth gynyddol ar wasanaethau a ddarparwyd gan lywodraeth leol a llywodraeth ganolog, ynghyd â gwasanaethau gan sefydliadau dyngarol. Un ymateb oedd sefydlu cynlluniau aneddiadau tir, gan gynnwys cynlluniau a ddatblygwyd gan Gymdeithas Aneddiadau Tir Cymru ym 1936 i gynorthwyo pobl ddi-waith yn ardaloedd glofaol cymoedd y De yn bennaf. Pensaer y Gymdeithas oedd Thomas Alwyn Lloyd, a sefydlwyd mân-ddaliadau â thai a chynlluniau Dinasoedd Gardd yn Boverton a Fferm-Goch, Llangan ym Morgannwg, Sealand yn Sir y Fflint, a Llanfair-Discoed yn Sir Fynwy.⁵

Oherwydd sefyllfa gref y Blaid Lafur, canfuwyd adnoddau i ddatgan ei grym rhanbarthol ar ffurf cyfres o adeiladau dinesig hynod drawiadol y tu allan i'r brifddinas, gan gynnwys y rhai a godwyd yng Nghaerfyrddin a Chasnewydd. Yr adeilad mwyaf trawiadol oedd Neuadd y Ddinas Abertawe a gynlluniwyd gan Percy Thomas ac Ivor Jones, a ddatblygodd gwmni hynod lwyddiannus ym maes pensaerniaeth ddinesig a phensaerniaeth prifysgolion. Hefyd, llwyddodd gwleidyddiaeth y Blaid Lafur i sefydlu adrannau llafur uniongyrchol, a aeth ati i godi'r adeiladau a gynlluniwyd gan benseiri dinesig, sirol a bwrdeistrefol, a ddaeth i amlygrwydd yn y cyfnod rhwng y ddau rhyfel a'r cyfnod ar ôl y rhyfel. Serch hynny, rhaid cofio bod Ernest Morgan o Abertawe wedi'i benodi'n Bensaer y Fwrdeistref mor gynnar â 1912. Yn sgil cyflwyno treth newydd uchel iawn ar eiddo sy'n cael ei etifeddu – treth farwolaeth – fe gafodd llawer o ystadau mawr eu gwerthu neu eu gadael yn segur, a defnyddiwyd eu tiroedd cynlluniedig ar gyfer tai yn y cyfnod ar ôl 1945.

Er bod llawer o gyffro yng nghylchgronau pensaernïol y cyfnod, roedd enghreifftiau o bensaerniaeth Fodernaidd yn brin yn y cyfnod rhwng y ddau ryfel, ac eithrio adeilad trawiadol Ysbyty Sili ac ychydig o dai preifat unigol, a oedd yn fwy Modern nac yn Fodernaidd yn aml. Yn aml, roedd yr arddulliau a'r amrywiadau hanesyddol, a'r fersiynau mwy plaen o waith celf a chrefft Sioraidd, Clasurol a'r cyfnod diweddar yn boblogaidd o hyd. Mae'r gwaddol hwn yn golygu bod poblogrwydd pensaerniaeth Fodernaidd ar ôl y rhyfel yn fwy anhygoel byth o ystyried ei bod yn deillio o gefndir mor anaddawol. Hefyd, mae'n egluro'r pŵer sy'n sylfaen i barhad pensaerniaeth draddodiadol Cymru, a welir, er enghraifft, yn elusendai'r Trallwng a gynlluniwyd gan Herbert Carr ac a agorwyd ym 1941.

⁵ Alwyn Lloyd, *Land settlement schemes in Wales*, Journal of the Royal Institute of British Architects, 22 Mai 1939, tt. 719–724.

RHAN 3 — Prif Fathau o Adeiladau a Syniadau Pensaernïol

Yn yr adran hon, mae adeiladau penodol y cyfeirir atynt wedi'u nodi mewn llythrennau trwm

7.0 Tai Cyhoeddus

7.1 Yr angen am dai dros dro yn syth ar ôl y rhyfel

Roedd darparu tai yn un o'r blaenoriaethau pensaernïol pwysicaf ar ddiwedd yr Ail Ryfel Byd ym 1945, os nad y flaenoriaeth bwysicaf. Mor gynnar â 1943, roedd yn ofynnol i awdurdodau lleol lunio rhaglenni tai blwyddyn o hyd i'w gweithredu ar ôl y rhyfel. Yng Nghymru, er mwyn paratoi ar gyfer 'ennill yr heddwch', sefydlwyd Cyngor Cymru ar gyfer Cynghori ar Ailadeiladu. Cyhoeddodd y Cyngor ei adroddiad dros dro cyntaf yn canolbwyntio ar faterion datblygu mawr tua dechrau 1944.⁶ Ym 1945, bu'r Gweinidog Iechyd Aneurin Bevan yn ymweld â Mynwy, Morgannwg, Caerfyrddin, Penfro, Aberteifi, Brycheiniog a Maesyfed ar gyfer cynadleddau ag awdurdodau tai lleol er mwyn trafod sut i gyflymu'r broses o godi tai.⁷

Lluniwyd rhaglen tai brys dros dro er mwyn ymateb i'r prinder tai. Trwy ystyried modelau tai adeg y rhyfel yn America, gwaith Awdurdod Dyffryn Tennessee, a thrwy fabwysiadu'r datblygiadau technegol a wnaed yn ystod y rhyfel, fe aeth y Weinyddiaeth Iechyd a'r Weinyddiaeth Adeiladau ati i sefydlu cynllun safonol ar gyfer tŷ parod, un llawr â dwy ystafell wely. Cafodd contractwyr preifat gyfle i dendro ar gyfer y gwaith hwn, a chynhyrchwyd un ar ddeg o amrywiadau o'r cynllun safonol, gan gynnwys un cynllun a fewnforiwyd o UDA o dan y polisi Benthylg-Lesio. Roedd y rhaglen tai brys dros dro yn cynnwys cegin ac ystafell ymolchi bwrpasol, ac roedd y rhaglen ar waith am bedair blynedd, gan gynhyrchu dros 156,000 o unedau tai yn ystod y cyfnod hwn. Gofynnwyd i awdurdodau tai lleol archwilio'r cartrefi a oedd yn cael eu harddangos y tu allan i Oriel Tate ym mis Mehefin 1944, ac fe gawsant gyfle i wneud cynnig am y nifer o dai perthnasol yn gyfnewid am ddarparu'r tir gofynnol. Er gwaethaf cynllun arloesol y tai, y broses gyflym o'u hadeiladu, a lefelau boddhad uchel y trigolion, beirniadwyd y tai a adeiladwyd yn Aberhonddu ar y sail eu bod yn hyll acyn anghydnaws â

⁶ Anghysbys, *News, The Architects' Journal*, 14 Mai, 1942. Gweler hefyd Anghysbys, *Cyngor Cymru ar gyfer Cynghori ar Ailadeiladu, The Architects' Journal*, 13 Ebrill, 1944, t. xxxvii, [D.S. mae Clough Williams-Ellis yn cyfeirio at y Cyngor hwn yn ei hunangofiant hefyd].

⁷ Anghysbys, *News, The Architects' Journal*, 29 Tachwedd 1945, t. xxxix.

harddwch tirwedd Cymru.⁸ Serch hynny, mae enghreifftiau o dai parodi'w gweld o hyd ledled Cymru, gan gynnwys **ystâd Ridgeway, Casnewydd**. Mae'r tai hyn yn parhau i gael eu defnyddio degawdau lawer ar ôl i oes deng mlynedd arfaethedig y tai parod ddod i ben.

Roedd rhaglen ar wahân a llai cynhwysfawr o fewnforio tai parod, pren, dwy lawr wedi'u gwneud mewn ffatrioedd yn Sweden yn cyd-redeg â'r brif raglen tai parod. Gwnaed hyn yn rhannol er mwyn ateb y feirniadaeth fod tai parod yn hyll. Codwyd tai o'r fath yn **Rossett, Wreccsam**, fel ffordd o wella'r problemau tai (ar gyfer gweithwyr amaethyddol yn benodol) wrth sefydlu rhaglen tai parhaol.⁹

7.2 Rôl penseiri Awdurdodau Lleol ym maes tai parhaol

Ar ôl mynd i'r afael â'r anghenion dros dro, canolbwyntiwyd ar ddatrys problemau tai trwy godi mwy o adeiladau parhaol. Roedd deunyddiau a llafur yn brin o hyd, ac roedd angen trwydded i adeiladu tai, felly roedd y gwaith yn cael ei wneud gan y prif awdurdodau lleol a'u staff pensaernïol. Roedd llawer iawn ohonynt wedi penodi Penseiri Dinas, Bwrdeistref neu Sir yn y blynyddoedd blaenorol. Fodd bynnag, roedd Cyngor Dinas Caerdydd yn eithriad amlwg yn hyn o beth. Roedd y Cyngor yn destun ymgyrch hir dan arweiniad Sefydliad Penseiri De Cymru, gyda chefnogaeth Sefydliad Brenhinol Penseiri Prydain a'r cylchgrawn 'Official Architect', oherwydd methiant y Cyngor i benodi Prif Bensaer newydd ar ôl i ddeilydd y swydd a benodwyd ym 1945 ymddiswyddo a derbyn swydd yn Birmingham. Mewn erthygl flaen yn cyfeirio at y gwaith a fyddai'n cael ei alluogi gan y Ddeddf Cynllunio Gwlad a Thref newydd (1947), cwynodd cylchgrawn yr 'Official Architect' fod Caerdydd wedi gwneud y canlynol: 'returned to the old *status quo* and once more assigned to the art of architecture the humiliating role of hand-maiden to municipal engineering.'¹⁰

7.3 Ystadau tai arloesol yn y Gogledd

Dechreuwyd y gwaith o godi **Ystâd Queen's Park, Wreccsam** ym 1950, ac roedd y cam cyntaf wedi'i gwblhau ar ôl pedair blynedd. Cynlluniwyd yr ystâd gan J.M. Davies, Peiriannydd a Phensaer Bwrdeistref Wreccsam, mewn cydweithrediad â'r pensaer/cynlluniwr Gordon Stephenson o Lerpwl.

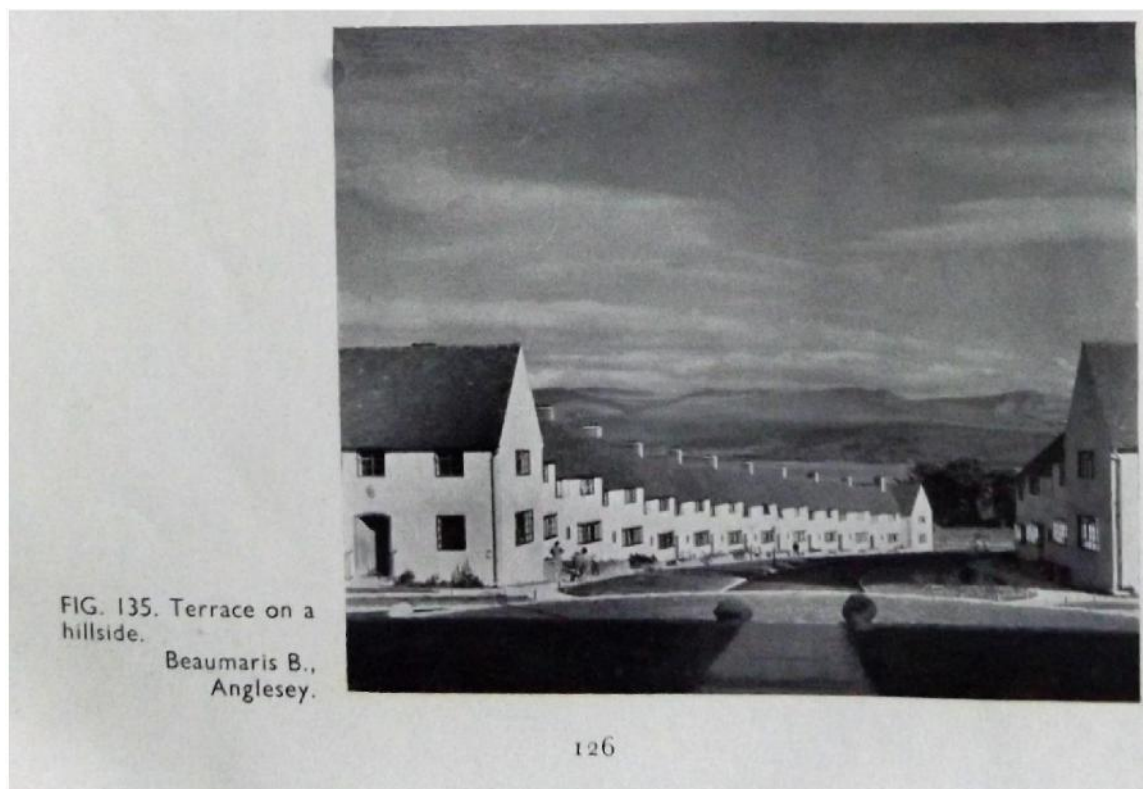
⁸ C.M. Kohan, *Works and buildings*, (Llundain, H.M.S.O., 1952), t. 377.

⁹ Cyril Sjostrom, *Swedish factory-produced timber houses*, *The Architects' Journal*, 3 Chwefror, 1944.

¹⁰ Anhysbys, *Cardiff's case for a City Architect*, *Official Architect*, Cyfrol II, Ionawr-Rhagfyr 1948, t. 569. *Gweler hefyd*, Anhysbys, *A capital for Wales without an architect?* *The Architects' Journal*, 27 Ionawr, 1947.

Ar yr olwg gyntaf, ymddengys bod hyn wedi parhau â'r traddodiad dinasoedd gardd, wrth i dai ar wahân, deulawr o gynllun traddodiadol gael eu gosod yn unol ag enghreifftiau Letchworth, Maestref Hampstead Garden ac, yn nes at adref, Rhiwbeina Garden Village. Fodd bynnag, oherwydd y safle eang a'r ffordd ddyfeisgar o wahanu traffig a cherddwyr, hon oedd yr enghraifft gyntaf ym Mhrydain, nid yn unig yng Nghymru, o egwyddorion yr hyn a elwir yn waith 'Cynllunio Radburn' a sefydlwyd yn Radburn, New Jersey gan Clarence Stein. Oherwydd hyn, mae'n briodol iawn bod Ystâd Queen's Park, Wrecsam wedi'i disgrifio fel 'gwaith arloesol' yng nghyfrol Clwyd 'The Buildings of Wales'.¹¹

Datblygiad arall sy'n perthyn i'r un cyfnod ag Ystâd Queen's Park yw **Cae Brics** (Maes Hyfryd erbyn hyn) gan Sidney Colwyn Foulkes, a gwblhawyd ym 1950. Mae'n ddatblygiad tai enghreifftiol o derasau crwm ar ochr llechwedd. Mae'r darlun isod yn dod o Lawlyfr Tai'r Weinyddiaeth Iechyd ym 1949.

Ffig 1 Cae Brics (Maes Hyfryd) Biwmares – o Lawlyfr Tai'r Weinyddiaeth Iechyd ym 1949

Dilynwyd hyn yn fuan wedyn gan **Ystâd Ffordd Elwy, Llandrillo-yn-Rhos** a ddechreuwyd ym 1952 ac a gwblhawyd bedair blynedd yn ddiweddarach

¹¹ Edward Hubbard, *Clwyd; The Buildings of Wales*, (Harmondsworth, Penguin, 1986), t. 87.

ym 1956. Mae'r ystâd yn cynnwys tai deulawr a fflatiau tri llawr, ac mae'n cael ei nodweddu gan fanylion mympwyol (ffig 2). Mae'r rhain yn cynnwys patrymau gwydriad anarferol a chymysgedd o fframiau drysau carreg clasurol a chanopiâu chwareus yn arddull cyfnod y Rhaglywiaeth, nad ydynt i'w gweld yn aml mewn tai awdurdodau lleol, gan orfodi Clough Williams Ellis i ysgrifennu'r canlynol yn ei ysgrif goffa i Foulkes:

*"...his sense of background and meticulous care for apt materials and appropriate detailing set a standard that has not been without its effect in raising those of others less sensitive than himself."*¹²

Ffig 2 Elwy Road estate, Rhos on Sea © Judith Alfrey

Tair blynedd cyn hynny yn Wrecsam, roedd Colwyn Foulkes wedi cynllunio datblygiad gwreiddiol arall, sef **ystâd Pentre Maelor** o flociau tai pâr (1949–52). Ym 1950 derbyniodd fedal efydd y Weinyddiaeth Tai ar gyfer 'y tai trefol gorau' yng **Nghae Tyddyn, Llanrwst**, ac fe'i canmolwyd am drefniant y tai ar y safle bryniog. Adeiladwyd y tai mewn rhesi teras yn hytrach na pharau, gan arwain at fanteision o safbwynt economaidd, adeiladu a chostau gwresogi. Yn anffodus, nid yw ansawdd unigol ei waith yn Ffordd Elwy i'w weld yn **Ystâd Maes Canol, Abergele** a godwyd rhwng 1955 a 1960 — nid oedd y gwaith gorffenedig wedi dilyn ei gynllun gwreiddiol.

7.4 Tai newydd yn ardaloedd diwydiannol y De

Yn sgil y twf diwydiannol ar ôl y rhyfel, roedd angen codi ystadau mawr o dai cyhoeddus, a oedd wedi derbyn trwyddedau adeiladu er mwyn hwyluso twf

¹² Clough Williams–Ellis, *The Times*, 8 April 1971.

diwydiannol. Un o'r rhai enwocaf, oherwydd Ffatri Rwber enwog Brynmawr, sef prif gyflogwr trigolion y tai, oedd yr ystâd a godwyd gan Gymdeithas

Tai Brynmawr a'r Cyffiniau. Dechreuwyd codi'r tai ym 1948 ar sail cynllun y prif gwmni Modernaid F.R.S. Yorke, E. Rosenberg a C.S. Mardall (YRM) — Mardall oedd enw mabwysiedig y pensaer o'r Ffindir, Cyril Sjostrom a oedd wedi cynllunio'r tai yn Sweden y cyfeiriwyd atynt uchod cyn ymgartrefu yn y wlad hon.¹³ Yn wreiddiol, roedd gan **Heol Isaf a Heol Ganol, Brynmawr** 91 annedd a oedd yn cynnwys pedwar tŷ ar wahân â 4 ystafell wely, pedwar deg chwech o dai teras 3 ystafell wely, wyth fflat 3 ystafell, un deg naw fflat 2 ystafell a deg fflat un ystafell. Roedd 'arbrawf Wrecsam' wedi defnyddio delweddau confensiynol Dinas Gardd Edwardaidd a thechnoleg draddodiadol, ond ym Mrynmawr mabwysiadodd YRM Foderniaeth i greu toeau gwastad er mwyn ategu toeau cragen congrid y ffatri, gyda muriau bric sy'n dal pwysau wedi'u gosod ar blinthiau o garreg leol. Roedd elfennau amrywiol eraill yn addasu'r 'esthetig peiriant' hefyd trwy gyfeirio at draddodiad organig esblygol gan ddefnyddio carreg leol garw. Nid oes syndod (gan fod Yorke yn un o'r awduron) bod y tai hyn wedi'u cynnwys yn 'The New Small House' a gyhoeddwyd ym 1953 gan yr Architectural Press.¹⁴ Mewn rhan arall o **Frynmawr, roedd Tŷ Crawshay**, a gynlluniwyd gan Adran Penseiri Sir Frycheiniog ym 1959 (dan arweiniad T. Jestyn Williams) yn gartref preswyl i'r henoed ar ffurf cynllun pafiliwn traddodiadol gyda thai gwydr â ffenestri metel ysgafn.¹⁵

7.5 Casnewydd yn y 1950au

Roedd Adran Penseiri Cyngor Bwrdeistref Casnewydd, o dan arweiniad Johnson Blackett, yn gyfrifol am rai o'r tai cyhoeddus mwyaf arloesol ac enwocaf yn y cyfnod yn syth ar ôl y rhyfel. Ategwyd y tai parod ARCON gwreiddiol gan gynllun safonol arall, tai BISF (Ffederasiwn Haearn a Dur Prydain) a gynlluniwyd gan Gibberd a Lee, ynghyd â thai dwplecs y Weinyddiaeth Adeiladau a godwyd gan brentisiaid fel rhan o'r gwaith o greu swyddi ar ôl y rhyfel. Er mwyn ategu'r mesurau brys hyn, fe aeth Pensaer Bwrdeistref Casnewydd Johnson Blackett, a'i staff, ati i ddylunio **Ystâd Gaer-**

¹³ Anhysbys, *Housing at Brynmawr, Breconshire*, *The Architects' Journal*, 24 Mehefin 1948, tt. 579–581. Gweler hefyd, Alan Powers, *In the line of development: F.R.S. Yorke, E. Rosenberg and C.S. Mardall to YRM, 1930–1992*. (Llundain, Oriel RIBA Heinz, 1992), a, Victoria Perry, [rhagair gan Andrew Saint], *Built for a better future: the Brynmawr Rubber Factory*, (Rhydychen, White Cockade, tua 1994).

¹⁴ F.R.S. Yorke a Penelope Whiting, *The New Small House*, (Llundain, The Architectural Press, 1953), tt. 120–121.

¹⁵ Anhysbys, *Breconshire*, *Official Architecture and Planning*, Mehefin 1959, t. 273.

Stelvio i gartrefu 3,900 ar safle 163 erw.¹⁶ Roedd hon yn un o bedair ystâd fawr ar ôl y rhyfel a gynlluniwyd gan y Cyngor i greu 1,328 o dai. Erbyn 1959 roedd wedi adeiladu dros 5,000 o dai a fflatiau. Oherwydd gofynion byd diwydiant ac amaeth ar gyfer tir gwastad, roedd y safleoedd ar gyfer tai wedi'u cyfyngu i'r tir bryniog yng nghyffiniau Casnewydd. Cafwyd amrywiaeth o barau o dai tair ystafell wely gyda thoeau ar ongl, a therasau to gwastad, tair ystafell wely a oedd yn grwm weithiau — ac roedd gan rai ohonynt furiau allanol lliw yn cyferbynnu â manau bric plaen.

Ffig 3 Ystâd Gaer, Casnewydd © Judith Alfrey

Enillodd ystâd Gaer (Ffig 3) un o Wobrau Pensaernïol Arbennig Gŵyl Prydain ar gyfer Cynllunio Dinesig a Chynllunio Tirwedd ym 1951, a feirniadwyd gan y Cyngor ar gyfer Pensaernïaeth, Cynllunio Trefol ac Ymchwil Adeiladu. Un o'r enillwyr mwy adnabyddus oedd tai Tayler a Green yn Loddon, Norfolk. Yn yr un flwyddyn, enillodd fedal tai gan y Weinyddiaeth Llywodraeth Leol a Chynllunio hefyd (ochr yn ochr â thai Cyngor Dosbarth Gwledig y Drenewydd a

¹⁶ Anhysbys, *Housing*, The Architects' Journal, 16 Mawrth, 1950, tt. 339–343.

Llanidloes, a gynlluniwyd gan John Brian Cooper o Birmingham). Roedd aelodau eraill yr adran yn cynnwys L.W.D.Wall, Dirprwy Bensaer y Fwrdeistref, a Dale Owen, a ddaeth yn unigolyn pwysig ym mhartneriaeth Percy Thomas maes o law. Ar gyfer **Ystâd St. Julian, Casnewydd**, cynlluniodd yr adran barau o fyngalos i hen bobl. Roedd gan yr ystadau eraill dai teras pedair ystafell wely â thoeau gwastad ym **Malpas**, ac ystadau eraill yn **Alway** a **Ringland** nad oedd disgwyl iddynt gael eu cwblhau tan ddechrau'r 1960s.

Dyma sylwadau cyfnodolyn ar y pryd ynglŷn ag ystadau Casnewydd: 'All post-war houses have been planned with open grassed forecourts, which are maintained by the Parks department, who are responsible for the planting of trees and shrubs'.¹⁷

7.6 Caerdydd yn y 1950au

O ganlyniad i'r pwysau a roddwyd ar Gyngor Dinas Caerdydd, sefydlwyd Adran Penseiri Dinas Caerdydd ym mis Chwefror 1957, a phenodwyd John Dryburgh yn Bensaer y Ddinas. Lluniwyd rhaglen adeiladu uchelgeisiol ar gyfer y brifddinas a oedd yn cynnwys **Pwll Nofio'r Gymanwlad** (wedi'i ddymchwel bellach), colegau, llyfrgelloedd, clinigau ac ailddatblygu rhannau mawr o safle 44 erw **Tiger Bay, Butetown**. Roedd hyn yn cynnwys ailgartrefu preswylwyr fflatiau pedwar llawr, a fflatiau chwe llawr, naw llawr ac un llawr ar ddeg. Adeiladwyd 126 o fflatiau mewn bloc un llawr ar ddeg yng **Ngabalfa** am gost o £316,687. Mewn rhan arall o'r Ddinas, cynlluniodd yr adran gartrefi deulawr traddodiadol â tho ar ongl ar gyfer pobl hŷn yn **Llandaf**.¹⁸

Y tu allan i ardal Cyngor y Ddinas, fe aeth Cyngor Dosbarth Gwledig Caerdydd ati i adeiladu tyrau o fflatiau yn **Beech House, Coryton, yr Eglwys Newydd** ym 1959. Cynlluniwyd Beech House gan Bensaer a Syrfêwr y Cyngor, S.P. Youldon, (T.W. Lawton oedd y pensaer a oedd yn gyfrifol am y gwaith) fel rhan o **Ystâd** fawr **Hollybush** i ddarparu tai dwysedd uchel er mwyn bodloni gofynion Cynllun Datblygu Sir Forgannwg. Roedd y bloc yn cynnwys tri math gwahanol o 90 o fflatiau dwy ystafell wely mewn safle rhagorol ym man uchaf y tir cyfagos. Yn ystod y seremoni agoriadol, nododd y Gweinidog Tai a Llywodraeth Leol fod datblygiad mawr o'r fath yn weithred ddewr ar gyfer cyngor dosbarth gwledig, a bod y cyngor yn 'arloeswyr dewr'.¹⁹ Adeiladwyd y

¹⁷ Anhysbys, *Official architecture in Newport, Mon.*, Official Architecture and Planning, Mehefin 1959, t. 272.

¹⁸ Anhysbys, *Some work by the City Architect of Cardiff*, Official Architecture and Planning, Mehefin 1959, t. 266.

¹⁹ Anhysbys, *Ten-storey flats for Cardiff Rural District Council*, Official Architecture and Planning, Medi 1959, t. 409

fflatiau ar sail cynllun T gyda thair fflat ym mhob un o'r tair adain, ac roedd y cynllun yn cynnwys grisiau a lifft canolog â mynediad i'r fflatiau o falconïau agored.

Mae enghreifftiau tebyg eraill yn cynnwys **Bolinbroke Heights** a **Richard Heights, y Flint** (1966), **Queens Park Court, Caergybi** (1965) a **Dyfatty, Abertawe** (1963).

7.7 Gwobrau a chydabyddiaeth ar gyfer tai cyhoeddus yng Nghymru yn y 1960au

Ym 1964, nodwyd bod 'cynllun dwysedd isel' o dai a gynlluniwyd gan Lingard and Associates ar gyfer Cyngor Bwrdeistref Caernarfon wedi derbyn Gwobr Tai Da gan y Weinyddiaeth Tai a Llywodraeth Leol. Fe'i darluniwyd yn y cyhoeddiad 'Official Architecture and Planning' ym mis Hydref 1964.

Ym 1966, er mwyn disodli cynllun y Weinyddiaeth Tai a Llywodraeth Leol, sefydlodd y Swyddfa Gymreig a Sefydliad Brenhinol Penseiri Prydain gystadleuaeth cynllunio tai newydd ar gyfer Cymru yn benodol, a oedd yn ystyried cynllun, diwyg, tirwedd, crefftwaith, a boddhad defnyddwyr (a oedd yn anarferol ar y pryd). Gobaith 'The Architects' Journal' oedd '...they also considered those elusive qualities which make a building look indigenous.'²⁰ Yr enillwyr cyntaf — mewn tri chategori — oedd **Camelot Court, Caerllion; Fairwater II, Cwmbrân; Pencraig, Llangefni; Maesyrhandir, y Drenewydd**; a datblygiad preswyl yn **Lewistown, ger Pen-y-bont ar Ogwr**. Rhoddwyd sylw i ddatblygiad Lewistown, sef 117 o anheddau Modernaid ym Mro Ogwr, yn 'Architecture Wales' (Cyfnodolyn Sefydliad Penseiri De Cymru a Chymdeithas Penseiri Gogledd Cymru) ym 1967. Gobeithiai'r cyfnodolyn ei fod yn tystio i 'an attempt to stem the population drift.' Y penseiri oedd F.D. Williamson and Associates gyda Pheiriannydd a Syrffwr Cyngor Dosbarth Trefol Ogwr a Garw, W.T. Harris. Enillwyd y rhan fwyaf o'r gwobrau gan Gynghorau Dosbarth Trefol a Chorfforaethau Datblygu, ac eithrio Camelot Court, a oedd yn ddatblygiad tai preifat mewn arddull tebyg i gynlluniau tai SPAN enwog Eric Lyons yn Llundain a'r cyffiniau.²¹

Ym 1967, cynyddodd nifer y cystadleuwyr o wyth ar hugain i dri deg pedwar, ac roedd yr enillwyr/y cynlluniau a ganmolwyd yn fawr yn cynnwys tai ar gyfer yr henoed yng **Nglynrhedynog, y Rhondda** a **Ffordd Llanellian, Hen**

²⁰ Anhysbys, *News; Wales – Housing design competition*, *The Architects' Journal*, 11 Ionawr 1967, tt.56–57.

²¹ Barbara Simms (gol.), *Eric Lyons and SPAN*, (Llundain, R.I.B.A., 2006).

Golwyn; Pwll-y-Waun, Porthcawl, Maesyderi, Rhaeadr Gwy a Green Meadow a Coedeva, Cwmbrân.

Ar yr un pryd, darluniodd rhifyn o 'Architecture Wales' **Fflatiau Glancefni, Llangefni**, sef fflatiau chwe llawr Modernaidd a gynlluniwyd gan Bensaer Sir Fôn, N. Squire Johnson. Roedd yn darparu llety i'r henoed — bob un â'i ddrws blaen ei hun — ac ym **Menllech** mae cyfres o fyngalos alldro ar gyfer hen bobl a gynlluniwyd gan Alex Gordon a'i Bartneriaid yn darparu cyferbyniad ar raddfa llai. Ym **Mhenymynydd**, fe aeth Johnson ati i adfer elusendai o gynllun cynhenid traddodiadol, gan gadw'r traddodiad tai dyngarol hwn yn fyw.

Erbyn 1968, roedd lefel yr uchelgais ar gyfer mewnfuddsoddiad yn Sir y Fflint mor uchel nes i erthygl ymddangos yn 'Architecture Wales'. Awdur yr erthygl oedd M. Haydn Rees, Clerc i'r Cyngor Sir, ac roedd yn cyfeirio at ddatblygiad arfaethedig yn **Golftyn Lane, Cei Connah**, a fflatiau a godwyd yn ddiweddar yn **Nhrefynnnon** a gafodd eu cynllunio gan Lingard and Associates. Roedd rhifyn mis Mawrth-Ebrill hefyd yn cynnwys erthygl am **Kennedy Court, Bae Colwyn**, a gynlluniwyd gan Lingard and Associates hefyd. Roedd y datblygiad hwn yn cynnwys tri deg dau o fflatiau un ystafell wely ar gyfer yr henoed ar ddau lawr, ac roedd yn cadw nifer sylweddol o goed lled aeddfed ar y safle er mwyn cydgordio'r cynllun. Enillodd ganmoliaeth gan yr Ymddiriedolaeth Ddinesig ym 1968.

7.8 Y 1970au a'r galw am dai newydd mewn ardaloedd gwledig

Erbyn dechrau'r 1970au, roedd y ddadl yn symud i ffwrdd o'r ardaloedd trefol a defnyddio dulliau Modernaidd o gynhyrchu a delweddu er mwyn gwasanaethu diwydiant. Yn hytrach, roedd mwy o bryder am ardaloedd gwledig Cymru a'r broses o gynnal y trefi ôl-ddiwydiannol bach a'r pentrefi sy'n rhan bwysig o gymeriad cyffredinol a daearyddiaeth hanesyddol y genedl. Ym mis Mawrth 1970, ysgrifennodd J.R. Gammon astudiaeth adeiladu fanwl o **Gefncoedycymer** ger Merthyr Tudful ar gyfer 'The Architects' Journal'.²² Cyflwynodd swyddfa Gammon yn Abertawe gynllun arfaethedig i Gyngor Faenor a Phenderyn ar gyfer ystâd newydd i ddisodli ardal eang o dai o safon isel a oedd yn gysylltiedig â gweithfeydd haearn segur. Ar safle ar osgo serth (a drud), sy'n nodweddiadol o lawer o dai yng Nghymru, fe aeth Gammon a'i gymdeithion ati i gynllunio tri deg pedwar o anheddau ar gyfer naw deg chwech o breswylwyr, yn amrywio o fflatiau ar gyfer dau berson i

²² J.R. Gammon, *Building study: Welsh village housing*, *The Architects' Journal*, 25 Mawrth, 1970, tt. 737–752.

fflatiau ar gyfer pum person mewn dau bloc ar wahân a gysylltwyd gan dair pont droed. Mae gan y naill bloc dri llawr a'r bloc arall bum llawr, sy'n ymestyn i'r llechwedd yn rhannol er mwyn manteisio'n llawn ar y safle. Un o'r heriau annisgwyl oedd y defaid ar y safle.

Meddai Gammon:

"One design factor little met elsewhere is the serious incursion of sheep into buildings. Sheep are freely left to roam in the village... It was at first difficult to convince tenants that the walkways and bridges were in fact equivalent to normal pavements, and not enclosed corridors as in multi-storied flats.' In other respects, the choice of materials complements the grey and black stone outcrops of the nearby Brecon Beacons and the planting was designed to make it look 'as though the building came afterwards."

Yn gyffredinol, mae'r datblygiad yn cynrychioli ailgyflwyno elfen gynhenid i dirwedd bensaernïol tai yng Nghymru. Dyma sylwadau Roger Thompson yn yr un rhifyn o 'The Architects' Journal': 'Ideals of the early post-war years had turned sour among the bleak acres of eclectic modernism and cut price *unites d'habitation* shorn of the community facilities central to the original concept.' Hefyd, dadleuodd nad oedd cyflawniad pensaernïol De Cymru wedi bod yn nodedig ers y bedwaredd ganrif ar bymtheg hyd at y cyfnod diweddar, ond bod y sefyllfa fel pe bai'n newid. Priodolwyd hyn yn rhannol i raddfa fach Cymru o'i chymharu â Lloegr, ac effaith y Swyddfa Gymreig a oedd yn gyfrifol am y maes bellach, yn hytrach na'r Weinyddiaeth Tai a Llywodraeth Leol.

7.9 Ystâd Dyffryn yng Nhasnewydd

Ym 1976, daeth maestref **Dyffryn** yng Nhasnewydd, sef datblygiad parcdir a oedd yn gysylltiedig â Thŷ Tredegar yn bennaf, yn gartref i stad o dai fawr olaf y Cyngor Bwrdeistref. Yn ogystal ag adeiladau enwog eraill a godwyd yn yr ugeinfed ganrif, nid oes syndod bod John Newman wedi nodi yn y gyfrol 'Buildings of Wales' fod gan Gasnewydd '...the most remarkable concentration of late C20 architecture in the whole of Wales.'²³

Cynlluniwyd y stad o dai yn Nyffryn gan gwmni preifat MacCormac a Jamieson yn hytrach na Phensaer y Fwrdeistref. Enillodd y cwmni hwn gystadleuaeth bensaernïol gyfyngedig ym 1974 fel rhan o gonsortiw m dan arweiniad Mouchel a'r Partneriaid. Y bwriad oedd codi 4,000 o gartrefi newydd fel rhan o

²³ John Newman, Gwent/Monmouthshire; The Buildings of Wales (Penguin, 2000), t. 217.

gynllun nas gwireddwyd, a'r canlyniad oedd yr ymgais fwyaf erioed i gyflwyno'r hyn a elwid yn 'gynllunio perimedr' yn y DU. Rhwng 1976 a 1979, adeiladwyd 977 o dai ar safle 96 erw, a llwyddodd y datblygiad i ddenu sylw sylweddol am gyfuno tai isel â dwysedd uchel. Roedd y datblygiad yn cynnwys tai teras deulawr wedi'u trefnu fel cyfres bron yn barhaus o gyrtiau wythochrog afreolaidd, neu ffyrdd pengaead, o gwmpas coetir. Nid ydynt yn gwbl barhaus achos bod y terasau'n cynnwys llwybrau troed i gerddwyr sy'n arwain at y gerddi yng nghefn y tai a'r tir agored y tu hwnt. Mae'r broses o wahanu cerddwyr a cherbydau yn un o egwyddorion cynllunio Radburn. Fe'i cyflwynwyd fel rhan o 'arbrawf Wreccsam' yn Queen's Park yn dilyn Adroddiad Buchanan ('Traffig mewn Trefi'), ac wrth ddatblygu Milton Keynes fel y Dref Newydd amlycaf, ac eithrio sefydlu Cwmbrân.

Defnyddiwyd brics o dri lliw gwahanol i adeiladau'r tai hyd at y llawr gwaelod, wedi'u gorchuddio â rendrad sment lliw hufen hyd at y llawr cyntaf a theils crog brown hyd at y llawr uchaf a'r arwyneb gweledol mwy ffurfiol sy'n cuddio'r to ar ogwydd yn y cefn. Mae'r fframwaith coed parod wedi'i osod yn allanol ac mae'n gallu furfio delltwaith ar gyfer plannu er mwyn meddalu ac amrywio unffurfiaeth y bensaernïaeth. Mae hyn yn creu arwyneb gweladwy ffurfiol Modernaid sy'n edrych tuag allan ar raddfa ddomestig agos atoch â tho ar ongl isel. Mae gan y tai nodweddion cynhenid ac arwyneb sy'n edrych tuag at eu cloydd a'u cyrtiau, bob un â'i ardd unigol, gyda'r coetir y tu hwnt.

Mae'r cynllun perimedr yn ddatblygiad o gynllun cynharach gan MacCormac ar gyfer Bwrdeistref Llundain Merton yn Pollards Hill ym 1974. Roedd y datblygiad hwn yn seiliedig ar syniadau dylanwadol a ddatblygwyd yn Ysgol Bensaernïaeth Prifysgol Caergrawnt gan Syr Leslie Martin a Lionel March. Disgrifiwyd y cynllun fel 'Tai Trugarog' yn rhifyn mis Awst 1977 o 'The Architects' Journal', a ddisgrifiodd y cynllun fel: '...a success with the only reservation being one that is directed more towards the local politicians who have wanted too much from the site. Can any housing design really stand being repeated for 5 km virtually without a break?'²⁴

Er na wireddwyd y cynlluniau ar gyfer ystâd Dyffryn yn llawn, cafodd yr arbrawf enfawr o ddefnyddio fframwaith pren parod ei ddatblygu ar raddfa fach gan Gyngor Casnewydd ym 1980 er mwyn adeiladu 140 o fflatiau yn **The Marches Estate** a gynlluniwyd gan yr adran Gwasanaethau Technegol (arweinydd y prosiect oedd D.H. Shackleton) ar dir â gallu gwael i wrthsefyll pwysau.²⁵

²⁴ Anhysbys, *Humane housing*, *The Architects' Journal*, 10 Awst 1977, t. 248.

²⁵ Anhysbys, *Home grown*, *The Architects' Journal*, 27 Awst, 1980, tt.402-411.

7.10 Cyfuno elfennau modern a thraddodiadol

Hyd at flwyddyn ariannol 1977–78, roedd y tri deg saith o awdurdodau tai yng Nghymru yn derbyn dyraniad grant bloc gan y llywodraeth ganolog, i'w ddefnyddio ar gyfer tai newydd yn unig. Er bod gwerth y setliad ar gyfer 1977–78 wedi parhau i leihau, cyflwynodd newid a oedd yn galluogi awdurdodau i ddefnyddio'r grant ar gyfer tai newydd a gwella tai presennol.

Nodwyd bod angen gwella'r hen dai gan nad oedd gan lawer ohonynt fath neu doiled dan do o hyd. Roedd hwn yn benderfyniad polisi amserol gan fod Cymdeithas Tai Cymru wedi nodi yn yr un flwyddyn fod gan Gymru fwy o dai nad oeddent yn ffit fesul pen o'r boblogaeth nag unrhyw ranbarth o Loegr. Arweiniodd hyn at ddiddordeb mewn tai traddodiadol yn ogystal ag awydd i greu tai newydd. Roedd Brian Lingard Associates yn arloesi ym maes cynllunio datblygiadau a oedd yn gweddu i'r strydlyn a oedd eisoes yn bodoli. Aeth ati i adeiladu **Tai Is-Graig** yn **Nhremadog** ym 1974 er mwyn ceisio sicrhau'r hyn a ddisgrifiwyd ganddo fel 'studied anonymity'.²⁶ Adeiladwyd saith deg pedwar o dai pedair ystafell wely a phum ystafell wely, deunaw o fflatiau a deunaw o unedau ar gyfer pobl hŷn, ac roedd pob un yn gweddu i'r treflyn a fodolai ar y pryd.

²⁶ 'Anhysbys, *Brian Hallwood Lingard DA (Manc) FRIBA, Cymdeithas Ddinesig Bae Colwyn*, Chwefror 2007, [t.6].

8.0 Tai Preifat

8.1 Y sector tai preifat yn syth ar ôl y rhyfel

Cafodd y cyfyngiadau ar ddeunyddiau a llafur yn ystod y rhyfel effaith benodol ar y sector tai preifat, ac er bod angen gwleidyddol brys i fynd i'r afael â phroblemau tai torfol, dim ond nifer fach o dai a godwyd gan y sector preifat yn y blynyddoedd ar ôl i'r rhyfel ddod i ben. Felly, roedd y datblygiad bach i adeiladu chwe byngalo ym **Mhen-y-fai, Pen-y-bont ar Ogwr** (1949), a gynlluniwyd gan Katz a Vaughan ar gyfer rheolwyr Melinau Papur Pen-y-bont ar Ogwr yn arwyddocaol, ac fe gafodd ei gynnwys yn llyfr Yorke a Whiting, 'The New Small House' a gyhoeddwyd gan Wasg Bensaernïol 1953.

8.2 Portmeirion

Eithriad arwyddocaol i hyn oedd gwaith parhaus datblygu Portmeirion. Dechreuodd Williams-Ellis dalu am y gwaith ym 1925, ac roedd yn seiliedig ar bentrefi arfordir yr Amalfi fel Portofino. Cynlluniwyd y pentref gwyliau hwn i ddangos sut y gallai datblygiadau newydd weddu i'r dirwedd heb ei niweidio. Ym 1966, ysgrifennodd am 'ddiben cwbl ddifrifol' y datblygiad a'i dri amcan:

*'First to try and show that the things I so passionately care about — architecture, landscape design, planning, colour and the rest — could be readily understood and appreciated by almost everyone, given a little attention, caught by a gay informal, "light-opera" approach. Secondly, to demonstrate that even a very beautiful site COULD be developed and exploited without offence — could even be thereby enhanced, granted sufficient loving care. Thirdly, that architectural good manners were in fact good business.'*²⁷

Er nad oedd y pentref yn cael ei gymryd o ddifrif bob amser oherwydd ei faint bach a'r ffaith ei fod yn cynnwys adeiladau a arbedwyd, dylanwadodd maes o law ar ddatblygiadau ar ôl y rhyfel fel South Snowdon Wharf, Porthmadog. Yn bwysicach, roedd 'Cloughie', fel y'i galwyd gan lawer, yn gydwybod pensaernïol Cymru, gan hyrwyddo harddwch ei thirwedd, yr angen parhaus am grefftwaith, ac 'ysbryd lle' yn wyneb Moderniaeth.

²⁷ Clough Williams-Ellis, *Sense and sensibility*, Architecture Wales, rhif 3, Mai-Mehefin 1966, t.7. Gweler hefyd Clough Williams-Ellis, *Architect errant (The autobiography of Clough Williams-Ellis)*. (Llundain, Constable, 1971).

8.3 Sydney Colwyn Foulkes

Mae Sydney Colwyn Foulkes, a edmygodd Clough yn fawr, wedi'i drafod uchod (7.3) wrth gyfeirio at stadau tai cyhoeddus, ond fe gafodd nifer o gomisiynau preifat arwyddocaol hefyd. Fe gynlluniodd **23, Ebberston Road West, Llandrillo-yn-Rhos** fel dehongliad diddorol o glasuraeth, gan ddangos yr un ffraethineb a oedd yn nodweddiadol o lawer o'i waith. Mae ei dŷ personol, **'Morwyn', Rhodfa Cayley, Llandrillo-yn-Rhos** yn dyddio i 1937-38, felly mae tu hwnt i gylch gwaith yr adroddiad hwn. Adeilad arall sydd y tu hwnt i gylch gwaith yr adroddiad hwn yn dechnegol yw fila Neo-Sioraidd a gododd Foulkes ym 1956, sef **'Brynhyfryd'** — cartref nyrsys Ysbyty Gogledd Cymru Dinbych.

8.4 Cynlluniau ffasiynol mewn tai preifat newydd yn y cyfnod hwn

Cafwyd cofnod prin o adeilad yng Nghymru yn y cylchgrawn 'Ideal Home and Gardening' ym mis Awst 1957 ar gyfer byngalo bach dwy ystafell wely 'dienw'. Roedd gan y byngalo stiwdio ffotograffiaeth, roedd wedi'i leoli uwchben Bae Ceredigion, ac fe'i cynlluniwyd gan McKewan a McKewan. Roedd y byngalo wedi ymgorffori'r 'Arddull Cyfoes' ffasiynol a oedd yn deillio o Wyl Prydain, tai Astudiaeth Achos California gan Charles a Ray Eames, a'r 'Empiriaeth Newydd' o Sgandinafia. Roedd gan y byngalo wydr ar hyd yr arwyneb a oedd yn wynebu'r môr, ac roedd modd ei agor trwy ddefnyddio cyfuniad o ddrysau a oedd yn llithro ac yn plygu. Roedd wedi'i leoli ar sail y golygfeydd dros 200 troedfedd uwchlaw lefel y môr. Roedd cerrig garw muriau cynnal teras yr ardd, a'r garej a adeiladwyd yn y llechwedd, wedi'u hefelychu yn y simnai, gan ddod â'r deunydd i mewn i'r lolfa fel nodwedd amlwg mewn ffordd a ddatblygwyd gan dai'r Paith a gynlluniwyd gan Frank Lloyd Wright. Fel y nododd y cylchgrawn: 'Its interest relies partly on the variety of materials used: sheet copper roof, painted brick walls, stonework garage with terrace over it.' Mae rhan arall o'r un cylchgrawn yn cyfeirio at dŷ enwocach Harry Seidler yn Turramurra, De Cymru Newydd, sy'n rhannu'r un nodweddion o dryloywder a deunyddiau cynhenid â'r byngalo ym Mae Ceredigion.

Mae'n bosibl bod yr enghreifftiau gorau o foderniaeth Ryngwladol 'Glasurol' i'w gweld mewn tai preifat fel 'tŷ ger y Bont-faen' gan Keith J. Evans, ac un arall '...yn Llanfrechfa, Cwmbrân' gan Niall Rhys-Davies sydd wedi'u darlunio yn rhifyn 11 Mehefin 1959 o 'The Architects' Journal'. Cyhoeddwyd y rhifyn hwn i gyd-fynd â Chynhadledd Flynyddol R.I.B.A. a gynhaliwyd yng Nghaerdydd mewn cydweithrediad â Sefydliad Penseiri De Cymru. Enghraifft well yw **'Bryn Aberoedd', Aberystwyth** (1968), gan Ifan Prys Edwards

(Ffig 4) sy'n cael ei ddisgrifio gan 'Buildings of Wales' fel tŷ sydd â 'spare elegance in glass, brick and white aluminium'.

Ffig 4 Bryn Aberoedd, Aberystwyth © Hawlfraint y Goron: Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru

Mewn cyferbyniad â phurdeb arddull rhyngwladol o'r fath, fe aeth cwmni o'r Gogledd, Garnett a Coughley, ati i gynllunio cyfres drawiadol o dai preifat yn y **Rhyl** rhwng 1960 a 1966. Er gwaethaf eu dyddiad cynnar, mae rhai pobl yn eu hystyried yn enghreifftiau cynnar o ôl-foderniaeth yng Nghymru am eu bod yn cynnwys golwg ffraeth ar Foderniaeth ac nad ydynt yn cynnwys unrhyw hanesyddiaeth hunanymwybodol. Mae enghreifftiau'n cynnwys tŷ Patrick Garnett ei hun, sef **1, The Boulevard** (1962) a ddilynodd tŷ ar gyfer ei fam, sef **7, The Boulevard** (1960). Mae eraill yn cynnwys '**New House**' Rhodfa **Maes-y-Don**, (1961) a thŷ ar gyfer brawd Patrick Garnett, sef **150, Ffordd Rhuddlan**. Roedd tai eraill a gynlluniwyd gan y cwmni diddorol hwn yn cynnwys y tŷ cyntaf a adeiladodd ym 1960, sef '**Mount Hey**', **Ffordd y Bryn, Llanelwy** a'i waith yng nghyffiniau'r Rhyl yn **11, Clayton Drive, Prestatyn** (1962) ar gyfer un o frodyr eraill Patrick. Mae enghreifftiau eraill o benseiri yn cynllunio tai i'w hunain yn cynnwys tŷ Stewart Powell Bowen ar **Ffordd Pen y Bryn, Bae Colwyn** (1966).

Enghraifft arall o ddatblygiad tai preifat bach ar ôl y rhyfel yw **Four Ash Court, Brynbuga** tua 1970, a gynlluniwyd gan Arthur Beer, pensaer o Gasnewydd. Mae gan y datblygiad gynllun gochelgar sy'n wynebu tuag i

mewn, ond mae'n ddiddorol nodi bod Beer wedi uno ei fusnes ag Owen Luder maes o law, sy'n enwog am ei gynlluniau garw fel Canolfan Tricorn, Portsmouth, a oedd yn ddadleuol iawn.

8.5 Fflatiau Preifat

Ychydig iawn o fflatiau preifat moethus a adeiladwyd ar raddfa fawr. Fodd bynnag, mae **Clos Sain Niclas, Heol Sain Niclas, y Barri**, gan Powell ac Alport ym 1964, a **Llys Glyn Garth, Porthaethwy**, (1971) yn enghreifftiau da o fflatiau o'r fath. Mae Glyn Garth (Ffig 5) yn floc o flatiau slab un llawr ar ddeg wedi'i leoli mewn lle braf wrth ymyl Afon Menai. Cynlluniwyd y fflatiau gan Syr Percy Thomas a'i Fab. Lleolir Llys Glyn Garth ar dir hen Blas Esgob Bangor, ac mae gan y fflatiau ddwy res ddwbwl o falconïau croeslinol sy'n ychwanegu nodwedd fasedaidd at glogwyn serth golwg blaen eang yr adeilad. Mae concriid bwsh wedi'i ddefnyddio i orchuddio tyrrau'r lifft cefn, ac mae maint y datblygiad ond yn weladwy o gyfeiriad y môr gan fod coetir trwchus yn cuddio'r fflatiau o gyfeiriad y ffordd i Fiwmares. Ymddangosodd yr adeilad mewn rhifyn o 'Architecture Wales' ym 1967 a oedd yn canolbwyntio ar adeiladau yn Ynys Môn. Yn yr un rhifyn, cyferbynnwyd byngalo chalet mawr â chynllun traddodiadol gan Lingard a Chymdeithion ym Mhorthaethwy â thŷ modernaidd gan Brettell a Harries (ni nodwyd y lleoliad) ym Miwmares – a ddisgrifiwyd gan 'Architecture Wales' fel '...a happy marriage between modern architecture and the grain of the environment.'

Ffig 5 Llys Glyn Garth, Porthaethwy © Hawlfraint y Goron (2019) Cadw Llywodraeth Cymru

8.6 Effaith twristiaeth ac adeiladu ail gartrefi

Mewn rhan arall o'r un rhifyn o 'Architecture Wales', amlinellodd Pensaer Sir Fôn, N. Squire Johnson, y materion yn ymwneud ag ehnagu'r diwydiant twristiaeth yng Nghymru. Un o'r materion hyn oedd twf ail gartref, a dangosodd y cylchgrawn fwthyn ym Mhenmon y tu hwnt i Fiwmares cyn ac ar ôl i G.D. Thomas ei adnewyddu, a stabl a weddnewidiwyd yn Nwyran yn ardal ddeheuol yr ynys gan Lingard a Chymdeithion. Nid oedd pob ail gartref yn dilyn yr un patrwm o adnewyddu hen dai fel y tai hyn, neu'r tŷ a adnewyddwyd gan Keith Ingham o Bartneriaeth Cynllun Adeiladau ar gyfer ei deulu yn **Fron Deg, Mynytho**, a dderbyniodd ganmoliaeth gan yr Ymddiriedolaeth Ddinesig ym 1968.²⁸ Dyma ddechrau erthygl gytbwys ond dadleuol astudiaeth brifysgol ar 'Second Homes in North Wales' a gyhoeddwyd yn 'Town Planning Review' gan Ashby, Birch a Haslett ym 1975:

*'Those who favour second homes point to the salvation of depopulated villages, the renewed support given to declining local services, and to the benefits brought by the new owners in refurbishing old, derelict cottages. Those who oppose second home ownership encroaching on to existing communities claim that the trend undermines the social and economic foundations of those communities, and that the result is the eventual collapse and destruction of true rural life.'*²⁹

Ym 1961, nodwyd bod cyrchfan glan môr newydd, **Bron-y-Môr, ger Tywyn**, Sir Feirionydd yn dechrau ymsefydlu. Cynlluniwyd y cyrchfan gan John H.D. Madin o Birmingham (a oedd yn enwog am gynllunio Llyfrgell Ganolog Birmingham) ar gyfer cwmni Bishton Holdings Cyf o Bromsgrove. Y bwriad oedd darparu tua 1,000 o anheddau o feintiau gwahanol parhaol ac at ddefnydd gwyliau, ynghyd â gwesty deuddeg llawr mawr. Nid yw'n ymddangos bod y datblygiad arfaethedig wedi symud ymlaen i'r cam caniatâd cynllunio, ac nid oes syndod o ystyried y datganiad mai '...designed to give the intimate character of a Cornish fishing village' oedd bwriad y datblygiad.³⁰ Bedair blynedd yn ddiweddarach ym 1965, cynlluniodd Madin Bentref Llechwedd Aberdyfi a oedd yn cynnwys fflatiau a thai mewn parau neu derasau byr. Adeiladodd Madin y pâr cyntaf, Eastward a Westward iddo ef ei hun.

²⁸ Gweler yr Atodiad ar gyfer rhestr lawn o enillwyr yr Ymddiriedolaeth Ddinesig.

²⁹ Peter Ashby, Graham Birch, a Martin Haslett, *Second homes in North Wales, Town Planning Review*, Gorffennaf 1973, t.323.

³⁰ Anhysbys, *New seaside resort for mid-Wales, Official Architecture and Planning*, Awst 1961, t. 365.

Fodd bynnag, gwireddwyd datblygiad 'Second Homes for Sailing' ger Porthmadog gan Gwmni Datblygu Gwyliau Porthmadog, ar sail cynlluniau Phillips Cutler Phillips Troy, ddechrau'r 1970au yn sgil creu **South Snowdon Wharf**. Roedd y datblygiad hwn yn cynnwys pentref cryno o fflatiau ar gyfer perchnogion cychod hwylio, clos ar gyfer ceir, a blociau deulawr a thri llawr o uchder gwahanol. Mae gan y fflatiau orchudd lliw, yn debyg i'r adeiladau cyfagos ym mhentref Portmeirion. Disgrifiodd Clough Williams–Ellis y cynllun gorffenedig fel 'fidgety' tra bod 'Buildings of Wales' yn ei ddisgrifio fel 'The best of the firm's housing schemes in NW Wales.'³¹ Roedd y cynlluniau hyn yn cynnwys **Coed Oberon ym Meddgelert** mewn 'sensible modern vernacular', ac ystâd yn y Felinheli ym 1979.

Un anghysondeb rhyfedd, ac efallai ecsentrig, ym maes tai preifat yng Nghymru ar ôl y rhyfel oedd adeiladu castell fel cartref gwyliau ar lechweddau Gyrn ym mryniau Clwyd. Dyluniwyd **Castell Gyrn, Llanasa** gan, ac ar gyfer, John Taylor o Bartneriaid Chapman Taylor. Yn wreiddiol, gwrthodwyd caniatâd cynllunio ar gyfer datblygiad yn yr ardal hon a oedd o 'werth tirwedd arbennig' yn ôl diffiniad Cynllun Datblygu'r Sir. Fodd bynnag, rhoddwyd caniatâd yn dilyn apêl a gefnogwyd gan Syr Clough Williams–Ellis, Arglwydd Esher, a Chymdeithas Penseiri Gogledd Cymru. Cwblhawyd yr adeilad Gothig ym 1977, ac ymddangosodd yn y cylchgrawn 'House and Garden' ym 1979 — er nad oedd yn dŷ mewn gwirionedd ac nad oedd gardd yno. Fodd bynnag, roedd yr adeilad yn llawn cymeriad ac roedd yn gweddu i'r dirwedd. Mae gan y castell bedwar llawr, tair ystafell wely a dwy ystafell ymolchi, a defnyddiwyd cerrig lleol i godi'r muriau dwy droedfedd o led.

Yr un mor rhyfedd o bosibl oedd ailgyflwyno Moderniaeth y 1930au ddeng mlynedd ar hugain yn ddiweddarach yn y 1960au ar ffurf Tŷ Crwn, Tyddewi (1964–68), (Ffig 6) a gynlluniwyd gan James Gowan. Cynlluniwyd y tŷ fel cartref gwyliau ar gyfer Athro Peirianeg Prifysgol Caerlŷr, E.W. Parkes, lle'r oedd Gowan a'i bartner James Stirling newydd gwblhau eu gradd mewn Peirianeg Adeiladu (1959–63).

³¹ Richard Haslam, Julian Orbach ac Adam Voelcker, Gwynedd: The Buildings of Wales, (Llundain, Yale University Press, 2009), t. 501

Ffig 6 Tŷ Crwn, Tyddewi © Hawlfraint y Goron: Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru

8.7 Gwobrau cynllunio a gwaith Hird a Brooks

Enillydd nodedig y Fedal Aur ar gyfer Pensaerniaeth yn yr Eisteddfod Genedlaethol ym 1968 oedd **'The Gore', Llandaf** (1966) a gynlluniwyd gan Graham Brooks o gwmni Hird a Brooks. Hwn oedd y tro cyntaf ers 1960 i'r Fedal Aur gael ei dyfarnu, ac roedd y tŷ eisoes wedi ennill canmoliaeth yng Ngwobrau'r Ymddiriedolaeth Ddinesig ym 1966. Fe aeth y cwmni ymlaen i'w sefydlu ei hun trwy gynllunio ystadau newydd yn **Mill Close, Dinas Powys** (1969), ac **Elm Grove Lane, Dinas Powys** (1973) (Ffig 7) a thrwy ddefnyddio'r briodwedd a ysbrydolwyd gan adeiladau o Denmarc yn **Court Drive, Llansannor** (1972). Mae **The Mount, Dinas Powys**, (1975), yn cynnwys 18 o dai un llawr ar dir oedd Mount House a gafodd ei ddymchwel, ac mae'n parhau ac yn datblygu'r gwaith cynharach. Mae'r 11 o dai patio un llawr yn **Merevale, Dinas Powys** (1976) wedi'u cuddio'n ofalus ar dir oedd tŷ Sioraidd. Hefyd, dyluniodd Graham Brooks dŷ iddo ef ei hun (Ffig 8) yn **West Lodge, Sant Andras** (1968). Mae'r nodweddion pensaernïol o Ddenmarc, sef strwythur pren agored, toeau gwastad, gwydriad dalennog a darnau mawr o waith brics gwyn yn helpu Dinas Powys i gadw cyfres o gynlluniau soffistigedig unigryw. Dyma sylwadau'r beirniad a'r hanesydd Richard Weston:

*'As one-off designs these would be impressive, but as speculative development they seem little short of miraculous.'*³²

Ffig 7 Elm Grove Lane, Dinas Powys

Ffig 8 West Lodge, Sant Andras (tŷ personol Graham Brooks)

Dyma sylwadau Jonathan Vining am y **Courtyard House** yn **Howells Crescent, Llandaf** (1980) (Ffig 9):

³² Richard Weston, *The extraordinary ordinariness*, Touchstone, Tachwedd 2003, t.5.

*'...fits well into the street scene of Victorian villas in terms of its scale and materiality. It continues Brooks's idiosyncratic evocation of Nordic modernism as a distinct post-war housing theme in Wales.'*³³

Ffig 9 Courtyard House, Llandaf

8.8 Gwobrau cynllunio a gwaith Jones ac Evans

Mae gwaith Thomas Glyn Jones a John R. Evans yn **1-6, Little Orchard, Dinas Powys** (Ffig 10) yn perthyn i'r un cyfnod â gwaith Hird a Brooks. Yn ystod dau gyfnod rhwng 1966 a 1973, adeiladwyd chwe thŷ o goncrïd ar ystâd fach breifat yn Dinas Powys. Roedd Hird a Brooks wedi'u hysbrydoli gan bensaernïaeth Sgandinafia, ond ysbrydolwyd Jones ac Evans gan waith trin concrïd Paul Rudolf yn yr Unol Daleithiau, yn enwedig ei adeilad Celf a Phensaernïaeth ym Mhrifysgol Iâl. Roedd Rudolf ei hun wedi'i ddylanwadu gan gyfnod cerfluniol diweddarach gwaith Le Corbusier mewn adeiladau fel Maison Jaoul a'r mynachdy yn La Tourette. Cyhoeddwyd gwaith Rudolph yn y cylchgrawn 'Progressive Architecture' yn y DU ym 1964, ac fe gafodd ddylanwad mawr ar bensaernïaeth Brydeinig ar y pryd. Gwelir y dylanwad hwn mewn adeiladau amrywiol fel tŷ eliffantod Casson a Condor (1965) yn Sw Lundain, a Gorsaf Fysiau Preston gan Keith Ingham (1969). Roedd y tai unigol yn arw o safbwynt eu hesthetig allanol, felly hefyd tirwedd galed y ffordd bengaead a grëwyd ar eu cyfer. O ganlyniad, mae ochr fewnol ac allanol y tai

³³ Jonathan Vining, *Modernism in Wales* [MSc, Prifysgol Caerfaddon, 2014], t. 50.

yn gweddu i'w gilydd – trwy wydriad mawr uchder llawn – ac mae cynllun yr ystâd fach yn hynod fanwl a chyson. Nid oes syndod bod y datblygiad wedi ennill Gwobr y Gymdeithas Goncrïd ym 1969, Medal Tai'r Swyddfa Gymreig ym 1968, a'r fedal aur ar gyfer pensaernïaeth yn Eisteddfod Hwlfford ym 1972.

Ffig 10 Little Orchard, Dinas Powys

8.9 Gwobrau cynllunio a gwaith Bowen Dann Davies

Ochr yn ochr â Hird a Brooks, a Jones ac Evans, mae cwmni Bowen Dann Davies, ac efallai cyfraniad Bill Davies yn benodol, yn nodedig am ddatblygu agwedd unigryw at dai modern. Yn ôl Cyfnodolyn R.I.B.A. Ym 1982, roedd y cwmni wedi llwyddo i greu 'a regional style for North Wales.'³⁴ Wrth ysgrifennu ychydig yn ddiweddarach ym 1986, nododd Edward Hubbard: 'The best work being done in the county [of Clwyd] today is by Bowen Dann Davies Partnership of Colwyn Bay.'³⁵ Mae hyn yn amlwg iawn yn holl waith y cwmni, ond ym maes tai mae angen cyfeirio at y grŵp o bedwar ar hugain o gartrefi un llawr ar gyfer pobl hŷn yn **Hafan Elan, Llanrug** (1980) (Ffig 11) a enillodd nifer o wobrau gan gynnwys Medal Tai'r Swyddfa Gymreig, a gwobr yr Ymddiriedolaeth Ddinesig ym 1980 ynghyd â chanmoliaeth R.I.B.A. Ym 1980

³⁴ George Perkin, *Bowen Dann Davies Partnership: a regional style for North Wales*, *Journal of the Royal Institute of British Architects*, Mai 1982, tt. 4–5.

³⁵ Edward Hubbard, *Clwyd; The Buildings of Wales*, (Harmondsworth, Penguin, 1986), t.88.

a'r Fedal Aur ar gyfer Pensaernïaeth yn yr Eisteddfod Genedlaethol yn yr un flwyddyn. Ymhlith y gwaith blaenorol a enillodd wobrau oedd **Trinity Court, Y Rhyl** (1978) – fflatiau ar gyfer yr henoed, ac ym 1980, **Llain Deiniol, Bangor** a oedd yn cynnwys tai newydd ar gyfer ymddiriedolaeth tai ger wal gadw Ysgol yr Eglwys y Santes Fair o'r cyfnod Fictoraidd.

Ffig 11 Hafan Elan, Llanrug

Hefyd, mae angen cydnabod gwaith Stewart Powell Bowen cyn iddo sefydlu cwmni Bowen Dann Davies. Yn benodol, mae ei dai preifat yn **Ffordd Pen y Bryn, Bae Colwyn** (1966–80) wedi'u rhestru'n ddiweddar fel enghraifft ragorol o gynllun tai arloesol ar ôl y rhyfel, yn rhagflaenu rhai o'r syniadau yn ymwneud â deunyddiau a lleoliad a ddatblygwyd wedyn gan Bowen Dann Davies. Datblygwyd pob un o'r tai ar wahân yn unol â chanllaw'r cynllun, a dewisodd Bowen dŷ rhif 9 iddo ef ei hun.

9.0 Ysgolion

9.1 Adeiladu ysgolion yn y cyfnod yn syth ar ôl y rhyfel

Roedd Deddf Addysg 1944, y cyfeirir ati ar lafar fel Deddf Butler, yn rhagweld y byddai angen mwy o ddarpariaeth ar gyfer ysgolion ar ôl i'r rhyfel ddod i ben. Fel yr ysgrifennodd Judith Alfrey (Cadw): 'systems of organizing educational provision were various, and views on delivery fluid. However, close collaboration between architects and educationalists in establishing what building forms were appropriate for new schools resulted in some more-or-less radical redefinitions of what architecture in the period could be, challenging some of the assumptions which had previously governed practice.'³⁶

Yn sgil y cynnydd yn y boblogaeth ar ddiwedd y rhyfel, yn rhannol oherwydd tai gwell, roedd angen brys am ysgolion gwladol mewn ardaloedd trefol. Cynlluniwyd llawer ohonynt fel rhan annatod o'r cynlluniau tai ar ôl y rhyfel a drafodwyd uchod, gan ddefnyddio'r syniad 'ysgolion ardal' a hyrwyddwyd yn dilyn Adroddiad Gittins 1967 — '*Primary Education in Wales: A report of the Central Advisory Council for Education (Wales).*' Sefydlwyd y cynlluniau tai newydd fel 'unedau cymdogaeth' (yn hytrach na bod tai newydd yn disodli slymiau yn unig) gan ddilyn ymarfer o America. Hefyd, roeddent yn fodd o wella elfennau gwaethaf darpariaeth tai'r wladwriaeth yn y cyfnod rhwng y ddau ryfel, ar sail clirio slymiau. Roedd y polisi hwnnw wedi arwain at greu ystadau mawr iawn wedi'u cynllunio, yn enwedig gan Gyngor Sir Llundain, heb roi ystyriaeth ddigonol i wasanaethau fel ysgolion, llyfrgelloedd, cyfleusterau meddygol, canolfannau siopa ac ati, a oedd yn angenrheidiol er mwyn cefnogi cymuned lwyddiannus. Ym mis Ionawr 1949, nodwyd bod y Weinyddiaeth Addysg newydd yn awyddus i ddiwallu:

'...the essential minimum needs or places for children of statutory school age arising from new housing and the increase in the birthrate in recent years. Birthrate figures show that between the beginning of 1947 and the end of 1953 the school population of England and Wales will have increased by nearly a million by this cause alone.'

Hefyd, roedd y broses o wella cynlluniau ysgolion wedi'i rhagweld gan Bwyllgor Wood a sefydlwyd ym 1943 gan y Weinyddiaeth newydd a ystyriodd gwaith adeiladu safonedig yn fodd o fynd i'r afael â'r rhaglen

³⁶ Judith Alfrey, *School building in Wales since the War (c1945–1970)* [papur heb ei gadw ar gyfer Cadw, 1995], [t.1].

ehangu ar ôl y rhyfel. Erbyn 1951 roedd J.M. Richards wedi nodi'r canlynol yn 'The Architects' Journal':

*'...average standard is now remarkably high, which is all the more gratifying seeing that a high proportion of school buildings come from public offices.'*³⁷

Un o ganlyniadau'r angen brys am ysgolion newydd, yn debyg i dai'r wladwriaeth, oedd parodrwydd i ystyried dulliau adeiladu arbrofol newydd a allai gyflymu'r broses ac, efallai, lleihau'r costau adeiladu. Felly, mae'r llenyddiaeth yn gwahaniaethu rhwng mathau o adeiladu traddodiadol ac anhraddodiadol. Fodd bynnag, roedd arferion yng Nghymru yn wahanol i arferion yn Lloegr o safbwynt yr amserlen ofynnol y tu allan i'r prif ardaloedd trefol, ac roedd dulliau adeiladu traddodiadol yn parhau i gael eu defnyddio oni bai bod problemau'n codi wrth adeiladu mewn ardaloedd o ymsuddiant mwynloddio. Felly, nid oedd dulliau adeiladu parod mor gyffredin ag yr oeddent yn Lloegr (o ganlyniad i greu CLASP, a gwaith arloesol C.H. Aslin a rhaglen adeiladu ysgolion Swydd Hertford). Yng Nghymru, ac eithrio ym Morgannwg, a oedd yn aelod o CLASP, fe gafwyd math gwahanol o gynhyrchu cydrannau adeiladu modernaidd wedi'i resymoli. Ei enw oedd CLAW (Consortiwm Awdurdodau Lleol Cymru) ac fe'i sefydlwyd ym 1963. Adeilad prototeip cyntaf y Consortiwm oedd **Ysgol Gynradd Caerllion**.

9.2 Ysgolion cynnar Môn

O dan arweiniad Pensaer cyntaf y Sir, J. Elfed Rees, ac yna N. Squire Johnson, fe aeth Cyngor Sir Fôn ati i adeiladu ysgol uwchradd newydd y sir yn **Amlwch** ym mis Gorffennaf 1948. Adeiladwyd yr ysgol ar gyfer 700 o fechgyn a merched, a hon oedd ysgol gyfun gyntaf y DU. Roedd yn un o bum ysgol uwchradd newydd ar gyfer yr ynys — gan gynnwys **Caergybi, y Fali, Llangefni a Biwmares**. Cynlluniwyd yr ysgolion yn unol â'r egwyddor o ddefnyddio 'grisiau mewnol', sef tair ystafell ddosbarth yn arwain oddi ar bob un o'r grisiau, a nodwyd bod lefelau'r golau yn yr ysgol yn Amlwch yn uwch na'r hyn a oedd yn ofynnol oherwydd agwedd ddeuol a gynlluniwyd. Roedd y cynlluniau'n cynnwys coridorau deulawr a grisiau er mwyn manteisio'n llawn ar y safle uchel a ddewiswyd, ac adeiladwyd yr ysgol mewn tri cham. Defnyddiwyd deunyddiau a dulliau traddodiadol — muriau cynnal pwysau, trawstiau llanw a slabiau concrid Truscon ar gyfer y lloriau a'r to. Nod y cynllun oedd 'harmonize with the surroundings and in accordance with the local

³⁷J.M. Richards, *Buildings of the year; 1950*, *The Architects' Journal*, 18 Ionawr, 1951, t. 78.

building tradition, local stone from the Moelfre Quarries has been used for the ground floor and the gables.³⁸ Defnyddiwyd yr un math o furiau rwbel wedi'u sgwario'n arw ar gyfer elfen fwyaf trawiadol y cynllun, sef tŵr amlwg yr ysgol. Cafodd y gwaith brics ei rendro mewn plastr garw er mwyn gweddu i'r garreg. Cynlluniwyd ysgolion cynradd eraill yn Ynys Môn – a'r ysgol gyntaf oedd **Ysgol Gynradd, Biwmares** (Ffig 12).

Ffig 12 Ysgol Gynradd, Biwmares

9.3 Ysgolion Sir Drefaldwyn

Mae Sir Drefaldwyn yn nodedig am ansawdd ei hysgolion ar ôl y rhyfel a ddeilliodd o raglen adeiladu ysgolion y sir. Cyflwynwyd y rhaglen gan Bensaer y Sir, Herbert Carr, o'r 1930au cynnar hyd at ei farwolaeth ym 1965. Mae ei waith yn cynnwys ysgolion ardal yn Abermiwl, Dolfor a Threwern, ac ysgolion uwchradd yn Llanfyllin, Llanidloes a'r Trallwng. Mae adeiladau Herbert Carr yn nodedig am eu cyfuniad llwyddiannus o arddulliau Neo-Sioraidd a Modernaidd.

³⁸ Anhysbys, *New county secondary school for Anglesey County Council*, Official Architect, Hydref 1949, t.543.

9.4 Cydnabyddiaeth yn y wasg ar gyfer ysgolion Cymru ar ôl y rhyfel

Nododd rhifyn mis Mehefin 1959 o 'The Architects' Journal' fod cynnydd wedi'i wneud ledled y wlad yn y deng mlynedd flaenorol. Roedd yn cynnwys adroddiad, a lluniau, o'r **Ysgol Fabanod** newydd yn **Y Pîl, Morgannwg** a gynlluniwyd ar gyfer y sir gan H.M.R. Burgess a'r Partneriaid fel rhan o ganol ystâd o dai gysylltiedig, gan ddefnyddio system barod patent. Er bod y cynllun yn cynnwys pedair ystafell ddosbarth yn unig, roedd yn cynnwys ystafell fwyta a chegin newydd hefyd, i'w rhannu gyda'r ysgol iau a oedd eisoes yn bodoli. Mewn rhan arall o Forgannwg, roedd H.M.R. Burgess hefyd yn gyfrifol am godi estyniad mewn dull modernaidd i **Ysgol Ramadeg y Sir** yn **Ystalyfera** a oedd yn cynnwys cegin, neuaddau gwasanaeth a bwyta, a dau labordy wedi'u hadeiladu â fframiau dur gyda chladin murlen.

Hefyd yn y Pîl, cynlluniodd y pensaer Denis Clarke Hall (1910–2006) **Ysgol Uwchradd y Pîl** ar gyfer awdurdod addysg y sir. Roedd Hall yn bensaer enwog ar y pryd ac roedd yn arbenigo mewn pensaernïaeth ysgolion. Adeg cwblhau'r ysgol, roedd yn Llywydd y Gymdeithas Bensaernïol yn Llundain — corff dylanwadol iawn. Cynlluniodd gyfanswm o saith ar hugain o ysgolion ar gyfer un ar ddeg o awdurdodau addysg lleol yn ystod ei yrfa hir. Ychydig cyn i'r rhyfel ddechrau roedd wedi ennill cystadleuaeth i ddylunio 'Ysgol Uwchradd Ddelfrydol' a ragflaenodd lawer o'r diwygiadau a gyflwynodd Ddeddf Addysg 1944 o safbwynt y cynllun a'r adroddiad cysylltiedig ar gyfer y papur newydd blaengar 'The Daily Chronicle' a noddodd y gystadleuaeth. Roeddent yn cynnwys defnyddio golau naturiol o ddwy ochr yr ystafell ddosbarth, system a ddefnyddiwyd yn Amlwch maes o law, ond hefyd materion gwyddor adeiladu yn ymwneud ag ystyried golau, system awyru ar gyfer gwres canolog ac acwsteg. Er gwaethaf y gwaith blaengar a gwblhawyd yn ardal North Riding Swydd Efrog, sylweddolodd maes o law fod adeiladau parod yn annhebygol o lwyddo mewn ysgolion ar ôl y rhyfel, a dychwelodd at ddulliau adeiladu traddodiadol, neu gyfuniad o draddodiadol a modern. Yn y Pîl, y pensaer cyfrifol oedd Sam Scorer, ac roedd y cynllun ar gyfer ysgol gyfun fawr ar gyfer 1,440 o ddisgyblion ar safle wyth erw ar hugain ar safle ar osgo. Roedd y cynllun yn cynnwys ffrâm llawr gwaelod concriid a ffrâm ddur ysgafn i'r llawr cyntaf gyda phaneli terfyn addurniadol. Roedd y penderfyniad i gynnwys gweithiau celf a oedd yn seiliedig ar raglen arloesol ysgolion Swydd Hertford yn ddylanwad mawr.

Fig. 13. Rhan o rifyn arbennig o 'The Architects' Journal', 11 Mehefin, 1959.

Roedd rhifyn 1959 o'r cyfnodolyn 'Official Architecture and Planning' yn cynnwys adroddiad ar waith newydd yn Sir Frycheiniog gan Bensaer y Sir, T. Jestyn Williams a oedd yn cynnwys dwy ysgol ramadeg newydd – **Maesydderwen, Ystradgynlais** (a adeiladwyd o ffrâm ddur a phaneli mewnlenni bric) ac **Ysgol Ramadeg Penlan i Fechgyn, Aberhonddu** (a adeiladwyd o frics cynnal pwysau traddodiadol). Mewn rhannau eraill o'r cyfnodolyn, dangoswyd ysgol fabanod, ysgol gynradd a dwy ysgol uwchradd a gwblhawyd ym Mwrdeistref **Abertawe** o dan H.T. Wykes. Enwau'r ysgolion hyn oedd **Ysgol Gynradd Clwyd, Ysgol Fabanod Trallwyn, Ysgol**

Uwchradd Mynyddbach ar gyfer Merched, ac Ysgol Uwchradd Penlan ar gyfer Bechgyn. Er bod yr ysgol gynradd yn nodedig oherwydd ei defnydd o ffrâm ddu barod (gan adael bloc cantilifer i estyn allan dros golofnau a orchuddiwyd), a bod yr ysgolion eraill wedi'u codi mewn dull traddodiadol, mae'r ysgol ym Mhenlan yn nodedig oherwydd maint, graddfa a phatrwm ei ffenestri a'r bloc cantilifer ar y pumed llawr sy'n bywiogi'r cynllun.³⁹

Nid oes llawer o gyfeiriadau at adeiladu ysgolion cynradd neu uwchradd yng Nghymru yn y llynyddiaeth a archwiliwyd ar gyfer yr adroddiad ymchwil hwn tan fis Hydref 1962 pan oedd y cyfnodolyn 'Official Architecture and Planning' yn cynnwys adroddiad ar yr **ysgol uwchradd** newydd yn **Llanrwst**, Sir Ddinbych, a gynlluniwyd gan bensaer y sir, R.A. Macfarlane. Adeiladwyd yr ysgol ar diroedd hen blasty yn y wlad, ac roedd y cynllun yn ailfodelu rhai o'i adeiladau gwell o'r bedwaredd ganrif ar bymtheg ar gyfer swyddfeydd y Pennaeth, yr ysgrifenyddes, ystafell yr athrawon, llyfrgell yr ysgol a fflat y gofalwr. Roedd y manau addysgu o natur anhraddodiadol yn unol ag ysbryd system Ysgolion Swydd Hertford/CLASP. Fodd bynnag, defnyddiwyd paneli pren sgleiniog parod yn hytrach na dur, ac roedd rhai wedi'u gwneud yn 'ddall' a'u gorchuddio â llechi Cymreig crog, wedi'u codi ar rafftau concrid gyda sylfeini a muriau cynnal o frics peirianeg glas. Cafwyd adroddiad arall ar yr ysgol hon yn rhifyn mis Mai/Mehefin 1966 o'r un cyfnodolyn, gyda phwyslais arbennig ar y dirwedd a gofal adran y penseiri i'w diogelu.

Ar wahân i ychydig o eithriadau, mae'r llynyddiaeth yn rhoi'r argraff fod darpariaeth ysgolion yn ddigonol ar gyfer y genhedlaeth a anwyd ar ôl y rhyfel erbyn canol y 1970au, a bod gwaith y dyfodol yn canolbwyntio ar adnewyddu, ymestyn, neu ddarpariaeth arbenigol. Enghraifft nodedig o'r olaf yw **Ysgol Steiner Nant-y-Cwm, Llanycefn** gan Chris Day, a gwblhawyd ym 1982.

9.5 Ysgolion newydd yng Nghaerdydd a Chasnewydd

Cynlluniwyd **Ysgol Uwchradd y Tyllgoed** newydd yng Nghaerdydd gan gwmni Smith, Wilson a Cox ar adeg pan nad oedd gan y Ddinas ei phensaer ei hun. Cynlluniwyd yr ysgol ar gyfer 600 o ddisgyblion (bechgyn a merched) ar safle 14.5 erw mawr, ac roedd y bloc modernidd yn cynnwys un ar bymtheg o ystafelloedd addysgu cyffredinol, llyfrgell, campfa, a neuaddau mewn lleoliad ar gyrion maestref Caerdydd, sef y Tyllgoed. Roedd

³⁹ Anhysbys, *Official architecture at Swansea*, Official Architecture and Planning, Mehefin 1959, t. 267.

y cynllun yn un arloesol, ac roedd y bloc addysgu yn cynnwys grisiau yn y ddau ben er mwyn gosod ystafelloedd cyfnod dwbl yn y canol ar draws yradeilad er mwyn lleihau manau cymysgu ac aflonyddu gan sŵn.⁴⁰

Yng Nghasnewydd, aeth adran uchelgeisiol Penseiri'r Fwrdeistref ati i gynllunio ysgolion cynradd ar gyfer **pedair uned cymdogaeth ystâd Dyffryn**, gan gynnwys **Ysgol Gynradd Malpas**, ynghyd ag ysgolion uwchradd mewn rhannau eraill o'r fwrdeistref. Cwblhawyd **Ysgol Gynradd Gaer** ym 1953.

Un golled arwyddocaol yw **Ysgol Uwchradd Betws** (1969–72) sy'n cael ei disgrifio yn y llyfr *Buildings of Wales* fel "the first major work of Evans and Shalev" ac "a brilliant exposition of concrete construction, modular design and orderly planning".⁴¹ Roedd yn deillio o gystadleuaeth bensaernïol a gynhaliwyd gan Awdurdod Addysg Casnewydd. Rhoddwyd ystyriaeth i restru'r adeilad yn dilyn cais gan Gymdeithas yr Ugeinfed Ganrif, ond yn anffodus fe gafodd ei ddymchwel yn 2010, ac mae colli'r adeilad yn pwysleisio'r angen am y gwaith ymchwil hwn.

9.6 Ysgolion newydd yn y Gymru wledig

Ymhlith yr ysgolion newydd yn Sir Benfro a gynlluniwyd gan Bensaer y Sir, yr Is-gyrnol Barrett oedd **Crymych** (1953–57), **Abergwaun** (1954) ac **Aberdaugleddau** (1962–64). Cwblhawyd ysgol gynradd Sir Aberteifi yn **Aber-porth** ym 1957 yn unol â chynlluniau G.R. Bruce.

Enillodd **Ysgol Uwchradd Fodern Clyro Court** yn **Sir Faesyfed** wobr yr Ymddiriedolaeth Ddinesig ym 1962. Cynlluniwyd yr ysgol gan bensaer y sir, G.L. Edwards. Ym 1967, cafodd Sir Faesyfed ragor o ganmoliaeth am yr **Ysgol Gynradd** newydd yn **Llanandras**, a godwyd i ddisodli dwy ysgol gynradd hŷn. Roedd y cynllun yn un dyfeisgar iawn gan fod yr holl ystafelloedd dosbarth wedi'u lleoli o gwmpas y neuadd wasanaeth er mwyn lleihau cymysgu a rhoi mynediad uniongyrchol i glosydd palmantog allanol. Erbyn 1968 roedd Sir y Fflint wedi ailfodelu ac ymestyn adeilad traddodiadol **Ysgol Gynradd Licswm** yn unol â chynlluniau Pensaer y Sir.

⁴⁰ Anhysbys, *New buildings in Wales*, *The Architects' Journal*, 11 Mehefin, 1959, t.885.

⁴¹ John Newman, *Gwent/Monmouthshire; The Buildings of Wales* (Penguin, 2000), t. 119.

10.0 Colegau Celf, Technoleg ac Addysg Bellach

Ochr yn ochr â darpariaeth ysgolion, roedd Deddf Addysg 1944 yn darparu ar gyfer ysgolion meithrin ac ehangu addysg dechnegol ar ffurf colegau technegol a cholegau addysg bellach. Un adeilad nodedig oedd y **Coleg Addysg Bellach** yn **Ystrad Mynach, Morgannwg**, a achredwyd i Thomas Alwyn Lloyd ac Alex Gordon ym 1959 ar gyfer Cyngor Sir Morgannwg. Roedd yr adeilad hwn yn cynnwys chwe gweithdy ar gyfer addysgu adeiladu, mwyngloddio a pheirianeg mewn bloc addysgu pedwar llawr a oedd hefyd yn cynnwys ystafelloedd dosbarth a labordai traddodiadol ar gyfer addysgu crefftau amrywiol, gwyddor cartref a gwriadwaith. Oherwydd ymsuddiant mwyngloddio, defnyddiwyd blwchdoriadau gwag diriant i leihau pwysau'r adeilad, a defnyddiwyd dulliau allanol i greu adeilad tebyg i asgwrn tynnu ar gyfer y blaenolwg. Yn ôl 'The Architects' Journal' ym 1960: 'previous practice here was to design single-storey buildings on extensive foundations: here a frame of in-situ reinforced concrete columns is supported by pre-stressed concrete foundation beams resting on mass concrete piers, with provision for jacking-up should any settlement take place.'⁴²

Ffig 14 Yr hen Goleg Technegol, Wrecsam © Hawlfraint y Goron (2018) Cadw

Enillodd **Coleg Technegol** newydd Sir Ddinbych yn **Wrecsam** (Ffig 14, a gynlluniwyd ar gyfer y sir gan Saxon, Smith a'r partneriaid o Gaer) wobwr medal efydd ranbarthol RIBA ym 1953, ddwy flynedd ar ôl dechrau'r gwaith o adeiladu **Coleg Addysg Bellach Aberdâr** a gynlluniwyd gan Gollins,

⁴² Anhysbys, *College in Glamorgan*, *The Architects' Journal*, 21 Ebrill, 1960, t. 633.

Melvin, Ward a'r Partneriaid. Cwblhawyd yr adeilad deulawr yn unig yn Aberdâr ym 1953, ac roedd wedi'i leoli ar safle hen weithfeydd mwyngloddio. Roedd Gollins, Melvin Ward a'r partneriaid hefyd yn gyfrifol am y **Coleg Technoleg** newydd yng **Ngorseinon** a gwblhawyd ym 1955 ar safle deuddeg erw a oedd yn dioddef o ymsuddiant. Roedd y cwmni llwyddiannus hwn yn arbenigo mewn cynllunio ysgolion a cholegau technegol, a daeth yn enwog iawn am ddatblygu Prifysgol Sheffield ar ôl 1953.

Adeiladwyd **Coleg Technegol Sir Gaernarfon** ym **Mangor** ym 1957 ar safle pum erw uwchben y ddinas yn unol â chynllun Pensaer y Sir, Westbury Lloyd Jones. Mae'n adeilad pedwar llawr gydag adain weinyddol un llawr, a gweithdy ar wahân. Roedd y prif adeilad yn cynnwys tair ystafell ddosbarth, dwy swyddfa luniadu, saith gweithdy a phedwar labordy ar gyfer 75 o fyfyrwyr a fyddai'n mynychu'r coleg bob dydd. Roedd y cynllun yn manteisio'n llawn ar y lefelau gwahanol ac yn cuddio'r adeilad mewn ardal breswyl, ac roedd hefyd yn cynnwys murlun llechfaen mawr ar fur y bloc gweinyddol i ddarlunio rhai o'r crefftau a addysgwyd yn y coleg.

Adeiladwyd **Coleg Technegol Sir y Fflint, Cei Connah** (1952–54) tua'r un pryd â choleg technegol Sir Ddinbych. Cynlluniwyd yr adeilad gan bensaer y sir, ac roedd Syr Howard Robertson yn ymgynghorydd ar gyfer y prosiect. Dyma ddisgrifiad 'Buildings of Wales' o'r adeilad (a'i 'dŵr cloch bocs matsis') ym 1986 '...typical of the degeneration of the International Style between the end of the war and the Festival of Britain'.⁴³ Roedd disgrifiad y llyfr o **Goleg Uwch Dechnoleg Cymru yng Nghaerdydd** ('Undifferentiated three-storey block') a gynlluniwyd gan Syr Percy Thomas a'i Fab ym 1960–61 yr un mor ddamniol. Mae cerflun cerfwedd mawr yr adeilad gan Bainbridge Copnall yn cael ei ddisgrifio fel 'an awkward attempt to modernize the emblematic tradition.' Mae adeilad gwreiddiol **Coleg Cerdd a Drama Cymru** (1976–77) wedi'i leoli ym Marc Cathays hefyd. Cynlluniwyd yr adeilad gan Bensaer y Ddinas John Dryburgh, a oedd hefyd yn gyfrifol am **Goleg Celf Caerdydd yng Ngerddi Howard** (1966 — wedi'i ddymchwel bellach).

Un adeilad anarferol o safbwynt y corff a'i comisiynodd oedd **Ysgol Hyfforddiant Prentisiaid Girlings Cyf.** yng **Nghwmbriân**. Cynlluniwyd yr adeilad gan Clifford Tee a Gale ar gyfer ffatri cydrannau ceir Girlings. Roedd yn cynnwys gweithdy peiriannau, ardal weinyddol, darlithfa ac ystafelloedd chwaraeon, bob un yn bwydo oddi ar ffatri'r cwmni. Mewn erthygl helaeth a beirniadol ar adegau, disgrifiwyd yr adeilad gan 'The Architects' Journal' fel

⁴³ Edward Hubbard, Clwyd; The Buildings of Wales, (Harmondsworth, Penguin, 1986), t. 340.

HOLLAND HERITAGE

hyn `...it serves its purpose with economy of structure and honesty of expression', er bod ganddo wyneb llechfaen drud.⁴⁴

⁴⁴ Anhysbys, *Building study: training schools*, The Architects' Journal, 16 Mai, 1962, t.1082.

11.0 Prifysgolion

Un o ganlyniadau Deddf Addysg 1944 oedd cynnydd yn nifer y derbyniadau i brifysgolion o 1% i 3% o'r boblogaeth. Amlygwyd y twf mewn prifysgolion yn ystod y cyfnod hwn gan adeiladau newydd yng Nghaerdydd, Abertawe, Aberystwyth a Bangor, gan adlewyrchu'r newid demograffig ac argymhellion adroddiad dylanwadol Robbins.

11.1 Prifysgol Caerdydd

Man cychwyn ehangiad Prifysgol Caerdydd ar ôl y rhyfel oedd cynllun mawr Syr Percy Thomas ym 1958. Dim ond **adeilad Cyfadran y Celfyddydau**, a oedd yn bymtheg ffenestr grom o led, a oedd wedi'i gwblhau erbyn 1962 cyn i gynllun mawr newydd gael ei fabwysiadu ym 1960. Roedd y cynllun hwn yn seiliedig ar ddwysedd uwch ac yn cynnwys darpariaeth barcio helaeth o dan yr adeiladau newydd. Dale Owen o Bartneriaeth Percy Thomas oedd yn bennaf gyfrifol am y gwaith, a defnyddiwyd carreg Portland i sicrhau cysondeb ag adeiladau cynharach y Brifysgol ym Marc Cathays. Fodd bynnag, roedd yr arddull wedi newid o'r Diwygiad Edwardaidd hwyr, wedi'i gyfryngu gan glasuraeth ddiaddurn, i un a oedd yn cofleidio moderniaeth yn llawn yn y cynllun ar ôl 1960. Roedd yr adeiladau newydd yn cynnwys tŵr deuddeg llawr ar gyfer y **Gyfadran Economeg ac Astudiaethau Cymdeithasol** (1967), yr **Ysgol Feddygaeth** (1968–70), adeiladau ar gyfer **Biocemeg, Anatomeg, a Ffisioleg** — roedd yr olaf yn cynnwys llawr uchaf ar gyfer cadw anifeiliaid.

Y tu allan i gampws Parc Cathays, disodlwyd carreg gan ddeunyddiau gwahanol ac arferion pensaernïol gwahanol. Y gwaith mwyaf nodedig yn y cyswllt hwn yw cynlluniau Alex Gordon a'r Partneriaid, sef yr **Adran Gerdd** (1970), **Theatr y Sherman** (1970–71), y **Bloc Mathemateg** (1971–72), ac yn olaf, **Undeb y Myfyrwyr** a gwblhawyd ym 1973. Mae golwg yr adeiladau yn debyg i arddull garw bric wedi'i addasu gan arddull neo-gynhenid, yn debyg i **Adeilad Aberconway** H.M.R. Burgess a'r Partneriaid a gwblhawyd ym 1982. Cynlluniwyd **Llyfrgell y Celfyddydau a'r Gwyddorau Cymdeithasol** gan Williamson, Faulkner Brown a'r Partneriaid, a chwblhawyd yr adeilad newydd ym 1972–76.

11.2 Prifysgol Abertawe

Dechreuwyd ehangu campws Prifysgol Abertawe ar ôl y rhyfel ym 1957, yn unol â chynllun mawr Syr Percy Thomas a'r Mab, unwaith eto o dan arweiniad

y partner Dale Owen ('...in the undemonstrative modern idiom of the period' yn ôl 'The Buildings of Wales').⁴⁵ Adeiladwyd yr **Adeilad Gwyddor Naturiol**, yna **Tŷ Fulton** (1958–62, y partner cynllunio oedd Norman Thomas), **Ysgol y Gwyddorau Cymdeithasol** (1961–62), **yr Adran Beirianeg** (1967–73) ac yn olaf, '...yr adeilad mwyaf nodedig...', sef yr **estyniad i'r Llyfrgell** ym 1963–64 gan Owen. Adeiladwyd tair **neuadd breswyl** â thri llawr ar ddeg yr un yn unol â chynllun Owen ym 1960–68 yng nghefn y campws. Agorwyd **Theatr ac Oriol Gelf Taliesin** ym 1984, a adeiladwyd ar sail cynllun Partneriaeth Peter Moro. Roedd Peter Moro (1911–1998) eisoes yn adnabyddus yn y maes hwn am ei waith yn Nottingham Playhouse, ac roedd wedi'i sefydlu ei hun trwy wneud y gwaith cynllunio oddi mewn i'r Royal Festival Hall, Llundain (1948–51).

Ffig 15 Adeilad Sŵoleg Prifysgol Bangor

11.3 Prifysgol Bangor

Canolbwynt adeiladau trefnus ac agos Prifysgol Bangor yw adeiladau Henry Hare o 1906 a oedd wedi ennill cystadleuaeth. Cafodd yr adeiladau eu

⁴⁵ John Newman, Glamorgan; the buildings of Wales (Harmondsworth, Penguin, 1995), t. 600.

hymestyn gan Bartneriaeth Percy Thomas, a chwblhawyd Llyfrgell ac Adeilad Celfyddydau newydd ym 1974. Cyn hynny, roedd y Bartneriaeth wedi cynllunio Adeilad Thoday (1954), a'r Ffreutur ac Undeb y Myfyrwyr ym 1963. Hefyd, cynlluniodd yr un cwmni'r Adeilad Sŵoleg garw ond deniadol ar Ffordd Deiniol (Ffig 15) ym 1969.⁴⁶ Heriwyd goruchafiaeth cwmni Thomas ym Mangor gan y cwmni lleol Sidney Colwyn Foulkes, a aeth ati i gynllunio Neuadd Rathbone ar Ffordd y Coleg fel neuadd breswyl i fenywod ym 1965 (sydd â naws Swedaidd yn ôl 'Buildings of Wales').

11.4 Prifysgol Aberystwyth

Er gwaethaf arwyddocâd gwaith Partneriaeth Percy Thomas ym Mhrifysgol Caerdydd, prifddinas Cymru, cafodd gwaith y cwmni, a Dale Owen yn benodol, ym Mhrifysgol Aberystwyth fwy o sylw yn llenyddiaeth y cyfnod ac ymysg y proffesiwn pensaernïol. Dechreuwyd y gwaith o ehangu'r Brifysgol ar ôl y rhyfel trwy adeiladu **Neuadd Pantycelyn** mewn dull Neo-Sioraidd ym 1951 gan Percy Thomas ar y safle arwyddocaol newydd a gynlluniwyd ganddo mor gynnar â 1935 ym Mhenglais. Ar ôl hynny, newidiodd y datblygiad o hanesyddiaeth Sioraidd tyner i foderniaeth yn yr adeiladau newydd a godwyd yn y 1960au. Ymysg y rhain oedd adeiladau newydd ar gyfer **Bioleg, Gwyddorau Ffisegol, y Gyfadran Economeg ac Astudiaethau Cymdeithasol, a Chyfadran y Gyfraith, Daeryddiaeth, Daereg ac Astudiaethau Gwledig**. Prif lwyddiant safle newydd y brifysgol oedd y **Neuadd Fawr**, wedi'i lleoli mewn man agored sy'n gartref i'r clochdy a gwblhawyd ym 1970 hefyd. Gellid dadlau mai hwn yw prif gyfraniad cwmni Percy Thomas at bensaerniaeth addysg uwch yng Nghymru. Ym 1972, enillodd Fedal Aur RIBA ar gyfer Pensaerniaeth yng Nghymru. Mae'r cynllun tirwedd gwreiddiol ar gyfer Penglais gan Brenda Colvin wedi derbyn cydnabyddiaeth eang hefyd. Cwblhawyd **Llyfrgell Hugh Owen** ym 1976, ac ym 1979 enillodd ganmoliaeth gan y RIBA a Gwobr Gynllunio gan SCONUL (Cynhadledd Sefydlog ar Lyfrgelloedd Prifysgolion).

11.5 Neuaddau Preswyl

Mae angen cyfeirio at rai o'r neuaddau preswyl mwy nodedig sy'n gysylltiedig â Phrifysgolion. Roedd y rhai a ddenodd sylw yn tueddu i fod yn ychwanegiadau blociau tŵr ar gampysau a godwyd ynghynt, fel yr **Hostel i Ddynion, Coleg y Drindod Caerfyrddin** a godwyd ym 1965 ar sail cynllun Cydbartneriaeth y Penseiri. Un arall oedd adeilad trawiadol **Neuadd Breswyl Coleg Harlech** a godwyd ym 1973 ac a gynlluniwyd gan Colwyn

⁴⁶ Anhysbys, *Education: Zoology Laboratories, Bangor, Wales, The Architectural Review*, 1 Ionawr, 1968, t. 47.

Foulkes a'r Partneriaid, sy'n annisgwyl o ystyried ei arddull garw digyfaddawd.

Ffig 16 Coleg y Drindod Caerfyrddin © Hawlfraint y Goron (2019) Cadw Llywodraeth Cymru

12.0 Llyfrgelloedd

Roedd cysylltiad agos rhwng datblygu poblogaeth sy'n derbyn addysg dda ac sy'n hyddysg mewn technoleg â darparu llyfrgelloedd cyhoeddus. Mor gynnar â 1942, roedd y Gymdeithas Llyfrgelloedd wedi rhagweld anghenion ar ôl y rhyfel mewn adroddiad a gomisiynwyd gan L.R. McColvin o'r enw 'The public library system of Great Britain; a report on its present condition with proposals for post-war reorganisation'.⁴⁷ Derbyniwyd y cynigion hyn gan adroddiad 1959 y Weinyddiaeth Addysg: 'The structure of the public library service in England and Wales' a oedd yn gosod meincnodau ar gyferdarpariaeth llyfrgelloedd ar ôl y rhyfel, ac felly'r adeiladau i'w cartrefu. Dilynwyd yr adroddiadau hyn gan gyfres arall o adroddiadau gan y Weinyddiaeth Addysg a ragflaenodd Ddeddf Llyfrgelloedd Cyhoeddus ac Amgueddfeydd 1964 a'i gwnaeth yn gyfrifoldeb statudol i awdurdodau lleol ddarparu'r gwasanaethau hyn.

Nid oedd y genhedlaeth newydd o lyfrgelloedd ar ôl y rhyfel, cyn ac ar ôl y Ddeddf, yn llai arwyddocaol na'r arbrofion i adeiladu ysgolion ar ôl y rhyfel. Cafwyd cynlluniau newydd ar gyfer adeiladau golau, llachar, awyrog a lliwgar a oedd yn cynnwys darnau o waith celf gyfoes yn aml. Lleolwyd y llyfrgelloedd newydd yng nghanol y datblygiadau tai newydd a wasanaethwyd ganddynt, neu aed ati i geisio bywiogi canol trefi hyn trwy gyflwyno'r hyn a elwid yn 'Empiriaeth Newydd', neu'r 'Arddull Cyfoes'. Yn y naill achos a'r llall, roedd pwyslais ar godi adeiladu'n gyflym trwy ddefnyddio fframiau portal ysgafn. Hefyd, cafwyd dylanwadau Sgandinafaidd ar y cynllun agored a'r addurniadau lliwgar, a hyrwyddwyd yn rhifyn 1965 o 'Library Buildings'. Roedd cynlluniau llyfrgelloedd ar ôl y rhyfel yn cynnwys pwyslais penodol ar ddileu rhwystrau posibl ar gyfer pobl ifanc a chynnwys manau i blant gyda ffitiadau ar raddfa briodol, wedi'u cynllunio i hyrwyddo defnydd o lyfrgelloedd. Hefyd, roedd awydd i sicrhau bod y gwaith cynllunio mewnol yn hyblyg a bod modd i'r darllenydd drosglwyddo'n ddjarwybod rhwng deunydd darllen ysgafn a deunydd mwy difrifol. Credwyd ei bod yn bwysig bod pensaer llyfrgell yn deall y gofynion a'i fod yn cydweithio'n agos â'r llyfrgellydd.

Ymysg y llyfrgelloedd a nodwyd yn y llynyddiaeth gyfoes oedd llyfrgell **Rhosllannerchrugog**, Sir Ddinbych (1961–62) a gynlluniwyd o dan Bensaer y Sir, R.A. MacFarlane. Roedd y datblygiad hwn yn anarferol gan mai llyfrgell gangen oedd hon, tra bod y ddarpariaeth gychwynnol ar gyfer llyfrgelloedd Sir yn Sir Fynwy (1963), Sir Benfro, Sir Frycheiniog a Sir y Fflint (1972). Y

⁴⁷ L.R. McColvin, The public library system of Great Britain; a report on its present condition with proposals for post-war re-organisation, (Llundain, y Gymdeithas Llyfrgelloedd, 1942).

flwyddyn ganlynol, agorwyd cyfres o lyfrgelloedd cangen yn Sir Fôn, a oedd fel pe bai'n ddyfeisgar o hyd, yn **Llangefni** ac **Amlwch** ynghyd â **Thywyn** yng Ngwynedd.

Yn Sir Drefaldwyn, cynlluniwyd **Llyfrgell y Sir yn y Drenewydd** (1963) gan Bensaer y Sir, Herbert Carr, ac roedd yn cynnwys cromgell asennog concriid yn arwain at yr ystafell ddarllen, wedi'i goleuo gan flocc gwydr mewnol. Roedd llyfrgell Sir Frycheiniog yn **Aberhonddu** (1969) a gynlluniwyd gan Bensaer y Sir J.A. McRobbie yn nodedig am ei phresenoldeb ac am sensitifrwydd i'w chyd-destun, er bod angen dymchwel rhai adeiladau fel rhan o'r datblygiad yn anffodus. Hefyd, roedd ansawdd ei phensaernïaeth yn nodedig, sy'n defnyddio ffenestri dant llif ar ongl i dorri ar undonedd blaen yr adeilad. Mae hyn yn bywiogi'r brics gwyn uwchben y brics tywyllach a ddefnyddiwyd ar gyfer y plinth, ac mae'n cael ei oleuo oddi uchod gan doeau ar ongl gyda ffenestri to.

Cynlluniwyd Llyfrgell Cyngor Sir Penfro yn Hwlfordd (1967–69) o dan Bensaer y Sir, Gilbert Ray, ac mae'n cynnwys bloc canolog tri llawr â tho gwastad ac adeilad unllawr yn y cefn (Ffig 17). Hefyd, mae'n gartref i neuadd arddangos grwn sydd â sgrin amlwg allanol ac yn cynnwys cerflun cyhoeddus gan David Tinker.

Ffig 17 Llyfrgell Hwlfordd

Mae Llyfrgell Gyhoeddus bric newydd **Wrecsam** a gynlluniwyd gan James Roberts (1971–2) yn nodedig fel rhan o grŵp da o adeiladau cyhoeddus a godwyd ar ôl y rhyfel (Ffig 18). Yn **Abergwaun**, adeiladwyd llyfrgell newydd, lawn dychymyg yn y 1970au y tu ôl i adeilad cerrig allanol a addaswyd yn fynedfa i'r llyfrgell gyda drws bwaog mawr Richardson. Adeilad llawn dychymyg arall yw **Llyfrgell Gyhoeddus Caernarfon**, a gynlluniwyd gan Benseiri Sir Gwynedd (pensaer y prosiect oedd Terry Potter) ym 1982. Mae'r grŵp o dri phafiliwn calchfaen wedi'i leoli ar lechwedd ar hen blatfform Pafiliwn Eisteddfod 1877.

Ffig 18 Llyfrgell Wrecsam

Mae'r Gymdeithas Llyfrgelloedd yn darparu trosolwg da yn ei chyhoeddiad blynyddol, 'Library Buildings'. Mae rhifyn 1972 yn cynnwys y llyfrgelloedd newydd y cyfeiriwyd atynt uchod mewn llefydd fel Aberdâr, yr Wyddgrug, Aberhonddu, a Hwlfordd.

13.0 Prif Adeiladau Cyhoeddus

Cynlluniwyd **Neuadd y Sir, Caerfyrddin** (1938–56) gan Percy Thomas ac mae'n pontio arferion cyn ac ar ôl y rhyfel. Mae'n addasiad annisgwyl o ffurf chateau Ffrengig sy'n amlwg iawn yn y rhan hon o'r dref. Enghraifft gynnar ar ôl y rhyfel o bensaernïaeth fwrdeistrefol oedd swyddfeydd newydd Cyngor Sir Feirionydd yn **Nolgellau** a gynlluniwyd gan Bensaer y Sir Norman L. Jones ac a gwblhawyd ym 1953. Giles Gilbert Scott oedd yn gyfrifol am y cynlluniau gwreiddiol yn y blynyddoedd cyn y rhyfel pan nad oedd adnoddau mor brin (fel y gwelir yng Nghaerfyrddin), ond roedd y swyddfeydd newydd yn llawer llai uchelgeisiol o ran cynllun a chost. Fodd bynnag, roeddent o ddiddordeb technolegol am eu bod wedi'u hadeiladu o unedau alwminiwm parod yn bennaf. Daeth y dechneg hon i amlygrwydd am y tro cyntaf trwy adeiladu tai parod dros dro AIROH a oedd yn rhan o'r rhaglen tai brys. Fe'i bwriadwyd fel dull o arallgyfeirio'r diwydiant awyrennau enfawr yn ystod y rhyfel a chynnal swyddi, ac roedd Cwmni Awyren Bryste (BAC) yn un o'r consortia, gan fynd ati i ddatblygu adeiladau ysgolion parod o ddeunydd alwminiwm. Ni nodwyd bod unrhyw adeilad o'r fath wedi'i godi yng Nghymru. Roedd y swyddfeydd yn Nolgellau yn cyfuno bloc canolog deulawr o garreg leol yng nghanol

Ffig 19 Neuadd y Dref Wrecsam

adeilad cynllun H, ag adenydd un llawr alwminiwm. Defnyddiwyd rhagor o gerrig lleol mewn ffordd gynnil ar gyfer talcenni'r adenydd isaf.⁴⁸

Cynlluniwyd **Neuadd y Dref Wrecsam** (1959–61) gan Stephenson, Young a'r Partneriaid. Mae'r adeilad soffistigedig yn nodweddiadol o'r cyfnod Neo-Sioraidd hwyr, ond mae'r manylion yn amlygu dylanwad Sgandinafaidd cryf, sy'n bywiogi'r adeilad. Mae 'Buildings of Wales' yn disgrifio'r adeilad fel 'Cautiously modern', ac mae ganddo dri llawr, wedi'u gwneud o fric a ffenestri dalennog, a gerddi deniadol yn y tu blaen. Mae cefn yr adeilad yn gweddu'n dda i ganol Wrecsam.⁴⁹

Yn wir, mae'r adeiladau cyhoeddus a godwyd ar ôl y rhyfel yn Wrecsamo ddiddordeb penodol. Yn ogystal â Neuadd y Dref, maent yn cynnwys **Llys Ynadon** Colwyn Foulkes (1975–7), **Pencadlys yr Heddlu** Eric Langford Lewis (1973–5), **Pwll Nofio** F.D. Williamson and Associates (1965–7) a **Llyfrgell Gyhoeddus** James Roberts (1971–2) y cyfeiriwyd ati uchod yn 12.0. Hefyd, adeiladwyd **Canolfan y Celfyddydau** ym 1973. Cynlluniwyd **Neuadd y Dref, y Drenewydd** (1965–68) gan Colwyn Foulkes a'r Partneriaid. Mae'n adeilad diymhongar a heb fod yn drefol, sy'n briodol gan fod Buildings of Wales yn nodi ei fod wedi'i leoli ar safle Neuadd y Drenewydd.

Ffig 20 Swyddfeydd Cyngor Sir y Fflint, yr Wyddgrug

Dechreuwyd adeiladu swyddfeydd **Cyngor Sir y Fflint yn yr Wyddgrug** ym 1966 (Ffig 20), ac mae'r adeiladau hyn yn gwbl wahanol i swyddfeydd

⁴⁸ J.B. Hilling, *Dolgellau*, Journal of the South Wales Institute of Architects, January 1964, pp.11–12.

⁴⁹ Edward Hubbard, Clwyd; The Buildings of Wales, (Harmondsworth, Penguin, 1986), p. 304.

diymhongar Sir Feirionnydd. Cynlluniwyd y swyddfeydd gan Bensaer Sir y Fflint, R.W. Harvey, ac maent yn ddehongliad soffistigedig o swyddfeydd masnachol Americanaidd, yn enwedig gwaith dylanwadol Gordon Bunshaft, Skidmore Owing Merrell (S.O.M.). Gwelir enghreifftiau mewn rhannau eraill o'r DU, yn enwedig yn y cynllun dylanwadol ar gyfer Llysgenhadaeth America yn Sgwâr Grosvenor, Llundain, gan Eero Saarinen.

Mae cynlluniau S. Colwyn Foulkes i ailadeiladu **Neuadd y Dref Aberystwyth** yn cyferbynnu'n drawiadol â'r adeiladau yn yr Wyddgrug ac Abertawe. Mae gwaith Foulkes fel pe bai'n arosod portico Palladia anghymesur ar swyddfeydd tri llawr neo-Sioraidd cyffredin ym 1963.⁵⁰

Wrth i raddfa cyfrifoldebau awdurdodau lleol gynyddu yn ystod y cyfnod rhwng y ddau ryfel, sefydlwyd cysyniad y Ganolfan Ddinesig. Roedd y canolfannau hyn yn fwy na dim ond neuadd y dref a swyddfeydd, ac roeddent yn cynnig gwasanaethau amrywiol. Er bod mawredd eu pensaernïaeth yn amrywio, roeddent wedi dod yn fwy cyffredin erbyn y cyfnod ar ôl y rhyfel. Enillodd K.H. Hathaway gystadleuaeth i gynllunio **Canolfan Ddinesig Castell-nedd** (1966), ac roedd yr adeilad yn cynnwys siambr y cyngor hanner can troedfedd sgwâr â galeri, wedi'i chynnal ar bedwar set o golofnau concrid dur sy'n cysylltu dwy adain pum llawr annibynnol. Roedd yn darparu llety ar gyfer Cyngor Bwrdeistref Castell-nedd a Chyngor Dosbarth Trefol Castell-nedd.

Ar ôl i dref **Cwmbrân** gael ei sefydlu gan Ddeddf Trefi Newydd 1946, bu'n rhaid i adran benseiri Corfforaeth Datblygu Cwmbrân, dan arweiniad Gordon Redfern yn wreiddiol, fynd ati i godi llawer o adeiladau bwrdeistrefol newydd (gan gynnwys tai). Un o'r prif adeiladau oedd y **Ganolfan Ddinesig** newydd, a ddatgelwyd mewn model yn 'The Architects' Journal' ym mis Chwefror 1963.⁵¹ Cynlluniwyd y Ganolfan fel sgwâr caeedig trwy ymestyn y ganolfan siopa a oedd yn cysylltu â hi trwy bont lydan i gerddwyr. Roedd yr adeilad yn cynnwys pwll nofio, swyddfeydd y cyngor dosbarth trefol, llys ynadon, maes parcio aml-lawr, bloc o fflatiau dau lawr ar hugain, gorsaf yr heddlu a swyddfeydd eraill. Mae Canolfan Ddinesig Cwmbrân yn seiliedig ar fodel o ganolfannau ddinesig a ddatblygwyd rhwng y ddau ryfel (yn hytrach na neuaddau tref yn unig), ac roedd maint ac uchelgais y datblygiad yn ei gysylltu'n gadarn â'r drafodaeth ar adeileddau mawr ymysg y proffesiwn

⁵⁰ Anhysbys, *Official Architecture and Planning*, Mai 1963, t.431.

⁵¹ Anhysbys, *Civic centre for Cwmbrân*, *The Architects' Journal*, 13 Chwefror, 1963, tt.328-329

pensaernïol ar y pryd. Roedd adeileddau o'r fath yn cael eu defnyddio fwyfwy mewn Trefi Newydd, a'r enghraifft enwocaf yw Cumbernauld yn yr Alban.

Y tu allan i'r trefi newydd, cynlluniwyd **Neuadd y Sir Gwent, Cwmbrân** (1968–1977) gan Bensaer Gwent K.P. Jones (mewn ymgynghoriad â Robert Matthew, Johnson–Marshall a'r Partneriaid). Roedd angen wyth mlynedd i godi'r adeilad ar gost o bron i £9 miliwn. Cynlluniwyd **Neuadd Sir Penfro** (1964–67) yn Hwlfordd gan Geens, Cross a Kellaway, yn unol â chynllun garw a digyfaddawd. Mae'r ddau adeilad dinesig wedi'u dymchwel.

Mae **Canolfan Ddinesig y Barri** (1980) gan David Preece & Associates yn adeilad brics coch yn debyg i Ganolfan Ddinesig Bwrdeistref Llundain Hillingdon (1970–79). Serch hynny, mae adeilad y Barri yn fwy monolithig nag arddull lled-ddomestig y toeau ar ongl yn Hillingdon.

Cynlluniwyd **Swyddfeydd Llywodraeth Cymru, Caernarfon** (wedi'u hadeiladu ym 1974) gan y PSA gyda Brian Lingard a'r Partneriaid. Mae'r cynllun cyd-destunol yn cyfuno unedau concriid castin â thyrau grisiau rwbel uchder llawn pwrpasol er parch i Gastell Caernarfon a muriau'r dref. Roedd yn rhan o arddangosfa yn yr Academi Frenhinol o'r enw 'Everyday Architecture' yn ymwneud â gwaith Cymdeithas y Penseiri Ymgynghorol, a oedd yn cynnwys y Theatr Genedlaethol yn Llundain.⁵² Roedd Swyddfeydd y Goron nodedig eraill yn cynnwys **Adeilad Newydd y Goron, Caerfyrddin** ym 1974, a gynlluniwyd gan Swyddfa Prosiectau Ysgol Bensaerniaeth Cymru.

Efallai mai adeilad enwocaf y llywodraeth a godwyd ar ôl y rhyfel yw'r **Swyddfa Gymreig (CP2), Parc Cathays** (adeiladwyd 1972–9) a gafodd ei gynllunio gan Alex Gordon a'r Partneriaid. Mae'n ychwanegiad enfawr a phwerus i Barc Cathays. Er bod y defnydd o gerrig ac uchder yr adeilad yn debyg i'r adeiladau cyfagos, nid oes unrhyw agwedd arall arno yn gweddu i'w gyd-destun. Mae'n debycach i amlinell pensaerniaeth Americanaidd y cyfnod fel Neuadd y Ddinas Boston (1972). Roedd rhai beirniaid yn dehongli cymeriad amddiffynnol yr adeilad fel ymateb rhannol i'r bygythiadau ar y pryd gan genedlaetholwyr Cymreig.

⁵² Anhysbys, *The hit parade*, *The Architects' Journal*, 11 Gorffennaf 1979, t.66.

Ffig 21 Y Swyddfa Gymreig, CP2, Parc Cathays, Caerdydd © Hawlfraint y Goron (2018) Cadw, Llywodraeth Cymru

Cynlluniwyd **Neuadd y Sir** enfawr â ffrâm goncrid ar gyfer Gorllewin Morgannwg yn **Abertawe** gan Adran Penseiri Sir Gorllewin Morgannwg (cyfarwyddwr J. Webb) rhwng 1979 a 1984. Roedd yn cynnwys murluniau gan Ceri Richards.

Ffig 22 Neuadd y Sir Gorllewin Morgannwg, Abertawe

Yn olaf, dylid nodi **Pencadlys** newydd, **Neuadd y Sir Gwynedd** yng Nghaernarfon (1982–85). Cynlluniwyd yr adeilad hwn gan Benseiri'r Sir, Merfyn H. Roberts a Terry Potter mewn cydweithrediad â Wyn Thomas a'r Partneriaid (gan gynnwys cyflogaeth arwyddocaol Dewi-Prys Thomas). Mae cyd-destun pensaernïol yr adeilad a'r defnydd o 'ddiwylliant o ddyfyniadau' Ôl-Foderniaeth yn golygu ei fod yn enghraifft bwysig o'r newid mawr mewn syniadau pensaernïol ar gyfer adeiladu prosiectau mawr o'r fath. Mae'r adeilad yn gymydog rhagorol i'r Castell oherwydd ei glosydd agored, ei golofnresi cyhoeddus a'i ddefnydd effeithiol o ddeunyddiau a chyd-destun. Ond yn wahanol i natur amddiffynnol adeilad CP2, nid yw byth yn herio'r Castell. Yn sgil codi Pencadlys, gwawriodd cyfnod newydd yn hanes pensaernïaeth gyhoeddus yng Nghymru (Ffig 23).

Ffig 23 Pencadlys, Caernarfon

RHAN 4 – Trosolwg o Benseiri ar ôl y rhyfel yng Nghymru

14.0 Y Prif Benseiri a Phractisiau Penseiri

Gan fod Cymru, o'i chymharu â Lloegr, yn wlad fechan a'r rhan helaethaf o'i dinasoedd mwyaf yn y de, mae lleoliad daearyddol ei phractisiau penseiri yr un mor anwastad.

Mae'r adran hon o'r adroddiad yn canolbwyntio ar rai o'r prif bractisiau a'r ffigyrau cyfrifol am naill ai nifer sylweddol o adeiladau ar ôl y rhyfel, adeiladau sy'n cael eu hystyried yn nodedig yn llenyddiaeth y cyfnod, neu wedi cyfrannu mewn gwahanol ffyrdd i ddiwylliant pensaernïaeth ar ôl y rhyfel yng Nghymru.

Mae wedi'i threfnu yn nhrefn amser ac yn ôl dyddiad geni. Yn achos adrannau pensaernïaeth llywodraeth leol, cyn yn ogystal ag wedi ail-drefnu llywodraeth leol ym 1974, dim ond Pennaeth neu Brif Bensaer pob un sy'n cael ei gynnwys yma a hynny'n unig lle mae gwybodaeth fywgraffiadol ar gael.

14.1 Thomas Alwyn Lloyd (1881–1960)

Yn cael ei gydnabod yn gymaint am ei waith fel cynllunydd tref ag fel pensaer, roedd T Alwyn Lloyd yn bresenoldeb amlwg yn niwylliant pensaernïol Cymru yn hanner cyntaf yr ugeinfed ganrif. Wedi ei eni a'i fagu yn Lerpwl, lle bu'n astudio yng Ngholeg Lerpwl yn ogystal ag ym Mhrifysgol Lerpwl, ei waith trawiadol cynharaf oedd gyda Raymond Unwin yng ngardd-faestref Hampstead. Gan adeiladu ar y gwaith arloesol hwn i'r Mudiad Gardd-drefi cafodd ei benodi'n bensaer Welsh Town Planning and Housing Trust a'r Welsh Land Settlement Society Ltd. Yn dilyn hynny cynlluniodd nifer o ddatblygiadau 'Gardd-dref' ar raddfa fechan o'r practis a sefydlodd yng Nghaerdydd. Ym 1932 ysgrifennodd bamffled i Gyngor Diogelu Cymru Wledig (C.D.C.W.) dan y teitl 'Brighter Welsh Villages'. Ym 1933/4 daeth yn Llywydd C.D.C.W., yn ôl y sôn yr unig Gymro Cymraeg tan hynny. Fel yr oedd cyfnod meistr-gynllunio graddfa fawr ar gyfer ail-adeiladu yn magu ei blwyf tua diwedd y rhyfel, a than ddylanwad Cyngor Ymgynghorol Ailadeiladu Cymru, ysgrifennodd ef a Herbert Jackson y 'South Wales Outline Plan', a gyhoeddwyd ym 1949. Yn yr un flwyddyn daeth Alex Gordon yn bartner iddo i ffurfio T. Alwyn Lloyd and Gordon, ac ar yr adeg pan oedd Dewi-Prys Thomas yn gweithio i Lloyd fel cynorthwydd.

Ysgrif goffa; 'The Builder', Gorffennaf 1960; The RIBA Journal, Awst 1960; Ffeiliau Bywgraffiadol RIBA.

14.2 Syr Bertram Clough Williams–Ellis (1883–1978)

Cychwynnodd Williams–Ellis ei bractis ym 1903 yn Llundain, ac ar gyfrif ei waith a'i ysgrifennu rhaid ei ystyried fel ffigwr pwysig ym maes pensaerniaeth Cymru ac, yn wir, Prydain yn y ganrif ddiwethaf. Efallai nad yw'r gwaith a wnaeth yn dilyn yr Ail Ryfel Byd mor nodweddiadol â'i waith cynharaf, serch hynny crëodd feincnod arbennig o bwerus i bensaerniaeth Gymreig sy'n anodd ei ddiystyru. Roedd yn anghonfensiynol ac annodweddiadol, ac yn anffasiynol ym marn modernwyr er gwaethaf ei gyfeillgarwch agos gyda Max Fry. Ar lawer cyfrif mae ei waith yn ymgorffori'r parch tuag at ddiogelu'r tirlun sy'n datblygu fel prif thema yn yr astudiaeth hon

Gan iddo gael ei eni yn 1883, yn ystod ei hyfforddiant pensaernïol daeth dan ddylanwad clasuriaeth y *Beaux-Arts* yn ogystal â Mudiad Celfyddyd a Chrefft. Roedd yn fab i reithor o Gymro, ac ym 1908 trosglwyddodd ei dad iddo ystâd y teulu, sef Plas Brondanw, Llanfrothen. Oddi yno y datblygodd ei bractis, yn bennaf gwaith domestig a chan amlaf, fel yn achos y Foelas (Sir Ddinbych) a Llangoed (Sir Frycheiniog), wedi eu hadeiladu yng Nghymru.

Mae creadigaeth Portmeirion yn parhau i gael ei ystyried fel ei brif waith. Dechreuodd arno ym 1925 a'i orffen, i bob pwrpas, mewn dau gyfnod erbyn 1976. Yma, am ryw hanner can mlynedd, ac wedi'i ysbrydoli gan drefi a phentrefi glan-môr gogledd yr Eidal – megis Portofino – profodd (yn aml ar raddfa lai, Lilipwtaidd) sut y gallai datblygiad newydd gael ei osod mewn tirlun heb gyfaddawdu ei harddwch naturiol. Ond ar gyfrif ei ymlyniad arddulliol i werthoedd y Mudiad Celfyddyd a Chrefft a'i ddefnydd o elfennau o adeiladau a oedd wedi'u dymchwel mewn rhannau eraill o Gymru, cafodd ei ddiystyru, a'i wawdio hyd yn oed. Serch hynny, mae'r datblygiad wedi llwyddo i gael cydnabyddiaeth am y dull a ddefnyddiwyd i fynd ati i greu treflun, ac mae'n cysylltu â gofalon y genhedlaeth ddiweddarach o benseiri a luniodd bensaerniaeth wedi'r rhyfel. Yn lladmerydd brwd dros barciau cenedlaethol, roedd hefyd yn gysylltiedig â chreu Stevenage, Tref Newydd ar ôl y rhyfel gyntaf Prydain.

14.3 Syr Percy Thomas (1883–1969)

Yn gydoeswr â Clough, wedi'i eni yn yr un flwyddyn, Percy Thomas a sefydlodd y practis amlycaf a mwyaf sylweddol yng Nghymru yn y cyfnod dan sylw. Yn fab i gapten llong o Arberth ond wedi'i eni yn South Shields, cafodd ei hyfforddi fel pensaer yng Nghymru gan weithio ar gyfer ei erthyglau dan E.H. Banyon

yng Nghaerdydd. Wedi hynny gweithiodd mewn practisiau yn Leigh-on-Sea a Chaerfaddon cyn llwyddo i ennill y gystadleuaeth bensaernïol ar gyfer Coleg Technegol Caerdydd mewn arddull Edwardaidd Baróc. Yn un o glwstwr o adeiladau sy'n ffurfio Canolfan Ddinesig Caerdydd, y gystadleuaeth honno oedd y gyntaf o lawer a enillodd ar ei ben ei hun neu mewn partneriaeth gydag eraill. Ei bartneriaeth gyntaf o bwys yn dilyn ennill cystadleuaeth y coleg technegol oedd honno gydag Ivor Jones, pensaer oedd yn gweithio yng Nghaerdydd. Wedi i gyfnod o wasanaeth milwrol rhwng 1915 a 1919 dorri ar draws ei yrfa, dychwelodd i'r practis a, gyda Jones, aeth ymlaen i ennill cyfres o gystadlaethau (gan gynnwys Neuadd Gorfforaeth Abertawe) tan i'w partneriaeth ddod i ben ym 1934.

Yn awr, a'i enw da bellach wedi'i gadarnhau, aeth ymlaen i sefydlu ei bractis ei hun yng Nghaerdydd, practis a dyfodd i fod y mwyaf yng Nghymru. Ymhlith ei weithiau mwyaf adnabyddus yn y cyfnod ar ôl y rhyfel mae'r adeiladau newydd ar gyfer Prifysgolion Abertawe ac Aberystwyth. Ymhlith ei anrhydeddau lluosog mae urdd marchog a gyflwynwyd iddo ym 1946 a Medal Aur Frenhinol yr R.I.B.A. am Bensaernïaeth ym 1939. Ynghyd â'r un a ddyfarnwyd i Syr Percy Scott Worthington ym 1930 mae'n werth cofio mai'r fedal hon yw un o'r ychydig Fedalau Aur a ddyfarnwyd i bensaer a ystyrir yn bensaer 'y wlad'. Ym 1935 cafodd ei ethol yn llywydd yr R.I.B.A. ac aeth ymlaen i wasanaethu am ail dymor o 1943–46.

14.4 Sidney Colwyn Foulkes (1884–1971)

Ac yntau bron yn gydoeswr â Williams–Ellis a Percy Thomas, sefydlodd Sidney Colwyn Foulkes bractis dynastig a lwyddodd i ddominyddu cynnyrch pensaernïol Gogledd Cymru am y rhan fwyaf o'r ugeinfed ganrif. Fodd bynnag, yn wahanol i'w gydweithwyr mwy adnabyddus, yn hytrach na gweithio am ei erthyglau derbyniodd Foulkes hyfforddiant ffurfiol yn Ysgol Bensaernïaeth Lerpwl. Yno, dan arweinyddiaeth Syr Charles Reilly ac wedi ei gyfareddu gan Glasuriaeth *Beaux Arts* yr Unol Daleithiau a disgyblaeth Cynllunio Dinesig oedd yn datblygu, graddiodd ym 1915 a chychwyn practis ym 1924. Ym 1968 ehangodd y practis a dod yn Colwyn Foulkes and Partners. Dywedir iddo 'ail-ddiffinio tai cyhoeddus' a phan fu farw ym 1971 dyma deyrnged Clough Williams–Ellis iddo:

'Whenever I could I would take distinguished visiting architects and critics (Frank Lloyd Wright and Lewis Mumford amongst them) to see both him and examples of his work — sure of their warm approval and admiration of both, in support of my own.'

Ysgrif goffa; Building, cyfrol 220, 9 Ebrill 1971; The Times, 8 Ebrill 1971.

14.5 Herbert Carr (1889–1966). F.R.I.B.A.

Mab i gontractwr adeiladu o Gaerlŷr oedd Herbert Carr a symudodd pan yn ugain oed ym 1909/10 i Sir Drefaldwyn, a dod yn Bensaer y Sir ym 1924. Yn anad dim mae Carr yn adnabyddus am iddo arwain rhaglen adeiladu ysgolion cynradd ac uwchradd fwyaf nodedig Cymru o'r 1930au i'r 1960au, gan gynnwys Ardwyn, Y Trallwng (1951), Llanwddyn, Abertridwr (1950), a Llanfechan (1951) ac ef gaiff y clod am Elusendai'r Trallwng (1941). Dyfarnwyd yr O.B.E. iddo ym 1952. Un o'i weithiau diwethaf cyn ymddeol oedd Llyfrgell Sirol Sir Drefaldwyn (1963) yn y Drenewydd. Olynwyd ef gan Colin Jones. Bu un o'i feibion, Hugh Henry Carr, oedd hefyd yn bensaer, yn gweithio yng Nghaerdydd.

Ysgrifau coffa; Building, 12 Awst 1966; Liverpool Post, 9 Awst 1966

14.6 Westbury Lloyd Jones (1894/5–1962)

Wedi ei hyfforddi yn swyddfa ei dad, Rowland Lloyd Jones, yng Nghaernarfon, etifeddodd y practis yn ddiweddarach pan fu farw ei dad. Wedi gwasanaeth milwrol gyda'r Magnelwyr Brenhinol yn y Rhyfel Byd Cyntaf, cafodd ei benodi'n Bensaer rhan-amser i Bwyllgor Addysg Sir Gaernarfon ym 1925, ac ym 1931 cafodd ei ddyrchafu'n Bensaer llawn-amser, y cyntaf ac o bosib yr ieuengaf i gael ei benodi. Yn y rôl hon mae ei waith yn cynnwys Coleg Technegol Sir Gaernarfon ym Mangor a Phencadlys Heddlu Gwynedd yng Nghaernarfon. Ymddeolodd ym 1958.

Ysgrif goffa; RIBA Journal, Ebrill 1962; ffeil fywgraffiadol RIBA.

14.7 Yr Is-gyrnol Walter Barrett, M.B.E., (ganwyd 1898/9)

Wedi ei eni ym Manceinion, penodwyd Barrett yn Bensaer Sirol Sir Benfro ym 1946 yn dilyn gwasanaeth milwrol gyda'r Magnelwyr Brenhinol yn yr India, a enillodd iddo'r M.B.E. Ef oedd yn gyfrifol am lawer o raglen adeiladu ysgolion gynnar y sir, gan gynnwys ysgolion Crymych (1953–57), Abergwaun (1954) ac Aberdaugleddau (1962–64). Bu ar un adeg yn Gadeirydd Cymdeithas Ceidwadwyr Sir Benfro; ym 1963 roedd yn aelod o Gyngor Bwrdeistref Hwlfordd. Ym mis Mawrth 1963, er ei fod i ymddeol ym mis Mawrth 1964, mynegwyd ei fod i gael ei atal o'i swydd gan y Cyngor tra'n aros archwiliad. Cymerwyd ei le gan ei ddirprwy Gilbert Ray ac ef sy'n cael ei gydnabod fel cynllunydd Llyfrgell Sirol Sir Benfro yn Hwlfordd.

14.8 Herbert T. Wykes (ganwyd 1902—bu farw ?) F.R.I.B.A.

Ganwyd Herbert Wykes yn Swydd Stafford ym 1902; daeth yn Aelod Cyswllt o'r RIBA yn 1927 ac yn Gymrawd ym 1937. Cafodd ei benodi'n Bensaer Bwrdeistref Abertawe ym 1946 ac ar ei ymddeoliad ym 1966 hawliai iddo fod

yn gyfrifol am 11,196 o anheddau newydd yn y Fwrdeistref, yn ogystal â deg ar hugain o ysgolion ar ôl y rhyfel a byngalos hen bobl arobryn yn Toronto Place (1952), ac ystyriai'r Coleg Technegol ar Riw Mount Pleasant fel 'probably his greatest achievement'.

14.9 Dewi-Prys Thomas (1916–85)

Roedd Dewi-Prys Thomas yn ffigwr o bwys ym maes addysg bensaernïol Cymru a byddai'n dylanwadu ar sawl cenhedlaeth o ymarferwyr a'i ddatganiadau o'r herwydd yn cario pwysau'r 'academie'. Wedi ei eni a'i fagu yn Lerpwl, arhosodd yn y ddinas i astudio pensaernïaeth a chynllunio trefol yn Ysgol Bensaernïaeth Prifysgol Lerpwl. Wedi iddo raddio penodwyd ef yn uwch ddarlithydd yn yr Ysgol Bensaernïaeth ym 1947 a sefydlodd ei bractis pensaernïol ei hun lle y cynlluniodd nifer o dai yng Nghymru yn ogystal ag yn Lloegr — y mwyaf nodedig yn gynnar yn ei yrfa oedd 'Cedarwood', Woolton, Lerpwl. Ym 1960 penodwyd ef yn bennaeth Ysgol Bensaernïaeth Cymru ac o'r swydd honno cychwynnodd nifer o brosiectau byw gwahanol mewn modd a oedd ar y pryd bron yn unigryw. Ymddeolodd oherwydd iechyd bregus ym 1981 ond parhaodd i weithio tan ei farw ym 1985, yn fwyaf nodedig ar gynllun ar gyfer Pencadlys, swyddfeydd newydd Cyngor Sir Gwynedd yng Nghaernarfon. Am na chyhoeddwyd fawr ddim ganddo, nac amdano, yn ddiweddar mae ei yrfa wedi bod yn destun ail-werthuso gan Jonathan Vining.

14.10 Syr Alex Gordon (1917–1999)

Yn Albanwr o ran tras, symudodd Alex Gordon a'i deulu o Ayr i Abertawe ym 1925 pan oedd yn wyth mlwydd oed. Yn dilyn ei wasanaeth milwrol dychwelodd i Gymru a mynychu Ysgol Bensaernïaeth Prifysgol Caerdydd lle y graddiodd gydag anrhydedd arbennig yn ei flwyddyn Diploma. Ymunodd â phractis Thomas Alwyn Lloyd (bellach yn 68 oed) ym 1949 ar yr adeg pan gyhoeddodd hwnnw'r 'South Wales Design Outline'. Pan fu farw Lloyd ym 1960 parhaodd y practis fel Alex Gordon and Partners ac erbyn 1972 roedd wedi tyfu i fod y mwyaf yng Nghymru – practis Syr Percy Thomas oedd yr unig un cyffelyb. Roedd gan y practis erbyn hyn bedair swyddfa, dwy ohonynt yn Lloegr, ac roedd Gordon wedi dod yn llais cenedlaethol o bwys. Dyma a ddywedodd wrth amlinellu ei batrwm o weithredu i'w gydweithwyr ym 1968: 'When 'originality at all costs' assumes unbalanced proportions, it tends to produce symptoms in individuals where they show a complete disrespect for anything which has been done by anyone other than themselves.' Ar gyfrif daliadau o'r fath etholwyd ef yn Llywydd yr RIBA ym 1971 ac oddi yno rhoes arweiniad i'r proffesiwn pensaernïol yn natblygiad ei athroniaeth cynllunio 'Long Life/Loose fit/Low Energy' oedd yn rhagweld llawer o bryderon y presennol ynglŷn â chynaliadwyedd.

Ysgrif goffa; The Guardian, 29 Gorffennaf 1999.

Archifau; Mae'r Sefydliad wedi cadw papurau perthnasol i'w gyfnod fel Llywydd yr RIBA. Fel rhan o 'bapurau Syr Alex Gordon' mae'r RIBA hefyd yn gofalu am doriadau o bapurau newydd ynglŷn â'i bractis rhwng 1959–84.

14.11 John Dryburgh (1918–91), Pensaer Dinas Caerdydd.

Wedi ei eni yn Berwick-upon-Tweed, John Dryburgh oedd y Pensaer Dinesig cyntaf i gael ei benodi gan Gyngor Dinas Caerdydd ym 1957 a hynny o ganlyniad i ymgyrch ar y cyd gan yr RIBA, Sefydliad Penseiri De Cymru ac yn nhudalennau'r '*Official Architecture and Planning*' i greu'r swydd. Roedd Cynhadledd Flynyddol yr RIBA a gynhaliwyd yng Nghaerdydd ym 1959 yn rhyw fath o 'goroni' diweddar i Dryburgh ac yn symbyliad a chefnogaeth broffesiynol i'r Cyngor gan yr RIBA. Fel Pensaer y Ddinas, ef oedd yn gyfrifol am lawer o'r ail-ddatblygu ar ôl y rhyfel yng Nghaerdydd.

Ysgrif Goffa; RIBA Journal, cyfrol 99, rhif 5, Mai 1992.

14.12 Dale Owen (1924–1997)

Wedi ei eni ym Merthyr Tudful, dechreuodd Dale Owen ar ei astudiaethau yn Ysgol Bensaerniaeth Cymru ym 1941 ond daeth y rhyfel i dorri ar eu traws. Gwasanaethodd fel swyddog gyda'r Magnelwyr Brenhinol o 1943 tan 1946 ac yna ail-ddechrau ar ei gwrs yn yr Ysgol Gymreig cyn mynd ymlaen i astudio cynllunio yng Ngholeg Prifysgol Llundain lle'r oedd William Holford yn dysgu cynllunio. Ym 1949 ymunodd â Chorfforaeth Ddatblygu Cwmbrân fel pensaer; bu yno tan 1954 pan aeth ei ddi-ddordeb cynyddol mewn cynllunio, a'i lwyddiant yn ennill Ysgoloriaeth Fulbright, ag ef i UDA i astudio yn y Massachusetts Institute of Technology yn ogystal ag ym Mhrifysgol Havard. Yn Havard cyfarfu â Walter Gropius a gweithiodd yn ei bractis, 'The Architects' Collaborative' (TAC), am dros flwyddyn cyn dychwelyd i Loegr i weithio i Holford ar gynlluniau ar ôl y rhyfel ar gyfer Llundain. Ym 1958 daeth yn ôl i Gymru ac ymuno â phractis Syr Percy Thomas a'i Fab yng Nghaerdydd fel aelod cyswllt ac yn ddiweddarach, o 1964 ymlaen, fel partner. Yn cael ei gydnabod yn aml am ddod â syniadau newydd i bractis Thomas, gweithredai i raddau helaeth fel cynorthwydd personol a dylunydd ei bennaeth gan ddod â'i syniadau newydd i ddwyn pwysau ar brosiectau mawr fel Prifysgol Aberystwyth.

Ysgrif goffa; The Architects' Journal, 27 Tachwedd, 1997. [Mae yna hefyd M.Sc. anhysbys ar waith Owen gan Vining a chyfeirir ato yn Vining, 2014, tud. 62, nodyn 167]

14.13 Brian Hallwood Lingard (1926–)

Ganwyd Brian Lingard ym 1926 ac astudiodd yn Ysgol Bensaerniaeth Prifysgol Manceinion. Torrwyd ar draws ei astudiaeth gan y rhyfel — gwasanaethodd yn y Llynges Frenhinol cyn dychwelyd i ail-gydio yn ei astudiaethau a llwyddo i ennill yr A.R.I.B.A. Ar ôl graddio gweithiodd yn gyntaf i William George ac wedyn, ym 1949, i Gyngor Sir Môn. Ym 1950, yn Llangefni, ffurfiodd bractis Lingard a Williams (a ddaeth yn ddiweddarach yn Brian Hallwood Lingard & Associates, Lingard Associates ac yn olaf Brian Lingard & Partners). Ym 1955 symudodd i Fae Colwyn, a chyda swyddfa fawr yn ymfalchio yn ei phedwar ysgrifennydd roedd yn ddefnyddiwr arloesol o'r radio-teleffon i arddweud llythyrau o'i gar. Yn ôl un o driawd o lyfrau (*Special houses for special people*) yn ystod pymtheg mlynedd gyntaf ei bractis cynlluniodd dros gant o dai preifat. Pan oedd y practis yn ei hanterth roedd gan Lingard swyddfeydd yn Llangefni, Bangor, Y Drenewydd, a Llundain, ac af oedd yn gyfrifol am greu'r cynllun lliwiau ar gyfer taith orymdeithiol Tywysog Cymru trwy Gaernarfon ar achlysur ei arwisgo ym 1969. Mae'n ymddangos iddo ymdeol i Guernsey. Ymhlith ei weithiau mae (1951) Eglwys Gatholig Porthaethwy; (1953) tŷ ym Mrynsiencyn; (1959) Tŷ, Glanaethwy, Bangor; (1961) dau dŷ yn Ffordd Llanrwst, Bae Colwyn; (1963) tai Tanymur, Stryd yr Eglwys, Caernarfon; (1964) teras o fythynnod, Stryd y Mynydd, Caernarfon; (1965) Bythynnod Tanybwlch, Maentwrog; (1965), bythynnod gwyliau i J.G. Bibby; (1966), Cwrt Kennedy, Hen Golwyn; (1967) Cae Berllan (36 o dai), Ffordd Bethel, Caernarfon; (1967) trefniad ystâd yr Hendre, Caernarfon; (1968) trawsnewid Panton Place, Treffynnon i gartrefi hen bobl (1970), Capel y Convent of Mercy; (1970) tŷ yn edrych allan dros Afon Menai; (1974) tai Is Craig, Tremadog; (1974) Swyddfeydd y Llywodraeth, Penrallt, Caernarfon — gyda Property Services Agency; (1974) ystâd Treowen, Y Drenewydd; (1977) tai Ael-y-ffynnon, Stryd Chwitffordd, Treffynnon; (1983) Bryn Euryn (bellach Cwrt Hanover).

Ffynonellau; Colwyn Bay Civic Society journal, Chwefror 2007, a UK Modern House Index at <http://www.ukmoho.co.uk/>

14.14 Patrick Garnett (1932–2006)

Gyda Tony Cloughley (tynnwyd ei lun ar gyfer y cylchgrawn 'Cosmopolitan' magazine ym 1975) sefydlodd bractis arloesol yn y Rhyl yn y 1950au cynnar a chynllunio'u tŷ cyntaf yn Llanellwyr. Aeth y practis ymlaen i fod yn Garnett, Cloughley, Blackmore & Associates ac ennill enwogrwydd rhyngwladol fel cynllunwyr y Chelsea Drug Store yn Llundain. Erbyn 1965 roedd y practis wedi symud yno.

14.15 William ('Bill') Ross Davies (1934--)

Ganwyd William Ross Davies yn Hen Golwyn ar 27 Mawrth 1934 ond symudodd i Abergele o fewn blwyddyn. Gadawodd Ysgol Ramadeg Abergele yn bymtheg oed i fod yn erthygl-bensaer i W.J. Bowen ym Mae Colwyn gan aros yno am ryw ddwy flynedd a hanner — ychydig wedi i Davies adael roedd y practis yn cael ei redeg gan Stewart Powell Bowen. Gadawodd i astudio ym Mhrifysgol Manceinion, 1952–57, lle'r oedd R.J. Cordingley yn sefydlu'r astudiaeth academiaidd sylweddol o bensaerniaeth werinol a atgyfnerthwyd yn ddiweddarach yn yr un ysgol gan Ronald Brunskill. Nid yw'n syndod felly i Davies ysgrifennu ei draethawd ymchwil ar bensaerniaeth werin Gwynedd, ond yn ddiweddarach fel pensaer datblygodd ymroddiad llawn mor ymroddedig i Foderniaeth. Wedi iddo adael Manceinion gweithiodd yn yr Architects' Co-operative Partnership (ACP), 1957–59, yn Llundain, ac yn ystod y cyfnod hwnnw priododd â Maureen Owen. Roedd yr ACP wedi dod yn enwog ar gyfrif cynllun Ffatri Rwber Brynmawr (1946–51). Rhwng 1959 a 1961 gweithiodd i Gyngor Sir Ddinbych ac wedyn i Gyngor Dinas Caer cyn symud i Cumbernauld, Swydd Lanark, i weithio ar gynllun y dref newydd oedd yn cael ei hadeiladu yno. Ym 1963 dychwelodd i Hen Golwyn i weithio unwaith eto gyda Stewart Bowen — tra yno gweithiodd ar gynllun eglwys Gatholig *Our Lady of Lourdes*, Benllech (1967) — ond gadawodd ymhen pedair blynedd, heb gael ei wneud yn bartner, i ymfudo i Ganada lle bu'n gweithio i Adran Gweithiau Cyhoeddus Llywodraeth Alberta. Ym 1970 dychwelodd i Ogledd Cymru i sefydlu'r Bowen Dann Davies Partnership (BDDP). Ymhlith eu gwaithiau mwyaf adnabyddus mae Hostel Cefndy, Y Rhyl (1975), eglwys Crist y Brenin, Towyn (1974), Sant Illtud, Rhuddlan (1976), Cwrt Trinity, Y Rhyl (1978), Llain Deiniol, Bangor (1980), Hafan Elan, Llanrug (1980), Capel y Groes, Wreccsam (1982), a Phlas Menai (1984). Wedi i Blas Menai gael ei orffen ym 1985 gadawodd Davies BDDP i weithio i Wyn Thomas & Partners yng Nghaerdydd ac ef oedd prif gynllunydd tri o adeiladau newydd y brifysgol cyn iddo ymuno â Holder Mathias Alcock ym 1989 fel cyfarwyddwr cynllunio. Ar yr un pryd roedd yn dysgu yn Ysgol Bensaerniaeth Cymru lle y cafodd ei wneud yn Athro Anrhydeddus cyn gorffen ei yrfa gyda chyfres o ymgynghoriaethau yn ei enw ef ei hun rhwng 1991 a'i ymddeoliad yn 2011.

(yr uchod wedi'i seilio ar fywgraffiad Vining, 2014)

RHAN 5 — CRYNODEB a CHASGLIAD

15.0 Crynodeb o bensaernïaeth yng Nghymru 1945–85

Mae adran hon yr adroddiad yn cyflwyno rhai casgliadau sy'n deillio o'r sylfaen dystiolaeth. Mae'n dechrau trwy geisio llunio trosolwg o'r nodweddion pensaernïol penodol (gan gynnwys dyluniad, cynllun-ffurf, adeiladu, addurno ac ati) o bob grŵp o'r mathau o adeiladau a ystyriwyd. Fodd bynnag, mae'n bwysig pwysleisio bod y gwaith wedi'i gwblhau o fewn terfynau prosiect ymchwil wrth ddesg, sy'n golygu ei fod yn debygol o fod yn gyfyngedig o safbwynt cywirdeb y wybodaeth am fodolaeth neu gyflwr presennol lleoedd y cyfeirir atynt yn y testun. Cyfeiriwyd eisoes at anghysondeb o safbwynt y sylw i bensaernïaeth Cymru ar ôl y rhyfel mewn cyfnodolion cenedlaethol a ffynonellau argraffedig eraill. Hyd yn oed os yw'r sylw a roddwyd yn dda, anaml iawn y mae'n cynnwys cynlluniau, golwg, neu ddarluniau digonol i wneud cymhariaeth ystyrion rhwng enghreifftiau a gyhoeddwyd, ac mae'r posibilrwydd o ragfarn newyddiadurol yn codi hefyd. Er bod adroddiad yn gallu nodi datblygiad mathau o adeiladau yn gywir, mae'n rhaid i unrhyw ragfarn gael ei dilysu gan waith maes er mwyn rhoi statws uwch i'r sylwadau sy'n dilyn. Nid yw adeiladau cyhoeddus mawr wedi'u cynnwys yn y dadansoddiad hwn gan fod cyn lleied ohonynt ar gael. I gloi, mae'n ystyried nifer o themâu sydd wedi dod i'r amlwg yng nghyswllt adeiladau Cymru yn ystod y cyfnod hwn.

Wrth ymchwilio i fathau o adeiladau amrywiol o'r cyfnod ar ôl y rhyfel, a'u trafod, mae'r adroddiad hwn wedi nodi nifer o adeiladau neu grwpiau o adeiladau o arwyddocâd penodol. Mae pob grŵp yn cynnwys enghreifftiau cynrychioladol da o arddulliau pensaernïol, gwaith penseiri penodol, a mathau o adeiladau cyhoeddus a phreifat. Hefyd, nodir bod Cymru wedi datblygu nifer o stadau tai ac ysgolion arloesol yn ystod y cyfnod hwn, a bod llawer ohonynt wedi goroesi.

Mae'n bwysig nodi nad oes unrhyw enghreifftiau o dai cyhoeddus wedi'u nodi eto, sydd o bosibl yn adlewyrchu ansawsterau rhestru ar raddfa o'r fath. Mewn achosion o'r fath, gellid dadlau bod y broses o ddynodi Ardal Gadwraeth yn well gan ei bod yn ceisio diogelu cymeriad a golwg yr ardal gyfan yn hytrach na thai neu fflatiau unigol. Mae'r gwaith ymchwil hwn wedi nodi nad oes unrhyw un o'r stadau tai a drafodir yn yr adroddiad hwn wedi'i chynnwys mewn ardaloedd cadwraeth.

15.1 Trosolwg o Fathau o Adeiladau

15.1.1 Tai Cyhoeddus

Adeiladwyd sawl math o dai ar ôl y rhyfel, ac yn ystod y cyfnod cynnar pan oedd Aneurin Bevan yn Weinidog Iechyd a Thai, roedd safon y tai yn uchel iawn. Parodd y sefyllfa hon nes i gyfres o doriadau economaidd ddechrau ym 1947. Serch hynny, nodwyd nifer o enghreifftiau o dai cyngor yng Nghymru yn 'Llawlyfr Tai 1949' y Weinyddiaeth Iechyd, gan gynnwys tai a ddarparwyd gan gynghorau bwrdeistref yn Nhrefaldwyn, Biwmares a Chasnewydd, a gan gynghorau dosbarth trefol yng Nghaerffili a Llangefni.

Mae'r llawlyfr defnyddiol yn amlinellu chwe phrif fath o dai: 1. Tŷ cegin-lolfa (2-4 ystafell wely), 2. Tŷ cegin-gweithio (2-4 ystafell wely), 3. Tŷ ystafell fwyta-cegin (2-3 ystafell wely), 4. Byngalos a fflatiau i'r henoed 5. Tŷ teras tri llawr (3-4 ystafell wely) a 6. Fflatiau (naill ai mewn blociau uchel neu flociau tri llawr).

Yn wreiddiol, roedd tai cyhoeddus yn dai brys dros dro ('tai parod') ac yn fyngalos ar wahân â dwy ystafell wely, byngalos o adeiladwaith cynnal pwysau traddodiadol (ffrâm lled-falŵn), neu adeileddau ysgafn â ffrâm a godwyd trwy ddefnyddio deunyddiau cladin amrywiol yn unol â safon a bennwyd gan y llywodraeth. Roedd y toeau naill ai'n doeau gwastad neu'n doeau â chodiad bas gan ddibynnu ar y cynhyrchydd. Defnyddiwyd asbestos, concriid, alwminiwm neu bren ar gyfer y gwaith cladin. Mae'r tai a fewnforiwyd o'r Unol Daleithiau (â tho gwastad) o dan y cynllun 'Les benthyg' yn hawdd i'w hadnabod gan fod yr unedau cegin wedi'u cyflenwi heb ddrysau ar y cypyrddau. Hefyd, cynhyrchwyd nifer fach o dai arbrofol amrywiol yn ystod y cyfnod ailadeiladu yn syth ar ôl y rhyfel.

Erbyn 1951 roedd y Gweinidog newydd, Harold Macmillan, yn awyddus i gynyddu darpariaeth tai cyhoeddus parhaol, ond rhaid oedd cyfaddawdu ar y gofod er mwyn cyflawni ei nodau uchelgeisiol. Wrth godi tai parhaol, defnyddiwyd dau fath safonol o ddur a concriid ar gyfer stadau tai mawr — croes wal neu ffrâm bocs. Mae croes wal yn ddull adeiladu ysgafnach sy'n hwyluso llawer o olau dydd ac yn defnyddio amlen adeiladu safonedig mwy arloesol. Mae'r dull ffrâm bocs yn fwy soffistigedig ac mae'n hwyluso arloesedd ac amrywiaeth o safbwynt cynllun y tu blaen a phatrymau ffenestri. Mae'r ffrâm concriid dur neu'r ffrâm dur yn cael ei gynllunio'n debyg i 'gawell wyau', ac mae'n gallu cynnal llawer o bwysau. Gan ddibynnu ar yr esthetig a

ddewiswyd, byddai dull yr adeiladwaith yn weladwy i ddangos ei natur, neu byddai'n cael ei guddio y tu ôl i gladin allanol.

Roedd y stadau cyngor yn y dinasoedd mawr yn tueddu i fod yn ddatblygiadau cymysg ar gyrion y dref. Codwyd amrywiaeth o flociau o fflatiau uchel, drud ac arloesol, ynghyd â blociau isel, tai teras a grwpiau o fyngalos, fel y gwelir yng Ngabalfa. Fe'u codwyd mewn lleoliad 'parcdir' agored yn aml, yn wahanol i fodel safonol tai teras unffurf y bedwaredd ganrif ar bymtheg, a oedd yn ddyfnach ac yn llai llydan o ran cynllun. Llwyddodd defnydd cymysg o'r fath i wasgaru'r gost, yn ogystal â'r rhaniadau cymdeithasol, er mwyn sicrhau eu bod yn economaidd hyfyw ar gyfer y llywodraeth, gan ddatblygu'r syniad bod tai dosbarth gweithiol yn fuddiol i bawb fel tai cyhoeddus. Fodd bynnag, mewn sawl rhan o Gymru, llwyddwyd i gadw ymdeimlad traddodiadol o gymuned trwy gyflwyno newidiadau cynnil i gynllun a threfniadau tai teras traddodiadol, gan gynnwys tu blaen mwy llydan, dulliau cynllunio mwy bas a mwy o fynediad i fannau agored. Mae hyn yn amlwg iawn yng ngwaith Colwyn Foulkes yn y Gogledd.

Cynyddodd Adroddiad Parker-Morris 1961 safonau gofod Macmillan, a daeth unedau tai cyngor â thair ystafell wely yn safonol. Roedd hyn yn cyd-fynd â mabwysiadu systemau parod o adeiladwaith concriid yn ehangach, wedi'u cyflenwi gan gwmnïau a ddaeth yn enwog maes o law, fel Wimpey, Taylor-Woodrow ac ati.

Yn sgil yr ymateb i flociau tŵr uchel, ac felly stadau tai newydd ar ôl y rhyfel yn gyffredinol (yn enwedig yn dilyn y digwyddiad ym 1968 lle disgynnodd rhan o floc Ronan Point yn Llundain), aed ati i chwilio am ateb tai 'codiad isel, dwysedd uchel' a oedd yn defnyddio deunyddiau cynhenid mwy cyfarwydd mewn cynlluniau arloesol yn aml. Roedd y broses o chwilio am ateb yn haws yng Nghymru mewn sawl ffordd oherwydd traddodiad 'pentrefi-brynïau' a thopograffeg y wlad. Gellir ystyried cynlluniau tai cyhoeddus bach ac amrywiol yn unigryw i Gymru i ryw raddau, fel yn Lewistown.

15.1.2 Tai Preifat

Nid oedd llawer o gomisiynau 'untro' unigryw yn y blynyddoedd yn syth ar ôl y rhyfel oherwydd y cyfyngiadau ar ddeunyddiau a llafur. Roedd y rhai a godwyd yn tueddu i ddilyn modelau ffasiynol a fabwysiadwyd o California a Sgandinafia. Weithiau byddent yn dilyn syniadau a welwyd yn arddangosfeydd dylanwadol 'Ideal Homes', neu mewn cylchgronau cyfoes fel 'House and Garden'. Roedd cynlluniau agored yn hytrach na chellog yn ffasiynol, a

defnyddiwyd amrywiaeth o ddeunyddiau cladin drud ac arwynebau mewnol. Yn aml, roedd ganddynt doeon ar ongl fas ac elfennau cantilifer yn ddiweddarach yn y cyfnod er mwyn creu balconïau a garejys. Lleolwyd llawer mewn gerddi cynllun agored a oedd yn gweddu â thu mewn y tŷ. Yn wir, mae cynllun gerddi tai o'r fath mor bwysig â chynllun y tai yn aml, ac mae muriau, gattiau, manau eistedd, pyllau a cherflunwaith y gerddi yn ategu cynllun y tŷ mewn ffordd sy'n creu 'amgylchedd cyflawn' integredig. Mae'r defnydd o fannau mewnol a golau yn nodweddiadol arwyddocaol o dai preifat yn y cyfnod hwn. Fel arfer, roedd yn creu manau uchder dwbl, aml-ddefnydd, suddedig a oedd yn cyfuno'r manau dan do ac awyr agored.

Hyd heddiw, nid yw gwaith comisiynu neu gymeriad llawer o enghreifftiau o dai preifat wedi'u cyhoeddi, sy'n golygu ei bod yn anodd iawn eu hasesu a'u hadnabod. Mae tai a gynlluniwyd gan benseiri iddyn nhw eu hunain yn genre penodol o bensaernïaeth ar ôl y rhyfel. Yn ddiweddarach yn y cyfnod dan sylw, roedd ystadau bach preifat, yn hytrach na chomisiynau 'untro' unigryw yn fwy cyffredin fel gwrthwyneb i safon uchel tai cyhoeddus ar ôl y rhyfel. Er mai un person a'i lluniodd, mae crynodeb defnyddiol o dai cyhoeddus ar gael yn *Special houses for special people; mid-20th century dwellings by their architect* gan Brian Lingard (Stanhope, Memoir Club, 2005).

Roedd fflatiau preifat yn brin iawn yng Nghymru ar ôl y rhyfel ac roeddent yn tueddu i fod wedi'u hanelu at ben uwch y farchnad a phrynwyr cartrefi gwyliau/ail gartrefi. Roedd safonau cynllun a golwg uchel y fflatiau yn adlewyrchu hynny.

15.1.3 Ysgolion

Mae Cadw (Alfrey, 1995) eisoes wedi darparu dadansoddiad o ysgolion ar ôl y rhyfel, ac nid oes bwriad ailadrodd hynny yma. Fel y trafodwyd uchod, roedd y patrwm o adeiladu ysgolion yng Nghymru yn wahanol iawn, yn enwedig mewn ardaloedd gwledig, i'r patrwm yn Lloegr lle y defnyddiwyd dulliau modernaidd o gynhyrchu adeiladau parod i gyflymu'r gwaith a lleihau'r costau. Nid oedd arbedion maint fel hyn yn bosibl yng Nghymru y tu allan i'r cytrefi mawr, felly Morgannwg oedd yr unig ardal awdurdod lleol a oedd yn perthyn i CLASP. Fodd bynnag, mabwysiadodd Cymru ei fersiwn ei hun o'r model CLASP ym 1963, sef CLAW, a'r prototeip cyntaf oedd Ysgol Gynradd Caerllion. Nid oedd systemau codi adeiladau parod o'r fath yn arwain at greu ysgolion unfath o reidrwydd oherwydd y defnydd o safoni a rhesymoli o ran cydrannau adeiladu. Yn hytrach, datblygwyd cynllun pob ysgol ar sail anghenion unigol, a chyfunwyd y cydrannau yn unol â hynny, a'u dosbarthu

ar y safle yn unol ag amodau lleol. Felly, mae pob ysgol a godwyd fel adeilad parod yn wahanol ac mae'r nodweddion yn unigryw i'r safle.

Y tu allan i'r ardaloedd trefol mawr, roedd y dull adeiladu cynnal pwysau traddodiadol yn gyffredin o hyd, ac mewn sawl achos, defnyddiwyd cyfuniad o ddulliau adeiladu cynnal pwysau traddodiadol, a dulliau anhraddodiadol yn unol ag anghenion penodol e.e. fframiau porth neu ofod ar gyfer neuaddau ymgynnull a neuaddau chwaraeon, dull traddodiadol ar gyfer blociau gweinyddiaeth ac ati.

Roedd natur y cynlluniau, naill ai ar gyfer adeiladau parod neu ddull adeiladu cynnal pwysau traddodiadol, yn dilyn safon benodol gan ddibynnu ar y gofynion ac ar yr athroniaeth addysgol ar y pryd. Roedd ysgolion a godwyd yn gynnwys yn y cyfnod wedi'u cyfyngu i adeiladau un llawr.

Yn y sector ysgolion cynradd, roedd patrwm 'cynllunio bys' wedi'i etifeddu o'r cyfnod rhwng y ddau ryfel. Roedd y cynllun hwn yn seiliedig ar ystafelloedd dosbarth wedi'u lleoli oddi ar goridor, ond disodlwyd y patrwm hwn yn raddol â neuadd ymgynnull yng nghanol yr ysgol a chyfres o ystafelloedd dosbarth annibynnol wedi'u trefnu o amgylch y neuadd yn hytrach na choridor. Cyfeiriwyd at y cynllun hwn weithiau fel y model 'calon ac ysgyfaint'. Erbyn y 1950au, roedd agwedd fwy hyblyg at gynllunio a threfnu ystafelloedd dosbarth wedi'i chyflwyno a oedd yn ffafrio 'gofodau' a 'mannau' y gellid eu cysylltu.

Mae'r un patrwm o gynllun-ffurf i'w weld mewn ysgolion uwchradd gramadeg neu gyfun. Fodd bynnag, oherwydd oedran y disgyblion, a'r ffaith fod mwy ohonynt yn mynychu'r ysgolion, yn enwedig mewn ardaloedd trefol, canolbwyntiwyd mwy ar elfennau fel y llyfrgell a manau astudio preifat.

Yn aml, roedd y penderfyniad i leoli llawer o ysgolion ar gyrion trefi yn deillio o'r polisi yn ymwneud â chefn gwlad a phwysigrwydd diwylliannol tirwedd Cymru, yn ogystal â chost y tir. Mewn lleoliadau o'r fath, dewiswyd arddull neo-gynhenid weithiau yn hytrach nag esthetig peiriant mwy plaen moderniaeth a oedd yn briodol ar gyfer ardaloedd mwy trefol.

Un datblygiad diddorol mewn ardaloedd gwledig oedd defnyddio ysgolion fel adeiladau defnydd deuol. Mewn ardaloedd fel hyn, defnyddiwyd neuadd yr ysgol fel neuadd y pentref neu neuadd y gymuned y tu allan i oriau'r ysgol. Defnyddiwyd y dull hwn yn Nhrefaldwyn er mwyn ategu'r gwaith o gynllunio stadau tai newydd, er enghraifft yn Ysgol Llanwddyn.

15.1.4 Colegau Celf, Technoleg ac Addysg Bellach

Mewn sawl ffordd, mae nodweddion y grŵp hwn o adeiladau tebyg ar gyfer addysg bellach yn rhannu'r un nodweddion ag ysgolion. Serch hynny, mae yna wahaniaethau pwysig rhyngddynt oherwydd gofynion mwy arbenigol eu swyddogaethau. Felly, mae'n bosibl y bydd gan bob coleg nifer fach o ddarlithfeydd, ond gan fod natur yr addysgu yn alwedigaethol yn bennaf, yn hytrach nac yn academaidd, roedd gweithdai, labordai, stiwdios, a mannau eraill ar gyfer arddangos ac ymarfer yn fwy cyffredin. Hefyd, mae llawer o'r adeiladau hyn yn tueddu i gael eu lleoli yng nghanol trefi, ac mae cynllun ac addurn cyffredinol yr adeiladau â chymeriad dinesig.

15.1.5 Prifysgolion

Er bod Prifysgolion wedi ehangu'n sylweddol yn y cyfnod ar ôl y rhyfel, yn wahanol i Loegr, ni sefydlwyd rhai newydd fel yn Keele, Sussex, Essex, Efrog, Caerhirfryn, ac East Anglia. Roedd unrhyw adeiladau newydd yng Nghymru yn tueddu i fod yn fawreddog, ac roeddent naill ai'n ychwanegu at bresenoldeb dinesig prifysgolion, fel yng Nghaerdydd, neu'n gampysau ategol newydd lle y rhoddwyd ystyriaeth fanwl i'r cynllun a'r dirwedd gyffredinol, fel yn Aberystwyth. Fodd bynnag, mewn cyfnod o ehangu a chyllid hael ar gyfer prifysgolion, comisiynodd llawer o brifysgolion ychwanegiadau sylweddol at eu hystâd, gan adlewyrchu'r twf hwn a phynciau a dulliau addysgu mwy amrywiol. Roedd prif benseiri'r cyfnod yn cystadlu am gomisiynau o'r fath, ac roedd safon gyffredinol pensaernïaeth prifysgolion ar ôl y rhyfel yn uchel. Hefyd, roedd yn adlewyrchu esthetig Modernaid poblogaidd y cyfnod, ac o ganlyniad, roedd adeiladau'r prifysgolion ymysg y rhai mwyaf cyffrous ac arloesol yng Nghymru ar y pryd. Ar wahân i lond llaw o eithriadau, fel adeilad Adran Gerdd Prifysgol Caerdydd a gynlluniwyd gan Alex Gordon, Partneriaeth Percy Thomas a oedd yn gyfrifol am y rhan fwyaf o bensaernïaeth Prifysgolion Cymru ar ôl y rhyfel, a bydd angen i unrhyw asesiad o sylwedd ystyried datblygiad y cwmni pwysig hwn.

15.1.6 Llyfrgelloedd

Roedd llyfrgelloedd ar ôl y rhyfel wedi parhau â'r polisi o gynyddu llythrennedd a ddatblygwyd yn y cyfnod rhwng y ddau ryfel. Roedd llyfrgelloedd, ynghyd ag ysgolion, yn tueddu i gael eu hystyried yn enghreifftiau o ddiwygio yn y byd newydd ar ôl y rhyfel. O ganlyniad, anaml iawn y mae cynlluniau hanesyddiaeth traddodiadol yn cael eu defnyddio. Yn hytrach, roedd llyfrgelloedd ar ôl y rhyfel yn fannau cymdeithasol dyheadol, golau ac awyrog a oedd yn herio ac yn goresgyn rhaniadau cymdeithasol cyfnodau cynharach. O safbwynt cynllun-ffurf roeddent yn fannau eang ac agored, ac roedd eu dodrefn a'u ffitiadau golau yn adlewyrchu arddull ôl

'Gŵyl Brydain' yn aml er mwyn annog plant iau a phobl ifanc yn eu harddegau i'w defnyddio. Yn aml, roedd y cynllun-ffurf ei hun yn hwyliog er mwyn ceisio denu darllenwyr. Fel sy'n wir am dai preifat, roedd dylanwad cynlluniau Sgandinafaidd cyfoes yn bwysig iawn. Fel rhan o'r cylch gwaith ehangach, cyflwynwyd gwasanaethau newydd fel llyfrgelloedd recordiau, darpariaeth ar gyfer adrodd straeon, gofodau theatr, ystafelloedd i arddangos gwaith celf, a manau astudio i blant hŷn wneud eu gwaith cartref. Roedd y llyfrgelloedd cyhoeddus newydd yn seiliedig ar ddarpariaeth addysg genedlaethol estynedig o dan Ddeddf Addysg 1944 ac Adroddiad Robbins. Weithiau, byddai darnau o waith celf yn cael eu cynnwys yng nghynllun yr adeilad hefyd. Yn ogystal, roedd llawer o lyfrgelloedd yn rhan o raglenni cynllunio ehangach i wasanaethu stadau tai cyhoeddus lleol, neu ganolfannau dinesig neu ganolfannau siopa newydd. Fodd bynnag, oherwydd rheolaethau'r llywodraeth, ni sefydlwyd llyfrgelloedd newydd yn gadarn tan ddiwedd y 1950au/dechrau'r 1960au. Yn sgil pasio Deddf Llyfrgelloedd 1964, sefydlwyd nifer o Lyfrgelloedd Cangen bach, gan fywiogi llawer o drefi Cymru. Hefyd, adeiladwyd Llyfrgelloedd Sir newydd, a oedd yn darparu mwy o wasanaethau cyfeirio a manau astudio yn hytrach na chyfleusterau benthyca a 'hamdden'.

15.2 Trosolwg o'r themâu sy'n codi

15.2.1 Deunyddiau a Dulliau Adeiladu Newydd

Mae'n amlwg bod y broses gyffredinol o fabwysiadu dulliau adeiladu newydd ar ôl yr Ail Ryfel Byd, ac yn rhannol oherwydd y rhyfel hwnnw, i'w gweld yng Nghymru. Roedd llawer o'r penseiri (gweler pennod 14) wedi gwasanaethu yn y rhyfel, ac roedd sawl un wedi gwasanaethu gyda'r Peirianwyr Brenhinol lle y gwelant fanteision cynlluniau safonol, adeiladau parod, ac adeiladau diwydiannol symlach a hyrwyddwyd gan gefnogwyr Moderniaeth rhwng y ddau ryfel. Roedd y rhain yn cynnwys fframiau dur ysgafn a phren, fel y fframiau a ddefnyddiwyd yn y rhaglenni adeiladu ysgolion yn Ysgol Fabanod y Pîl ac Ysgol Gynradd Penlan, a'r fframiau coed a ddefnyddiwyd ar gyfer Ysgol Uwchradd Llanrwst. Defnyddiwyd fframiau concrid mwy o ran maint yng Nghefncoedycymer, a fframiau dur a dulliau systemau adeiladu mwy o ran maint ar gyfer yr ychydig o adeiladau uchel a godwyd, fel y tri phâr o flociau tŵr yng Ngabalfa, Caerdydd, a Beech House, yr Eglwys Newydd, Caerdydd.

Fodd bynnag, fel oedd gwaith Denis Clarke Hall yn ysgol Uwchradd y Pîl yn ei ddadlau, prin iawn oedd yr enghreifftiau yng Nghymru o'r raddfa gynhyrchiant sydd ei hangen i wneud arbedion cost sylweddol trwy ddefnyddio'r dulliau adeiladu wedi'u diwydianeiddio newydd. O ganlyniad,

roedd dulliau adeiladu cynnal pwysau traddodiadol yr un mor briodol, os nad yn fwy priodol. Mae ysgolion Herbert Carr yn Sir Drefaldwyn yn enghraifft dda o hyn.

15.2.2 Arddulliau pensaernïol newidiol y cyfnod

O safbwynt pensaernïol, roedd y cyfnod yn dyst i'r newid o '...the degeneration of the International style between the end of the war and the Festival of Britain' (1951) trwy '...the undemonstrative modern idiom' o'r 1950au, ysgafnder yr 'Empiriaeth Newydd' a'r 'Arddull cyfoes', hyd at fewnforio anfeirniadol 'cyfnod arwrol' bondigrybwyll Moderniaeth a oedd yn dynwared y meistri modern fel Le Corbusier a Mies van der Rohe o'r 1950au hwyr. Roedd yr adeiladau gorau a godwyd yn ystod y cyfnod cychwynnol hwn yn cynnwys blociau tŵr Gabalfa, Caerdydd a thai preifat Bryn Aberoedd, Aberystwyth. Yn rhy aml, roedd y gostyngiad yng nghyllidebau'r cynghorau wedi arwain at '...bleak acres of eclectic modernism and cut price *unites d'habitation*'. Roedd yr 'Arddull Garw Newydd' bondigrybwyll yn ymateb i addfwynder yr 'Empiriaeth Newydd', ac fe'i gwelwyd yn bennaf mewn adeileddau ar raddfa addas, fel Canolfannau Dinesig ac adeiladau prifysgolion, ond fel label arddull, nid yw'n ymddangos llawer yn y llenyddiaeth a astudiwyd. Serch hynny, mae gwaith Alex Gordon yn debyg i fersiwn bric o'r arddull hwn mewn adeiladau fel Adran Gerdd Prifysgol Caerdydd, ac yn enwedig yn yr adeilad Sŵoleg ym Mhrifysgol Bangor gan Bartneriaeth Percy Thomas. Enghraifft arall oedd Ysgol Uwchradd Betws gan Evans a Shalev, ac mae'r ffaith fod yr adeilad hwn wedi'i ddymchwel yn golled anffodus. Fodd bynnag, mae'n bosibl mai'r enghreifftiau gorau o'r arddull garw yw'r chwe thŷ a gynlluniwyd gan T.G. Jones a J.R. Evans yn Little Orchard, Dinas Powys, rhwng 1968 a 1973. Mae'r tai hyn yn nodedig oherwydd purdeb y deunyddiau a ddefnyddiwyd, a'r gwaith o'u trin. Mae hyn yn amlwg iawn yn y conclud â gwriad sy'n creu arwyneb garw a oedd yn nodwedd Gymreig yn ôl y penseiri.

Yn debyg i'r hyn a oedd yn digwydd dros y rhan fwyaf o'r byd diwydiannol, roedd Moderniaeth brif ffrwd yn cael ei haddasu yn y cyfnod cynnar ar ôl y rhyfel trwy ddefnyddio nodweddion cynhenid. Roedd llawer o'r adeiladau a drafodir yma, a phob mathau o adeiladau, yn cynnwys elfennau o furiau rwbel garw cymharol helaeth yn aml, gan gynnwys tai Brynmawr a thyredau grisiau Swyddfa'r Goron yng Nghaernarfon.

Mae dull gweithredu organig o'r fath yn seiliedig ar enghreifftiau o waith yn Sgandinafia, ond yn aml mae'n cynnwys nodweddion mwy cadarn ac annibynnol sy'n unigryw i Gymru. Mae dylanwad pensaernïaeth Denmarc yn amlwg iawn yng ngwaith Hird a Brooks, ac yn yr un modd, ymddengys mai 'gosgeiddrwydd Swedaidd' yw'r grym bywiogi sy'n rhoi gwedd annibynnol ar waith Sidney Colwyn Foulkes. O ganlyniad i archwilio'r dylanwad Sgandinafaidd hwn ymhellach, ac effaith argyfwng olew'r 1970au, cyflwynwyd elfen Neo-Gynhenid fwy sensitif, fel y gwelir mewn datblygiadau tai newydd yn Lewistown a llefydd eraill. O ran arddull, ymddengys fod gwaith Garnett a Coughley yn rhagflaenu Pensaernïaeth Pop ac Ôl-foderniaeth a gynrychiolir gan Bencadlys, ac mae'n cyfleu naws y cyfnod yn berffaith am gyfnod byr.

Ffig 24 Swyddfa'r Goron, Caernarfon

Y tu allan i'r sector tai, y datblygiad arwyddocaol o safbwynt comisiynau cyhoeddus oedd disodli'r neuaddau tref ysblennydd, neu hyd yn oed rhwysgfawr, yn y cyfnod rhwng y ddau ryfel, fel Neuadd y Dref Abertawe, neu Gaerfyrddin (y ddwy gan Percy Thomas) â'r Canolfannau Dinesig adeileddol mawr, fel Cwmbrân, Gwent, a Gorllewin Morgannwg.

15.2.3 Y berthynas rhwng tai a diwydiant

Ymddengys fod perthynas agos rhwng adeiladu llawer o dai arloesol a phensaerniaeth ddiwydiannol arloesol. Cafodd clofannau o ôl-foderniaeth eu creu mewn llefydd fel Brynmawr ac yng ngwaith Cyngor Bwrdeistref Casnewydd. Fodd bynnag, ar gyfer Pen-y-fai ym Mhen-y-bont ar Ogwr, ni ystyriwyd bod moderniaeth yn briodol, a darparwyd byngalos un llawr traddodiadol ar gyfer rheolwyr, yn debyg i'r comisiwn untro gan McKewan a McKewan sy'n edrych dros Fae Ceredigion. Yn gyffredinol, ymddengys fod pensaerniaeth ardal fwy diwydiannol y De yn fwy blaengar a chyffrous, fel y nododd un cyfnodolyn: '...since the nineteenth century and until quite recently [it] has been unremarkable; now the situation appears to be changing.'

15.2.4 Cyfraniad penseiri at Gymru ar ôl y rhyfel

Yn gysylltiedig â hyn, o safbwynt graddfa newydd o gynhyrchiant pensaerniol, oedd pwysigrwydd cynyddol Penseiri Swyddogol yn y cyfnod ar ôl y rhyfel, yn enwedig hyd at ddirywiad economaidd y 1970au. Fel mae achos John Dryburgh yn ei ddangos yn glir, roedd angen penseiri a chynllunwyr hyfforddedig ar drefi a dinasoedd mawr a bach y genedl er mwyn cynllunio a goruchwylio cynlluniau mawr i ailadeiladu canol trefi a chodi llawer o dai. Hefyd, roedd eu hangen ar gyfer mathau eraill o ddarpariaeth les, fel y genhedlaeth newydd o ysgolion a llyfrgelloedd, sydd wedi cael eu hystyried ym mhrif gorff yr adroddiad hwn. Roedd Penseiri Dinasoedd, Bwrdeistrefi a Siroedd, a'u staff (a phenseiri Corfforaethau Datblygu Cwmbrân a'r Canolbarth) yn hynod bwysig i'r broses o ailadeiladu Cymru ar ôl y rhyfel. Maent wedi'u hanwybyddu yn aml wrth adrodd hanes pensaerniaeth a'r amgylchedd adeiledig, ac fe gawsant effaith anghymesur ym meysydd tai, ysgolion a llyfrgelloedd, fel mae'r adroddiad hwn wedi'i ddangos. Ychydig iawn o fusnesau preifat, ac eithrio efallai Partneriaeth Percy Thomas, oedd â'r cyfle neu'r gallu i gystadlu â'u llwyddiannau.

15.2.5 Prif gynlluniau ailadeiladu a chodi tai newydd

Mae'r adroddiad hwn wedi trafod y stadau tai mawr, yn enwedig ar hyd arfordir y Gogledd ac yng Nghasnewydd, a'r gwaith o sefydlu Cwmbrân, un o'r lleoedd cyntaf a ddeilliodd o gynllun mawr. Nodwedd amlycaf y cynlluniau mawr hyn yw'r fflatiau uchel - blociau tŵr - sy'n cyfleu pensaerniaeth y

Wladwriaeth Les ar ôl y rhyfel. Mae gwaith Dryburgh yng Ngabalffa yn dangos y broses o gyflwyno adeilad uchel i dirwedd Cymru, hynny ar gyrion y ddinas. Fel y nodwyd yn 7.6 uchod, mae enghreifftiau eraill yn cynnwys y Fflint, Abertawe a Chaergybi.

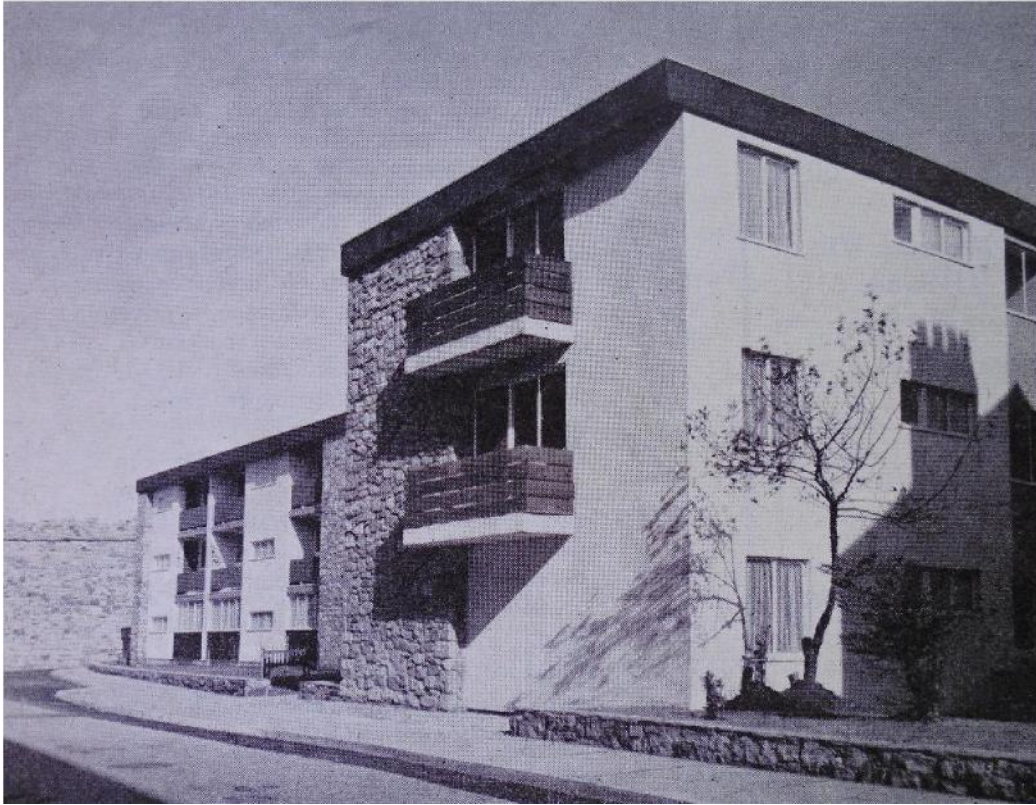
Elfen arwyddocaol o'r economi ar ôl y rhyfel oedd y cynnydd yn nifer y perchnogion ceir. Roedd yr ymatebion i heriau a chyfleoedd y cynnydd hwn yn amrywio o egwyddor Radburn o wahanu cerddwyr a defnyddwyr ffordd, i ehangu cyd-destun Canolfannau Dinesig er mwyn lleoli gwasanaethau amrywiol mewn un ganolfan (gan gynnwys meysydd parcio yn aml). Ym Mhrifysgol Caerdydd, ailgynlluniwyd adeiladau newydd yn gyfan gwbl mewn cynllun mawr diwygiedig er mwyn darparu meysydd parcio o dan y datblygiadau newydd. Ar raddfa lai, codwyd garejys dwbl fel plinthau tai preifat yn Ninas Powys.

Mewn cyferbyniad â'r patrwm o glirio slymiau a'r stadau bwthyn trefol newydd a ddatblygwyd yn y cyfnod rhwng y ddau ryfel, roedd y cynghorau mwy o ran maint yn gallu mabwysiadu patrwm 'datblygiad cymysg' o adeiladau isel ac uchel mewn tirwedd wedi'i chynllunio. Yn ddiweddarach yn y cyfnod, cafwyd problemau gyda darpariaeth adeiladau uchel awdurdodau lleol, a'r nod ym maes tai cymdeithasol oedd ceisio datblygu tai isel, dwysedd uchel. Yn y cyswllt hwn, daeth ystadau Dyffryn, a'r cysyniad o gynllunio perimedr, i'r amlwg mewn ymgais i greu 'Tai trugarog'. Syniad pensaernïol cysylltiedig oedd datblygu 'uned gymdogaeth', a'r cysyniad o 'gynllunio ardal' er mwyn sicrhau bod gan yr uned yr holl gyfleusterau gofynnol i greu cymuned lwyddiannus.

15.2.6 Tai ar gyfer yr Henoed

Mae'r astudiaeth hon wedi dangos bod tai cyhoeddus a phreifat ar gyfer yr henoed ar ôl y rhyfel yng Nghymru yn arbenigedd arwyddocaol. Ym Mrynawr, er gwaethaf natur fodern y tai a gynlluniwyd gan YRM ar gyfer gweithwyr yn y ffatri rwber, adeiladwyd cartref preswyl i'r henoed, Tŷ Crawshay, yn unol â chynlluniau Pensaer y Sir ym 1959. Yng Nghaerdydd, cynlluniodd Adran y Penseiri gartrefi deulawr traddodiadol yn Llandaf, datblygwyd Glynrhedynnog yn y Rhondda, cynlluniodd Alex Gordon fyngalos ym Menllech, a chynlluniodd Brian Lingard ddatblygiadau yn Llys Kennedy, Bae Colwyn, Tremadog a Chaernarfon. Yn Llangefni, cafodd yr henoed eu cartrefu mewn fflatiau modern chwe llawr a gynlluniwyd gan Bensaer y Sir. Mae gwaith mwy diweddar Bowen Dann Davies yn Llanrug a'r Rhyl yn datblygu'r categori tai hwn yn glir fel modd o wella urddas y defnyddwyr. Mae'n bosibl bod yr amlygrwydd a roddir i dai ar gyfer yr henoed yn

adlewyrchu'r llenyddiaeth yn unig ac nad oes ganddo arwyddocâd ystadegol a diwylliannol mwy. Serch hynny, mae'n ganfyddiad perthnasol a chyson.

Ffig 25 Fflatiau Tan-y-Mur ar gyfer yr henoed, Caernarfon, gan Brian Lingard a'r partneriaid, 1963.

15.2.7 Hunaniaeth Gymreig

Mae'n amlwg bod hunaniaeth Gymreig yn berthnasol i rai cynllunwyr, er gwaethaf atyniadau arddull rhyngwladol. Mae'r ffaith fod y Swyddfa Gymreig wedi sefydlu cystadleuaeth dai flynyddol ym 1966 yn dystiolaeth ddigonol o hyn, felly hefyd y Medalau Aur blynyddol a ddyfarnwyd gan yr Eisteddfod Genedlaethol. Mae'n amlwg bod 'The Architects' Journal' yn gywir i nodi bod yna awydd i greu pensaernïaeth 'gynhenid'. Fodd bynnag, fel yr ysgrifennodd John B. Hilling ym 1978: 'In Wales, perhaps one looks more for a national style than a regional style, although at first glance there is little evidence of either.'⁵³

⁵³ Anon., *Architecture in Britain today; 5: Wales*, *Journal of the Royal Institute of British Architects*, mis Hydref 1978, t. 429.

Oherwydd hollbresenoldeb tai a'r broses o'u cyflwyno fel esthetig Modernaidd yn y dirwedd, daethant yn fater ar gyfer hunaniaeth genedlaethol, fel sy'n wir am lefydd eraill. Gallai tai cyfresol, wedi'u masgynhyrchu, a oedd yn arddangos esthetig peiriant, gael effaith niweidiol ar ganfyddiadau'r amgylchedd naturiol, a digwyddodd hynny mewn rhai llefydd. Gofynnwyd y cwestiwn hwn am raddfa ystâd Dyffryn: 'Can any housing design really stand being repeated for 5k virtually without a break?'

15.2.8 Tirwedd a Harddwch

Cyfeiriwyd eisoes at y cwynion yn ymwneud â hagrwrch tai parod dros dro yn Aberhonddu a llefydd eraill, ond yn gyffredinol mae erthyglau cyfnodolion cyfoes yn awyddus i bwysleisio llwyddiant cynlluniau plannu a gweithio gyda byd natur er mwyn addasu natur fodern, neu raddfa, materoliaeth newydd a natur ailadroddus llawer o dai ar ôl y rhyfel.

Dychwelodd cyfnodolyn cyfoes i'r ysgol uwchradd newydd yn Llanrwst bedair blynedd ar ôl ei chodi er mwyn asesu'r cynllun plannu. Unwaith eto, nid mater o gynllunio yn unig oedd hwn (fel sy'n wir am waith tirweddu Linda Colvin ar gampws Prifysgol Aberystwyth), ac mae'n ymwneud â darpariaeth yr awdurdod lleol ar ffurf gwaith Adran Barciau'r cyngor. Fel y nodwyd eisoes, yng Nghefncoedycymer yn Sir Frycheiniog roedd y mater yn ymwneud â dewis deunyddiau i ategu'r dirwedd.

15.2.9 Diboblogi a thwf adeiladau ar gyfer twristiaeth

Mae problemau'n ymwneud â diboblogi a dirywiad ym mywyd y pentref yn amlwg mewn rhai rhannau o'r arolwg hwn. Mae'r pwyslais ar drefi newydd, twristiaeth, pentrefi gwyliau ac ail gartrefi fel modd o atal y duedd hon i'w weld yn y gwaith yn Nhremadog, Llys Glyn Garth (Porthaethwy), South Snowdon Wharf (Porthmadog), Castell Gyrn (Llanasa), a'r enghraifft enwocaf, Portmeirion. Mae'n ddiddorol nodi bod pob un o'r datblygiadau hyn yn amlygu elfen o ffantasi nad yw'n bresennol fel arfer mewn tai cyhoeddus, er bod rhywfaint o hyfrydwch yng ngwaith Bowen Dann Davies ar gyfer yr henoed. Yn Lewistown (Cyngor Dosbarth Trefol Ogwr a Garw) rydym yn gweld yr enghreifftiau cyntaf o waith neo-gynhenid trwy addasu'r cynlluniau modernaidd, gan gyfeirio at natur a chyd-destun.

15.2.10 Cynnwys comisiynau celf mewn adeiladau cyhoeddus

Mae cynnwys darnau newydd o waith celf mewn adeiladau cyhoeddus, fel yn Neuadd y Sir Gorllewin Morgannwg, yn ddatblygiad nodedig, ond hawdd i'w ddiystyru. Mae enghreifftiau allweddol eraill yn cynnwys Canolfan Ddinesig Casnewydd, a ddechreuwyd yn y 1930au ond nas cwblhawyd tan 1964, Coleg Technegol Sir Gaernarfon, Coleg Uwch Dechnoleg Cymru a Llyfrgell Sir

HOLLAND HERITAGE

Benfro. Fel arfer, mae'r darnau o waith celf o natur fodernaidd er mwyn cyd-fynd â'r bensaerniaeth a oedd yn gartref iddynt. Yn wahanol i gerflunwaith cynrychioladol sy'n gweddu'n berffaith i gloerau cerflunwaith, mae'r darnau o waith hyn yn haniaethol fel arfer ac o natur wahanol. Mae ganddynt eu huniondeb eu hunain, ac yn aml maent yn annibynnol ar yr adeiladau o safbwynt esthetaidd ond nid symbolaidd. Gellir ystyried eu bod yn ychwanegu arwyddocâd mewn ffordd sy'n herio cysyniadau traddodiadol o gerflunwaith ac addurn pensaernïol.

16.0 Casgliad a'r potensial ar gyfer ymchwil bellach

Nid oes amheuaeth bod pensaernïaeth y cyfnod o dan fygythiad, yn enwedig felly'r gwaith a gafodd ei greu gan y sector cyhoeddus. Mae llawer o'r gwaith yn parhau i berthyn i 'dir neb' (er gwaethaf y 'rheol tri deg mlynedd'), sef ei fod yn rhy ddiweddar i gael ei gymryd o ddifrif gan lawer, ond ei fod yn ddigon hen (oherwydd rhai o'r dulliau adeiladau anhraddodiadol a ddefnyddiwyd) i fod mewn cyflwr gwael os nad yw'n cael ei gynnal a'i gadw'n ddigonol ac os yw'n destun addasiadau cronus sydd wedi erydu ei arwyddocâd.

Arolwg wrth ddesg cyffredinol oedd hwn, yn canolbwyntio ar ffynonellau gwreiddiol cyhoeddedig a ffynonellau eilaidd, mwy deongliadol. O ganlyniad, er mwyn dilysu canfyddiadau'r arolwg, byddai'n ddefnyddiol ymgymryd â gwaith maes er mwyn canfod ac asesu cyflwr presennol yr adeiladau a nodwyd. Gellir cyfuno hyn ag asesiad arall o'u harwyddocâd cyn eu hystyried ar gyfer rhestru statudol. Gellid defnyddio methodolegau gwahanol i wneud hyn, ar sail themâu, awduron, cyfnodau neu ddaearyddiaeth.

ATODIAD A

Llyfryddiaeth

Prif ffynonellau

ACP, *Architects Lives* [casgliad Stori Bywyd Cenedlaethol y Llyfrgell Brydeinig – cyfres o gyfweiliadau mewn digwyddiad gydag aelodau o ACP a oedd yn dal yn fyw] ar gael yn <https://sounds.bl.uk/Oral-history/Architects-Lives>

Anhysbys, *A country builds*, RIBA Journal, 7 Mai, 1959.

Anhysbys, *Almshouses, Welshpool*, The Builder, 4 Ebrill, 1941.

Anhysbys, *Architecture in Britain today; No. 5, Wales*, RIBA Journal, Hydref 1978.

Anhysbys, *An architect's brand-new castle on a hillside in North Wales...*, House and Garden, Hydref, 1979.

Anhysbys, *Award-winning housing schemes*, Official Architecture and Planning, Hydref 1964.

Anhysbys, *Breconshire*, Official Architecture and Planning, Mehefin 1959.

Anhysbys, *Cardiff's case for a City Architect*, Official Architect, cyfrol 11, 1948, t. 569.

Anhysbys, *Civic Trust Awards for 1962*, Official Architecture and Planning, Mai 1963.

Anhysbys, *Festival of Britain special architectural awards for Civic and Landscape design*, The Architects' Journal, 12 Gorffennaf, 1951.

Anhysbys, *Gold medal '68*, Architecture Wales, Tachwedd–Rhagfyr, 1968.

Anhysbys, *Great Hall, Aberystwyth University*, Architecture Wales, Mawrth–Ebrill, 1967.

Anhysbys, *Home grown; timber-frame flats, The Marshes, Newport*, The Architects' Journal, 27 Awst, 1980.

Anhysbys, *Housing at Beaumaris, Anglesey*, The Architects' Journal, 13 Ebrill, 1950.

Anhysbys, *Housing at Brynmawr, Breconshire*, The Architects' Journal, 24 Mehefin, 1948.

Anhysbys, *Housing, Duffryn, Newport*, The Architectural Review, 1 Ionawr, 1976.

Anhysbys, *Housing at Gaer-Stelvio, Newport*, The Architects' Journal, 16 Mawrth, 1960.

Anhysbys, *Humane housing*, The Architects' Journal, 10 Awst, 1977.

Anhysbys, *Kennedy Court, Colwyn Bay*, Architecture Wales, Mawrth–Ebrill, 1968.

Anhysbys, *MOH medal awarded for Welsh housing*, The Architects' Journal, 17 Awst, 1950.

Anhysbys, *New buildings in Wales*, The Architects' Journal, 11 Mehefin, 1959.

Anhysbys, *New county secondary school for Anglesey County Council*, Official Architect, Gorffennaf 1949.

Anhysbys, *New secondary school, Llanrwst, Denbighshire*, Official Architecture and Planning, Hydref 1962.

Anhysbys, *News: Architects win medals for Welsh housing*, The Architects' Journal, 11 Hydref 1967.

Anhysbys, *News: Wales – housing design competition*, The Architects' Journal, 11 Ionawr 1967.

Anhysbys, *Official architecture at Swansea*, Official Architecture and Planning, Mehefin 1959.

Anhysbys, *Ogmore Valley housing*, Architecture Wales, Mawrth–Ebrill, 1967.

Anhysbys, *On the coast of Wales...*, Ideal Home and Gardening, Awst 1957.

Anhysbys, *Perimeter: Duffryn*, The Architectural Review, 1 Ebrill, 1980.

Anhysbys, *Redevelopment at Butetown North Cardiff*, Journal of the South Wales Institute of Architects, Gorffennaf 1957.

Anhysbys, *Some work by the City Architect of Cardiff*, Official Architecture and Planning, Mehefin 1959.

Anhysbys, *Ten-storey flats for Cardiff Rural District Council*, Official Architecture and Planning, Mehefin 1959.

Anhysbys, *Three schools by Gollins Melvin Ward and Partners*, The Architectural Review, Hydref 1958.

Anhysbys, *Th'improver improved*, The Architects' Journal, 11 Ebrill, 1973.

Anhysbys, *The week: Welsh housing crisis*, The Architects' Journal, 8 Chwefror 1978.

Ashby, Peter, Birch, Graham, a Haslett, Martin, *Second homes in North Wales*, Town Planning Review, Gorffennaf 1973.

Beazley, Elizabeth, *University College of Wales: development plan*, The Architects' Journal, 13 Ebrill, 1966.

Birkhead, Morfa L., *Impressions of Anglesey*, Architecture Wales, Mai–Mehefin, 1967.

Clifford, H. Dalton, *New houses for moderate means*, (Llundain, Country Life, 1957).

Cymdeithas Penseiri yng Nghymru, *Year Books [1980–85]* (Caerdydd, SAW)

Cymdeithas Penseiri yng Nghymru, *National Eisteddfod Exhibition of Architecture 1980*, [Blwyddlyfr 2], (Caerdydd, SAW, 1981)

- Gammon, J.R., *Building study: Welsh village housing*, The Architects' Journal, 25 Mawrth, 1970.
- Gordon, Alex, *Architects' approach to architecture...*, RIBA Journal, 4 Ebrill, 1968.
- Gordon Joseph, S., *Swansea and Cardiff: industry and amenity*, Official Architecture, Mehefin 1959.
- Hayden Rees, M., *Flintshire — a county with a future*, Architecture Wales, Mawrth–Ebrill, 1968.
- Health, G.B., *Ministry of Housing Manual 1949*, (Llundain, Llyfrfa Ei Mawrhydi, 1949)
- Hurley, Louis F., *Building in the Brecon Beacons National Park: a study of precedents and trends*, (Brycheiniog, Ymgyrch Diogelu Cymru Wledig, n.d.)
- Jellicoe, G.A., *Housing in rural areas*, RIBA Journal, 9 Gorffennaf, 1948.
- Knight, Christopher, *Building Study: housing at Duffryn*, The Architects' Journal, 13 Chwefror, 1980.
- Kohan, C.M., *Works and buildings*, (Llundain, Llyfrfa Ei Mawrhydi, 1952).
- Lingard, Brian Hallwood, *Domestic architecture in Anglesey*, Architecture Wales, Mai–Mehefin, 1967.
- Lipman, Alan, *The fortress in the park; an inept symbol*, The Architects' Journal, 4 Mehefin 1980.
- Moss, Graham, *Hotel and holiday accommodation: farm building conversion*, The Architects' Journal, 20 Gorffennaf 1983.
- Park, Mehefin, *Houses for today* (Llundain, Batsford, 1958)
- Richards, J.M., *Buildings of the year: 1950*, The Architects' Journal, 18 Ionawr, 1951.
- Rosser, A.J., *The Crown Offices, Cardiff*, Royal Institute of British Architects (Wales Region). Year Book 1(Caerdydd, RIBA, 1980).
- Sjostrom, Cyril, *Swedish factory-produced timber houses*, The Architects' Journal, 3 Chwefror, 1944.
- Stephenson, Gordon, *The Wrexham experiment; the Queen's Park South estate*, Town Planning Review, Ionawr 1954.
- Squire Johnson, N., *Planning and the tourist industry*, Architecture Wales, Mai–Mehefin, 1967.
- Thomas, Sir Percy, *Pupil to President (memoirs of an architect)*, (Leigh-on-Sea, F. Lewis, 1963).
- Williams–Ellis, Clough, *Architect errant (The autobiography of Clough Williams–Ellis)*. (Llundain, Constable, 1971).
- Williams–Ellis, Clough, *The picturesque at Portmadoc*, The Architects' Journal, 18 Medi 1974.

Wright, John, *A Carmarthenshire house*, Architecture Wales, Mawrth–Ebrill, 1967.

Yorke, Francis Reginald Stevens and Whiting, Penelope, *The new small house*. (Llundain, The Architectural, 1953)

Ffynonellau eilaidd

Alfrey, Judith, *Award winning houses: 1–6 Little Orchard*, in, Wakelin, Peter a Griffiths, Ralph A. (gol.), Hidden histories: discovering the heritage of Wales, (Aberystwyth, Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru, 2008).

Alfrey, Judith, *Themes and sources for public housing in Wales*, yn Harwood, Elain a Powers, Alan (gol.), Twentieth century architecture 9: Housing in the twentieth century nation (Llundain, Twentieth Century Society, 2008).

Black, Alistair, Pepper, Simon, a Bagshaw, Kaye, *Books, buildings and social engineering: early public libraries in Britain from past to present*. (Llundain, Routledge, 2017)

Bullock, Nicholas, *Building the post-war world: modern architecture and reconstruction in Britain*. (Llundain, Routledge, 2002).

Cherry, Monica, *Building Wales (Adeiladau Cymru)*. (Trefforest, Cymdeithas Frenhinol Penseiri yng Nghymru, 2005)

Clawley, Alan, *John Madin* (Swindon, English Heritage, 2011)

Esher, Lionel, *A broken wave: the rebuilding of England 1940–1980* (Harmondsworth, Penguin, 1983).

Fraser, Murray (gyda Kerr, Joe), *Architecture and the "special relationship": the American influence on British architecture since 1945*. (Llundain, Routledge, 2007).

Glendinning, Miles a Muthesius, Stefan, *Tower block: modern public housing in England, Scotland, Wales, and Northern Ireland*. (New Haven, cyhoeddwyd ar gyfer Paul Mellon Centre for Studies in British Art gan Yale University Press, 1994).

Hall, Denis Clarke, *Architects Lives* [casgliad Stori Bywyd Cenedlaethol y Llyfrgell Brydeinig – cyfres o gyfweiliadau gyda'r pensaer] ar gael o <https://sounds.bl.uk/Oral-history/Architects-Lives>

Harwood, Elain, *England's schools: history, architecture and adaptation* (Swindon, English Heritage, 2010)

Harwood, Elain, *Space, Hope, and Brutalism; English architecture 1945–1975* (Llundain, Yale, 2015)

Harwood, Elain, *The English Public Library, 1945–88; introduction to heritage assets*, (Swindon, Historic England, 2016)

Kay, Stephen, *Homes for Welsh workers: from Robert Owen to the Garden City Movement* (Y Fenni, 325 Press, 2014)

Lingard, Brian Hallwood, *Special houses for special people; mid–20th century dwellings by their architect* (Stanhope, Memoir Club, 2005).

Lingard, Brian Hallwood, *Thrifty homes for thrifty people; late 20th century dwellings by their architect* (Stanhope, Memoir Club, 2009).

Newman, John, Suggett, Richard a Wright, Iain, *Post-war housing: The Newport prefabs*, yn Wakelin, Peter a Griffiths, Ralph A. (gol.), Hidden histories: discovering the heritage of Wales, (Aberystwyth, RCAHMW, 2008).

Perkin, George, *Bowen Dann Davies Partnership: a regional style for North Wales*, RIBA Journal, Mai 1982.

Perry, Victoria [rhagair gan Andrew Saint], *Built for a better future: the Brynmawr Rubber Factory*, (Rhydychen, White Cockade, c.1994)

Powell, Christopher, *The Welsh School of Architecture, 1920–2008*, (Caerdydd, Gwasg Prifysgol Caerdydd, 2009).

Powers, Alan, *In the line of development: F.R.S. Yorke, E. Rosenberg and C.S. Mardall to YRM, 1930–1992*. (Llundain, RIBA Heinz Gallery, 1992)

Rosenberg, Eugene [casglwr – testun gan Richard Cork], *Architect's choice: art in architecture in Great Britain since 1945*. (Llundain, Thames and Hudson, 1992)

Saint, Andrew, *Towards a social architecture: the role of school-building in post-war England*. (Llundain, Yale University Press 1987)

Swanson, Neil, *Cedarwood: 'Woman's Journal' house of the year 1960*, yn Harwood, Elain a Powers, Alan (gol.), Twentieth century architecture 12: Houses: regional practice and local character (Llundain, Twentieth Century Society, 2015).

Weston, Richard, *The extraordinary ordinariness*, Touchstone, Tachwedd 2003

Whyte, William, *Red brick* (Rhydychen, Oxford University Press, 2015)

Llenyddiaeth Iwyd

Alfrey, Judith, *Public housing in the 1950s* [papur heb ei gyhoeddi ar gyfer CADW, dim dyddiad].

Alfrey, Judith, *School building in Wales since the War (c1945–1970)* [papur heb ei gyhoeddi ar gyfer CADW, Hydref 1995]

Cherry, Monica, *Post-Second World War architecture in Wales: the search for a national architecture*. [MPhil, Ysgol Pensaernïaeth Cymru, Prifysgol Cymru, 2006].

Davey, Elaine, *A national architect? The Percy Thomas Partnership and Welsh national identity* [PhD, Prifysgol Caerdydd, 2013].

Vining, Jonathan, *Modernism in Wales* [MSc, Prifysgol Caerfaddon, 2014].

Wardle, Simon, *Twentieth century libraries: assessment of significance* [papur heb ei gyhoeddi ar gyfer CADW, dim dyddiad] – yn cynnwys rhestr eang o lyfrgelloedd newydd 1961–1994 fel atodiad dwy dudalen.

ATODIAD B

Tabl wedi'i grynhai o adeiladau ar ôl y rhyfel yng Nghymru (a gasglwyd yn bennaf o gyfrolau Buildings of Wales – y 'Pevsners')

Lluniwyd y gofrestr yn ôl y siroedd a fabwysiadwyd gan y gyfres Buildings of Wales — Clwyd, Sir Gaerfyrddin, Ceredigion, Sir Benfro, Gwynedd, Powys, Morgannwg a Gwent.

Mae'r rhestr gyntaf ar gyfer pob sir yn cynnwys yr holl adeiladau ôl-1945 y cyfeirir atynt yn y cyfrolau Buildings of Wales. Mae'r tabl yn casglu'r rhai sy'n uniongyrchol berthnasol i'r prosiect ymchwil hwn neu sydd o ddiddordeb digon agos i gael eu cynnwys ar sail teilyngdod.

DS gall rhai o'r adeiladau hyn fod wedi eu newid, eu dymchwel neu eu bod dan fygythiad ar ôl eu cau — mae angen gwaith maes i sefydlu eu cyflwr a'u statws presennol.

Clwyd (1945 ymlaen)

- Caffi Rhaeadr y Graig Lwyd 1955–6, Betws-y-coed — Clough Williams-Ellis
- Llanelidan — Clough Williams-Ellis 1950au ymlaen
- Ysgol Rydal Colwyn Ffoulkes hyd at 1958
- Rhif 23 Ebbertson Road West Llandrillo-yn-Rhos 1960–1
- Coleg Technegol Sir y Fflint 1952–4 gan R W Harvey gyda Syr Howard Robertson
- Stad dai Queens Park Wrecsam a gychwynwyd 1950 gan J M Davies (Peiriannydd a Thirfesurydd Bwrdeistref) a Gordon Stephenson o Lerpwl — yr ymgais gyntaf ar gynllunio Radburn ym Mhrydain
- Neuadd y Dref Wrecsam 1959–61 gan Stephenson Young a Phartneriaid
- Ysgol Dyffryn Conwy Llanrwst 1960–5 gan R A MacFarlane yna pensaer sirol Sir Ddinbych
- Llyfrgell Gyhoeddus Rhosllannerchrugog 1961–2
- Pencadlys Heddlu Wrecsam gan E Langford Lewis 1973–5
- Llandrillo-yn-Rhos cartrefi yn Ffordd Elwy gan Colwyn Ffoulkes 1952–6
- Neuadd y Sir yr Wyddgrug gan R W Harvey 1966–75
- Theatr Clwyd yr Wyddgrug 1973–6
- Pwll nofio Wrecsam — gan F D Williamson & Associates 1965–7
- Tai yn y Rhyl gan Garnett a Cloughley 1960–66
- Wrexham Fibreglass Ltd — Charles Andrews a'i Feibion 1970–1
- Llyfrgell Gyhoeddus Wrecsam 1971–3 gan James Roberts
- Maes Robert Cefn Meiriadog 1973–4 gan Bowen Dann Davies (BDD)
- Eglwys Gatholig Towyn 1973–4 gan BDD

- Eglwys Gatholig Rhuddlan 1975–6 gan BDD
- Hostel Cefndy y Rhyl 1973–5 gan BDD
- Capel y Groes Wrecsam 1981 gan BDD

LLE	ENW ADEILAD	PENSAER	DYDDIAD	RHESTRWYD
Abergele	Stad Maes Canol	Colwyn Foulkes	1955–60	
Bangor-is-y Coed	Hole in the Wall	J B Davies	1973	II
Cefn Meiriadog	Cartrefi Maes	Bowen Dann Davies	1973–4	
Bae Colwyn	Neuadd Goffa Ysgol Rydal	S Colwyn Foulkes	1957	II
Bae Colwyn	Ffordd Pen y Bryn Rhifau 5,7,9,11 a 15	Stewart Powell Bowen	1966–80	II
Cei Connah	Coleg Technegol Sir y Fflint (nawr Coleg Glannau Dyfrdwy)	R W Harvey	1952–4	
Cei Connah	Swyddfeydd Cyngor Sir y Fflint	John Poulson?		gwrthodwyd
Helygain	Ysgol Rhos Helyg	William Griffiths	1953	II
Treffynnon	Llyfrgell		1974	
Llandrillo-yn-Rhos	23 Ebbertson Road West	Colwyn Ffoulkes	1960–1	
Llandrillo-yn-Rhos	Cartrefi Ffordd Elwy	Colwyn Ffoulkes	1952–6	
Llandrillo-yn-Rhos	Coleg Technegol		1964–73	
Llanelidan	Plas Nantclwyd 9 cofnod ar wahân	Clough Williams-Ellis	1963–66	II
Llanelidan	Ffermdy Cwm	Clough Williams-Ellis	c.1960	
Llanrwst	Ysgol Dyffryn Conwy	R A MacFarlane	1960–5	

Llanrwst	Cartrefi Cae'r Felin	Colwyn Foulkes	1945-9	
Yr Wyddgrug	Neuadd y Sir	R W Harvey	1966-75	gwrthodwyd
Yr Wyddgrug	Theatr Clwyd	R W Harvey	1973-6	cynigiwyd
Yr Wyddgrug	Llyfrgell y Sir		1972	
Rhos- llannerchrugog	Llyfrgell Gyhoeddus	R A MacFarlane	1961-2	
Llandrillo-yn- Rhos	Stad Elwy	Colwyn Foulkes	c.1956	
Y Rhyl	cartrefi	Garnett a Cloughley	1960-66	
Y Rhyl	Theatr Fach		1963	cynigiwyd
Sealand	Hen swyddfeydd, gwaith dur Shotton		1950	II
Wrecsam	Stad Queens Park	J M Davies a Gordon Stephenson	1950-54	
Wrecsam	Plas Isaf, Rhos y Medre		Cyflawn erbyn 1952	
Wrecsam	Pentre Maelor	Colwyn Foulkes	1949-52	
Wrecsam	Neuadd y Dref	Stephenson Young	1959-61	
Wrecsam	Llyfrgell Gyhoeddus	James Roberts	1971-3	
Wrecsam	Pencadlys Heddlu	E Langford Lewis	1973-5	
Wrecsam	Pwll Nofio	F D Williamson	1965-7	
Wrecsam	NEWI (Prifysgol Glyndŵr bellach)	Saxon Smith a Phartneriaid	1950	II

SIR GAERFYRDDIN a CHEREDIGION (1945 ymlaen)

- Neuadd Pantycelyn
- Ysgol Aberporth 1957
- Ysgol Castellnewydd Emlyn
- Ysgol Caerfyrddin
- Ychwanegiadau Ysgol Penglais Aberystwyth 1973–5
- Ysgol Gynradd Parc Waundew Caerfyrddin 1987–8 gan Alex Gordon
- Coleg Trydyddol Graig Llanelli 1992–5 gan benseiri sirol Dyfed
- Ysgol Bro Myrddin Cwmffrwd ger Caerfyrddin 1993–6 gan Gyngor Dyfed
- Ysgol y Bedol Garnant 2000–5 gan benseiri sirol Sir Gaerfyrddin
- Ysbyty Glangwili 1958 gan Percy Thomas
- Ysbyty Bronglais 1966
- Ysbyty Tywysog Philip Llanelli 1989
- Neuadd y Dref Aberystwyth gan Colwyn Ffoulkes 1961–2
- Swyddfeydd Cyngor Sir Gaerfyrddin 1970au
- Tŷ Elwyn Llanelli 1981
- Neuadd Ceredigion Aberaeron 1989–90
- Llys ynadon Llanelli gan J M Harries 1971
- Cwmni Dŵr Sir Aberteifi, Aberaeron gan J L Ceri Jones 1971
- Datblygiadau adwerthu yn Llanelli, Caerfyrddin ac Aberteifi
- Prifysgol Aberystwyth gan Percy Thomas/William Holford 1937–57
- Adeilad Gwyddoniaeth y Brifysgol gan Bill Marsden 1958–60
- Prifysgol Dale Owen 1964–5 a'r prif sgwâr 1967–70 a 1973–6
- Prifysgol neuaddau preswyl Cwrt Mawr 1967
- Canolfan Astudiaethau'r Cyfryngau 1999 gan Patel Taylor
- Pentref myfyrwyr Aberystwyth 1992–4 gan James a Jenkins
- Ailadeiladu cartrefi glan y môr 1999
- Ychwanegiad y Llyfrgell Genedlaethol 1992
- Darlithfa y Drwm Llyfrgell Genedlaethol 2004 James a Jenkins
- Tŷ Gwydr Mawr yr Ardd Fotaneg Genedlaethol gan Norman Foster
- Canolfan ymwelwyr yn Llanelli 2004 gan Powell Dobson
- Canolfan Celfyddydau Aberystwyth gan Peter Roberts 1998–9
- Estyniad Theatr Mwldan Aberteifi gan Lawray 2004
- Llanelli adnewyddu Theatr Elli 1978
- Theatr lladd-dy Aberteifi 1985
- Cartrefi Cei Newydd 1953
- Aberystwyth Bryn Aberoedd gan Prys Edwards ar gyfer ei hun 1967–8
- Gorsfach, Pennant 1974 gan Alexander a Margaret Potter
- Blaencarmel Ciliau Aeron 1998 gan David Lea
- Rhifau 4 a5 Pen Cei Aberaeron 1999
- Porth Tywyn 2003 cartrefi gwarchod

LLE	ENW ADEILAD	PENSAER	DYDDIAD	RHESTRWYD
Aberaeron	Cwmni Dŵr Sir Aberteifi	J L Ceri Jones	1971	
Aberporth	Ysgol	G R Bruce	1957	
Aberystwyth	Neuadd Pantycelyn	Percy Thomas	1948-60	II
Aberystwyth	Ychwanegiadau Penglais	Percy Thomas a William Holford	1973-5	
Aberystwyth	Adeilad Gwyddoniaeth	Bill Marsden	1958-60	
Aberystwyth	Prif Sgwâr etc	Percy Thomas (Dale Owen)	1967-70 a 1973-6	
Aberystwyth	Neuaddau Preswyl	Dale Owen	1967	
Aberystwyth	Neuadd y Dref	Colwyn Ffoulkes	1961-2	
Aberystwyth	Bryn Aberoedd	Prys Edwards	1967-8	
Aberteifi	Theatr Mwldan	Penseiri Lawray	1985	
Caerfyrddin	Neuadd y Sir	Percy Thomas	1938-56	
Caerfyrddin	Swyddfeydd rhanbarthol		1970au	
Caerfyrddin	Ysgol		??	
Caerfyrddin	Porth Eglwys y Santes Fair		1945	II
Caerfyrddin	Clwb cyn-		1958	II
Llanelli	Tŷ Elwyn		1981	
Llanelli	Llys Ynadon	J M Harries	1971	
Llanelli	Theatr Elli	Harry Weedon	1978	
Cei Newydd	Cartrefi		1953	
Castellnewydd Emlyn	Ysgol		??	
Pennant	Gorsfach	Alexander a Margaret Potter	1974- 1992	

SIR BENFRO (1945 ymlaen)

- Terfynell Esso Hwlfordd 1960
- Texaco Rhoscrowther 1962-4
- Gulf Llanstadwel 1966-8
- Amoco Robeston Wathen 1971-3
- Pwerdy Penfro Pwllcrochan 1964-73
- Pont Cleddau 1965-75
- Ysgol Crymych 1953-7 gan Is-gyrnol Barrett
- Ysgol Abergwaun 1954 gan Barrett
- Ysgol Aberdaugleddau 1962-4 gan Barrett
- Tŷ Cambria Hwlfordd 1964-7
- Llyfrgell y sir Hwlfordd
- Round House Tyddewi gan James Gowan 1960s
- Pontfaen Tŷ Cwrdd Bach Chris Day 1974
- Llanycefn Ysgol Steiner Nant y Cwm 1982 ac ysgol feithrin 1989
- Encilfa Ffald y Brenin Pontfaen 1985-6
- Spittal, canolfan ymwelwyr Scolton Manor 1993 Peter Holden
- Treginnis Isaf Tyddewi gan Peter Roberts 1990-2
- Canolfan Bywyd Gwyllt Cilgerran 1993-4
- Canolfan ymwelwyr Meline yng Nghastell Henllys 1993-4
- Canolfan gwybodaeth ymwelwyr Tyddewi gan Roberts
- Canolfan hyfforddi hwylio Wdig 1996-7 gan Tim Colquhoun
- Neuadd y Sir Hwlfordd 1998-9
- Ysgol Trefdraeth gan Roy Howell 1991
- Ysgol gynradd Tyddewi 2002 gan Pembroke Design
- Malator, Nolton 1998 gan Future Systems

LLE	ENW ADEILAD	PENSAER	DYDDIAD	RHESTRWYD
Crymych	Ysgol	Is-gyrnol Barrett	1953-7	
Abergwaun	Ysgol	Is-gyrnol Barrett	1954	
Hwlfordd	Tŷ Cambria		1964-7	<i>dymchwelwyd</i>
Hwlfordd	Llyfrgell y Sir		1972	
Llanycefn	Ysgol Steiner Nant y Cwm	Chris Day	1982	
Aberdaugleddau	Ysgol	Is-gyrnol Barrett	1962-4	
Pontfaen	Tŷ Cwrdd Bach	Chris Day	1974	<i>cynigiwyd</i>
Tyddewi	Round House	James Gowan	1960au	II

GWYNEDD (1945 ymlaen)

- Swyddfeydd y Sir Dolgellau 1953
- Eglwys Bae Penrhyn gan Rosier a Whitestone 1963
- Eglwys Penrhosgarnedd Bangor 1956
- Eglwys Benllech 1964 gan North a Padmore
- Eglwys Gatholig Bethesda gan Weightman a Bullen
- Eglwys Gatholig Cyffordd Llandudno gan Weightman a Bullen
- Eglwys Gatholig Tywyn gan Weightman a Bullen
- Eglwys Gatholig Benllech gan S Powell Bowen, 1967
- Eglwys Gatholig Dolgellau gan M T Prichard ac offeiriad y plwyf 1963–6
- Norman Squire Johnson pensaer sirol Ynys Môn 1940au a 50au
- Ysgol Gyfun Amlwch (y gyntaf ym Mhrydain)
- Ysgol Llangefni
- Ysgol gynradd Biwmares
- Prifysgol Bangor 1950au a 60au gan Percy Thomas etc, a Phlas Gwyn gan David Roberts (bellach wedi'i ddymchwel)
- Harlech, Coleg Harlech — llety myfyrwyr Colwyn Foulkes 1968 a Theatr Ardudwy 1973
- Stad dai Biwmares — S Colwyn Foulkes 1950
- Ail gymal Portmeirion 1954 cwblhawyd ym 1975 Clough Williams Ellis
- Caffi Morannedd Cricieth 1948 gan Clough Williams Ellis
- Atomfa Trawsfynydd 1963 gan Basil Spence a Sylvia Crowe
- Atomfa yr Wylfa 1971 Farmer a Dick
- Tan y Grisiau Blaenau Ffestiniog — storfa bwmpio 1957–63 gan Colwyn Foulkes i'r Bwrdd Canolog Cynhyrchu Trydan (y gyntaf yn y byd)
- Storfa bwmpio Dinorwig gan James Wilkinson 1982 (yr ail fwyaf yn y byd)
- Pencadlys Caernarfon gan Dewi Prys Thomas a Phenseiri Cyngor Gwynedd 1980au
- Llyfrgell Caernarfon 1982 Penseiri Cyngor Gwynedd 1980au
- Penrhyndeudraeth Swyddfa Parc Cenedlaethol gan Dylan Roberts 1995
- Swyddfa docynnau Castell Conwy gan Bowen Dann Davies 1989
- Galeri Caernarfon gan Richard Murphy 2005
- Ysbyty Tremadog gan Nightingale Associates 2008
- Canolfan bywyd gwledig Llanfor gan Dobson Owen 2008
- Adeilad copa'r Wyddfa gan Ray Hole 2008
- Estyniad Oriel Mostyn gan Ellis Williams 2009
- Llanfaelog, trawsnewid eglwys gan Adam a Frances Voelcker 2000
- Y Bala, trawsnewid eglwys gan Roy Olsen 2006–7

- Ysgolion Gwynedd gan Graeme Hughes — Bangor, Caernarfon, Penygroes a Bae Penrhyn
- Ysgol gynradd Penisa'r-waun gan Dilwyn Gray Williams
- Ychwanegiadau Prifysgol Bangor gan Nicholas Hare
- Cartrefi Llanrug gan Bowen Dann Davies 1981
- Conwy Tŵr Llewelyn 1985 gan Bowen Dann Davies
- Llanfair-is-gaer canolfan gweithgareddau awyr agored Plas Menai 1982 Bowen Dann Davies
- Llanbedr, tŷ ar gyfer y pensaer Gruffydd Price 1995
- Caernarfon, tŷ ar gyfer y pensaer Maredudd ab Iestyn 2000
- Nantmor, tŷ ar gyfer David Wilkinson 2006
- Llanegryn, Cynefin, tŷ gan Christopher Day a John Bishop 2001–3
- Pwllheli, tŷ 1982
- Parc Menai TACP 2004
- Parc Busnes Minffordd gan Edmund Kirby
- Antur Waunfawr, Stad Ddiwydiannol Cibyn gan Selwyn Jones 2005
- Bowen Dann Davies archfarchnadoedd ym Mhorthmadog a Chaernarfon
- Twnnel Conwy 1991 (y twnnel tiwb wedi trochi cyntaf ym Mhrydain)
- Pontydd Mileniwm yng Nghaergybi a Chorris

LLE	ENW ADEILAD	PENSAER	DYDDIAD	RHESTRWYD
Aberdaron	Swyddfa'r Post	Clough Williams-Ellis	1950	II
Amlwch	Ysgol Gyfun Syr Thomas Jones	Norman Squire	1948	II*
Amlwch	Llyfrgell		1973	
Bangor	Prifysgol (e.e. Plas Gwyn)	Percy Thomas a David Roberts	1950au/ 60au	
Bangor	Hafod Elfyn	S Colwyn Foulkes	1959	II
Bangor	Llyfrgell y Coleg Normal		1973	
Biwmares	Ysgol Gynradd	N Squire Johnson	1950–51	II
Biwmares	Cae Bricks bellach Bryn Hyfryd	S Colwyn Foulkes	1949–54	
Blaenau Ffestiniog	Storfa bwmpio Tanygrisiau	Colwyn Foulkes	1963	

Caernarfon	Pencadlys	Dewi Prys Thomas a Phenseiri Cyngor Gwynedd	1980s	
Caernarfon	Llyfrgell	Penseiri Cyngor Gwynedd	1982	
Bae Colwyn	Neuadd Goffa Ysgol Rydal	S Colwyn Foulkes	1957	II
Bae Colwyn	Ffordd Pen y Bryn Rhifau 5,7,9,11 a 15	Stewart Powell Bowen	1966–1980	II I ddod
Conwy	Cartrefi Tŵr Llewellyn	Bowen Dann Davies	1985	
Dinorwig	Storfa bwmpio	James Wilkinson	1982	
Dolgellau	Swyddfeydd y Sir		1953	
Foelas	Hafdy	Clough Williams–Ellis	1960	II
Harlech	Llety myfyrwyr Coleg Harlech	S Colwyn Foulkes	1968	gwrthodwyd
Harlech	Theatr Ardudwy	S Colwyn Foulkes	1973	II*
Llanfairfechan	Carreg Llwyd	Herbert North	1945	II
Llangefni	Ysgol	Norman Squire	??	
Llangefni	Llyfrgell		1973	
Llanrug	Cartrefi	Bowen Dann Davies	1981	
Portmeirion	Ail gymal	Clough Williams–Ellis	1954–75	
Pwllheli	Tŷ		1982	
Trawsfynydd	Atomfa	Basil Spence	1963	
Tywyn	Llyfrgell		1973	
Wylfa	Atomfa	Farmer a Dick	1971	

POWYS (1945 ymlaen)

- Ysgol Abermiwl gan Herbert Carr 1951
- Ysgol Dolfor gan Herbert Carr 1953
- Ysgol Trewern gan Herbert Carr 1955
- Ysgol Uwchradd Llanfyllin gan Herbert Carr 1955
- Ysgol Uwchradd Llanidloes gan Herbert Carr 1955
- Ysgol y Trallwng gan Herbert Carr
- Ysgol Machynlleth gan Herbert Carr c.1950
- Ehangu ysgol Llanfair-ym-Muallt gan Peter Davies 1986-9
- Neuadd y Dref y Drenewydd gan Colwyn Foulkes 1965-8
- Canolfan fynydd Llanilltud gan Colwyn Foulkes 1966
- Llyfrgell Aberhonddu 1969 gan J A McRobbie
- Canolfan Dechnoleg Amgen Machynlleth gan Pat Borer a David Lea 2010
- Eglwys Gatholig Llanandras 1954 gan Francis Pollen
- Eglwys Bleddfa George Pace 1977
- Ailddylunio eglwys Ceir Trallwng 2004
- Tŷ Llansteffan gan N Johnston 1974-6
- Coed Mawr Betws Diserth gan Craig Hamilton 2010
- Cartrefi Bochrwyd gan Co2 developments 2006-7
- Cartrefi Capel Isaf gan Co2 developments 2008
- Pont-faen Tŷ Hedfan gan Featherstone Associates 2009
- Y Drenewydd cartrefi tref newydd 1968-1988 gan J L Russell e.e. Trehafren
- Argae Clywedog 1964 gan Halcrow (y strwythur congrid adeiledig uchaf ym Mhrydain ar y pryd)
- Argae Claerwen 1946-52 gan Halcrow
- Parc Eco Dyfi Machynlleth gan Peter Holden 1994 ac yn ddiweddarach (y parc busnes amgylcheddol gyfeillgar pwrpasol cyntaf yng Nghymru)
- Y Drenewydd, ffatri Emerson Control Techniques gan Arup 1996

LLE	ENW ADEILAD	PENSAER	DYDDIAD	RHESTRWYD
Abermiwl	Ysgol	Herbert Carr	1951	
Aberhonddu	Llyfrgell	J A McRobbie	1969	II
Crugion	Gorsaf radio		Cyn ac ar ôl y rhyfel, dywedir	Cynigiwyd
Dolfor	Ysgol	Herbert Carr	1953	
Llanfyllin	Ysgol Uwchradd	Herbert Carr	1950au	
Llanidloes	Ysgol Uwchradd	Herbert Carr	1950au	
Llansteffan (Sir Faesyfed)	Tŷ Preifat	N Johnston	1974-6	
Llanwddyn	Ysgol Efyrnwy	Herbert Carr	1950	II
Llanwddyn	14 tŷ a 6 byngalo	Herbert Carr	1948	
Machynlleth	Ysgol	Herbert Carr	1950	
Y Drenewydd	Neuadd y dref	Colwyn Foulkes	1966	
Y Drenewydd	Cartrefi Tref Newydd	J L Russell	1968-1988	
Y Drenewydd	Llyfrgell		1963	
Trewern	School	Herbert Carr		
Y Trallwng	Ysgol feithrin a chynradd Ardwyn Nursery and Infant School	Herbert Carr	1951	II
Y Trallwng	Llyfrgell		1983	

MORGANNWG (1945 ymlaen)

- Cadeirlan Llandaf George Pace 1950au
- Capel Coleg Diwinyddol Sant Mihangel Llandaf 1957–9
- Y Cocyd, eglwys Sant Teilo George Pace 1961–3
- Caerdydd eglwys Sant Marc, Gabalfa 1967–8
- Amlogfa Margam 1969 gan F D Williamson
- Amlogfa Llwydcoed 1970–1 gan H M R Burgess
- Amlogfa Llangrallo 1969–70 gan Fry Drew Knight a Creamer
- Coleg Addysg Bellach Merthyr Tudful 1950–2 gan Yorke Rosenberg a Mardall
- Coleg Addysg Bellach Aberdâr gan Gollins Melvin Ward a Phartneriaid 1954–5
- Coleg Addysg Bellach Gorseinon gan Gollins Melvin Ward a Phartneriaid 1954–5
- Ysgol Mynyddcynffig gan Denis Clarke Hall 1950s
- Caerdydd Ysgol Uwchradd Cantonian, y Tyllgoed 1961–3 John Dryburgh
- Caerdydd Ysgol Uwchradd Fitzalan 1962–3 a 1966–8
- Ysgol Gyfun y Merched Y Barri gan Percy Thomas 1969–73
- Caerdydd, ychwanegiadau Prifysgol Cymru Parc Cathays e.e. Adeilad Redwood — Percy Thomas 1950au hwyr /1960au ac Alex Gordon e.e. yr Adran Gerddoriaeth 1970
- Caerdydd Gorsaf Heddlu Ganolog Parc Cathays — John Dryburgh 1966–8
- Caerdydd Theatr Sherman 1970–1
- Caerdydd Undeb y Myfyrwyr 1973
- Caerdydd adeilad y BBC gan Percy Thomas 1963–7
- Adeilad Amgueddfa Werin Cymru Sain Ffagan 1968–74 Percy Thomas
- Caerdydd Amgueddfa Forwrol Cymru Butetown 1975–7 gan H M R Burgess
- Adeilad Celfyddydau a Gwyddorau Cymdeithasol Prifysgol Caerdydd gan Williamson Faulkner Brown & Partners 1972–6
- Caerdydd Ysbyty Mynydd Bychan 1960au gan S W Milburn a Phartneriaid
- Llyfrgell a Chanolfan Iechyd y Bont-faen 1973–4 gan Ysgol Pensaernïaeth Cymru
- Ysgol Gynradd Pen-y-bont 1974–5
- Ysgol Penarth 1975–6
- Ysbyty Tywysog Siarl, Merthyr Tudful 1965–75 gan Percy Thomas
- Tŷ Fulton, Prifysgol Abertawe 1958–62
- Llyfrgell Prifysgol Abertawe 1963–4
- Cartrefi staff Coleg yr Iwerydd gan Alex Gordon 1960s
- Dinas Powys, grŵp o dai gan T G Jones a J R Evans
- Dinas Powys, grwpiau o dai gan Hird a Brooks 1970au cynnar

- Llansanwyr, tai gan Hird a Brooks
- Llandaf, tŷ gan Hird a Brooks
- Gwaith dur yr Abbey, Port Talbot 1948–52
- Llangyfelach, gwaith tunplat Felindre 1952–6 — Percy Thomas
- Ffatri radiocemeg Amersham International — Percy Thomas 1974 –87
- Merthyr Tudful — ffatri Hoover — Wallis Gilbert a Phartneriaid 1946–8
- Ffatri Sony Pencoed
- Meisgyn, ffatri Bosch 1989–90 gan A D Shepherd
- Neuadd Dewi Sant Caerdydd 1978–82 gan J Seymour Harris
- Theatr Taliesin Prifysgol Abertawe — 1984 gan Bartneriaeth Peter Moro
- Abertawe, Neuadd y Sir Gorllewin Morgannwg 1979–84 gan Benseiri Sirol Gorllewin Morgannwg
- Caerdydd, Neuadd y Sir De Morgannwg 1986–7 gan J R C Bethell
- Ysbyty Tywysoges Cymru Pen-y-bont ar Ogwr 1981–5 gan Alex Gordon
- Estyniad Adran Peirianeg Prifysgol Caerdydd gan Wyn Thomas yn cynnwys Adeilad Trevithick 1987–9
- Abertawe, ychwanegiadau i Theatr y Grand gan McColl Associates 1985–8
- Caerdydd, ychwanegiadau i'r Amgueddfa Genedlaethol — Alex Gordon 1993
- Canolfan siopa Castell-nedd gan Moxley Jenner 1990–1
- Parc Busnes Llaneirwg c.1990 gan Wigley Fox
- Llys y Goron Abertawe 1985–8 gan Alex Gordon
- Bae Caerdydd, Tŷ Crucywel Holder Mathias 1993
- Llyfrgell gangen Trelái gan Ysgol Pensaernïaeth Cymru 1985–6
- Meddygfa Llanilltud Faerdref gan Ysgol Pensaernïaeth Cymru 1986–7
- Caerdydd, cartrefi gwarchodol Treganna 1986–7
- Canolfan dydd Tonyrefail 1992–3 gan Ysgol Pensaernïaeth Cymru
- Caerdydd, Canolfan Feddygol Ysbyty Athrofaol Cymru 1991–2 gan Powell Alport
- Caerdydd, canolfan arddangos wyddonol Butetown gan Ahrends Burton Koralek 1993–5
- Marina Portway Penarth gan Chamberlin Powell Bon a Woods 1984 ymlaen
- Ardal Forol Abertawe 1984–7 gan Bartneriaeth Burgess a Phartneriaeth Holliday Meecham 1985–8
- Bae Caerdydd, cartrefi a swyddfeydd gan Holder Mathias

LLE	ENW ADEILAD	PENSAER	DYDDIAD	RHESTRWYD
Aberdâr	Coleg Addysg Bellach	Gollins Melvin Ward	1954–5	

Aberdâr	Llyfrgell			
Y Barri	Ysgol Gyfun y Merched	Percy Thomas	1969-73	
Pen-y-bont (Bracla)	Ysgol Gynradd	Ysgol Bensaernïaeth Cymru	1974-5	
Caerdydd	Ysgol Uwchradd Cantonian, y Tyllgoed	John Dryburgh	1961-3	
Caerdydd	Ysgol Uwchradd Fitzalan		1962-3 a 66-8	
Caerdydd	Pwll Nofio'r Ymerodraeth	D M Davies a John Dryburgh	1958	gwrthodwyd
Caerdydd	Theatr Sherman	Alex Gordon helaethwyd gan Jonathan Adams	1970-1	
Caerdydd	Gorsaf Heddlu Ganolog	John Dryburgh	1966-8	
Caerdydd	Adeilad y BBC	Percy Thomas	1963-7	dymchwelwyd
Caerdydd	Amgueddfa Forwrol Cymru Butetown	H M R Burgess	1975-7	dymchwelwyd
Caerdydd	Neuadd Dewi Sant	Seymour Harris	1978-82	
Caerdydd	Y Swyddfa Gymreig CP2	Alex Gordon	1972-79	II
Caerdydd	Ychwanegiadau Parc Cathays e.e. Adeilad Redwood	Percy Thomas	1950au hwyr/ 1960au	
Caerdydd	Adran Gerddoriaeth	Alex Gordon	1970	
Caerdydd	Undeb y Myfyrwyr	Alex Gordon	1973	
Caerdydd	Adeilad y Celfyddydau a Gwyddorau Cymdeithasol	Williamson Faulkner Brown	1972-6	

Caerdydd (Cyncoed)	Tŷ modernaidd	Powell Allport	1966	Cynigiwyd
Caerdydd (Llandaf)	Capel House (The Gore)	Hird a Brooks	1966	
Caerdydd (Llandaf)	2,3 a 4 Fordwell	Hird a Brooks	1960s	
Caerdydd (Llandaf)	Courtyard House	Hird a Brooks	c.1980	
Caerdydd (Y Sblot)	Coleg		Cyn ac ar ôl y rhyfel	gwrthodwyd
Caerdydd	Byncer Wenallt		Ail Ryfel Byd a 1970au	
Y Bont-faen	Llyfrgell a Chanolfan Iechyd	Ysgol Pensaernïaeth Cymru	1973-4	
Llangrallo	Amloggfa, Capel Coffa	Fry Drew Knight a Creamer	1969-70	II*
Llangrallo	Amloggfa, waliau, gatiau a phierau mynediad	Fry Drew Knight a Creamer	1969-70	II
Llangrallo	Amloggfa, Capel Crallo a Chapel Coity	Fry Drew Knight a Creamer	1969-70	II*
Dinas Powys	Little Orchard rhifau 1 i 6	Jones ac Evans	1968-73	II
Dinas Powys	Cartrefi yn Elm Grove, Merevale, Mill Close, Park Road a The Mount	Hird a Brooks	1960s (Elm Grove a Mill Close) 1970au i'r gweddill	
Mynyddcynffig	Ysgol Gyfun Cynffig	Denis Clarke Hall	1957-61	
Llansanwyr	1 i 9 Court Drive	Hird a Brooks	1972	
Llwydcoed	Amloggfa	H M R Burgess	1970-1	
Margam	Amloggfa	F D Williamson	1969	II*

Merthyr Tudful	Coleg Addysg Bellach	Yorke Rosenberg a Mardall	1950-2	
Castell-nedd	Neuadd fawr Ysgol Gyfun Sandfields		1957-8	gwrthodwyd
Penarth	Ysgol Gynradd	Ysgol Pensaernïaeth Cymru	1975-6	
Penarth	Marina	Chamberlin Powell Bon a Woods	1984	
Penarth	12Heol Sant Marc	Hird a Brooks	c.1980	
Saint Andras	West Lodge	Hird a Brooks	1968	
Sain Ffagan	Prif adeilad Amgueddfa Werin Cymru	Percy Thomas	1968-74	II
Abertawe	Llyfrgell y Brifysgol	Helaethwyd gan Dale Owen	1963-4	
Abertawe	Tŷ Fulton y Brifysgol	Norman Thomas	1958-62	II
Abertawe	Adeilad Wallace y Brifysgol	? Percy Thomas – yna'i ailfodelu gan Ainsley Gommon	1953	II
Abertawe	Theatr Taliesin y Brifysgol	Peter Moro	1984	gwrthodwyd
Abertawe	Neuadd y Sir Gorllewin Morgannwg	Penseiri sirol Morgannwg	1979-84	
Abertawe	Ardal Forol	Partneriaeth Burgess	1984-7	
Abertawe	Civic Buildings	Percy Thomas	1984	gwrthodwyd

GWENT (1945 ymlaen)

- Casnewydd, Eglwys y Drindod 1953–5 gan George Pace
- Casnewydd, estyniad eglwys gadeiriol Sant Gwynllyw gan A D R Caroe 1960–4
- Casnewydd, eglwys gatholig Dewi Sant gan F R Bates 1963
- Capel Abaty Llantarnam 1957 gan F R Bates
- Capel Troy House 1963–4 gan Kenneth Smithies
- Tŷ-du, eglwys y Bedyddwyr gan Biscoe Craig Hall 1995–6
- Stadau tai Casnewydd – St Julian’s, Always, Ringland, Malpas a Gaer Stelvio 1946–51
- Casnewydd, stad tai Dyffryn 1976–9 gan MacCormac and Jamieson
- Coleg Technegol Casnewydd gan Percy Thomas 1956–8
- Ysgol Uwchradd Betws gan Evans a Shalev 1969–72
- Cwmbrân, cartrefi Tref Newydd gan J C P West 1950 – 62
- Cwmbrân, adeilad preswyl uchel gan Gordon Redfern 1960s
- Cwmbrân, Monmouth House 1965–7
- Cwmbrân, Ysgol Gyfun Fairwater 1969–71
- Forgeside, cartrefi gan MacCormac Jamieson Prichard 1985
- Ysgol gynradd Langstone 1951–2 gan Gollins, Melvin a Phartneriaid
- Ysgol Llantarnam 1950–4
- Ysgol Gyfun Croesyceiliog 1955–9
- Ysgol Cil-y-coed 1957–8
- Ysgol Trefddyn
- Coleg Trydyddol Rhisga 1956–61
- Y Fenni, canolfan asesu plant 1975–7 gan Kenneth Jones
- Ysgol Gyfun Abersychan 1977–80 gan John Postill a Norman Robson-Smith
- Caerllion, Coleg Addysg Bellach Gwent 1983–8 gan Robson-Smith
- Basaleg, ysgol Pentrepoeth 1985–6 gan Robson –Smith
- Casnewydd, Ysgol Eveswell 1990 gan Robson-Smith
- Brynmawr, Ysgol Blaen y Cwm 1988–91
- Pontnewynydd, Ysgol Cwmffrwdroer 1982–3 gan John Postill
- Ysgol Cross Ash 1989–91
- Ychwanegiad Ysgol Gynradd Overmonnow gan Charles Parry
- Ysgol Gynradd Rhisga 1991–3 cynlluniwyd gan Kim Cooper
- Ysgol Gyfun Abertyleri 1984–6 gan John Postill
- Amlogfa Pant-teg gan Percy Thomas 1958–60
- Y Fenni, Ysbyty Nevill Hall gan Percy Thomas 1965–74
- Cwmbrân, Neuadd y Sir 1969–77 gan Robert Matthew, Johnson Marshall
- Cwmbrân, Pencadlys Heddlu Gwent 1971–7
- Duffryn Central Statistical Office gan Percy Thomas 1973

- Llyfrgell Gyhoeddus Tredegar 1974–5 gan Powell Alport a Phartneriaid
- Dyffryn, Y Swyddfa Batent 1989 –90
- Llys y Goron Casnewydd 1989–91
- Gorsaf Heddlu Ganolog Casnewydd 1993
- Cerfluniau canol tref Casnewydd
- Pont Heol Sior Casnewydd 1962–4 gan Mott Hay a Anderson (y gynharaf o'i math ym Mhrydain)
- Pont yr M48 dros yr Afon Gwy gan yr un cwmni â'r uchod
- Ail Groesfan Hafren gan Halcrow 1992–6
- Ffatri rwber Brynmawr 1947–53 Architects Co-Partnership
- Crymlyn, golchfa glofa Hafodyrynys canol y 1950au
- Mamheilad, Nylon Spinners 1947–8 gan Percy Thomas
- Mamheilad, Parke Davis 1971–3 gan Percy Thomas
- Cwmbrân, Alfa-Laval 1973 gan Percy Thomas
- Magwyr, Bragdy Whitbread gan Frederick Gibberd 1979
- Dyffryn, ffatri Inmos gan Richard Rogers 1982
- Coedcernyw, safle LG 1996–8

LLE	ENW ADEILAD	PENSAER	DYDDIAD	RHESTRWYD
Y Fenni	Canolfan asesu plant	Kenneth Jones	1975–7	dymchwelw
Abersychan	Ysgol Gyfun	John Postill and Norman Robson-Smith	1977–80	
Abertyleri	Ysgol Gyfun	John Postill	1984–6	
Basaleg	Ysgol Pentrepoeth	Norman Robson-Smith	1985–6	
Betws	Ysgol Uwchradd	Evans a Shalev	1969–72	dymchwelw
Bryn-mawr	Ffatri a thŷ boeler Dunlop Semtex	Architects Co-partnership	1947–53	II* ffatri wedi'i dymchwel, tŷ boeler wedi goroesi
Bryn-mawr	Tŷ pwmpio Dunlop Semtex	Architects Co-Partnership	1947–53	II
Bryn-mawr	Cartrefi	Yorke Rosenberg a Mardell		

Caerllion	Coleg Addysg Bellach Gwent	Norman Robson-Smith	1983-8	
Cil-y-coed	Ysgol	Penseiri sirol Sir Fynwy	1957-8	
Croesyceiliog	Ysgol Ggyfun	Pensaer sirol Sir Fynwy — Colin Jones	1955-9	
Cwmbrân	Cartrefi	J C P West	1950-62	
Cwmbrân	Adeilad preswyl uchel	Gordon Redfern	1960au	
Cwmbrân	Monmouth House (fflatiau)	Gordon Redfern	1965-7	
Cwmbrân	Ysgol Gyfun Fairwater	Pensaer sirol Sir Fynwy — Sydney Leyshon	1969-71	
Cwmbrân	Neuadd y Sir	R Matthew / J Marshall	1969-77	dymchwelwyd
Cwmbrân	Pencadlys Heddlu Gwent	R Matthew / J Marshall	1971-7	
Forgeside	Cartrefi	MacCormac Jamieson Prichard	1985	
Langstone	Ysgol gynradd	Gollins Melvin a Phartneriaid	1951-2	
Llantarnam	Ysgol	Pensaer sirol Sir Fynwy — Colin Jones	1950-4	
Stadau tai Casnewydd	St Julian's/ Always/Ringland/ Malpas/Gaer Stelvio	Llawer gan Johnson Blackett	1946-51	
Casnewydd	Stad Dyffryn	MacCormac a Jamieson	1976-9	
Casnewydd	Coleg Technegol	Percy Thomas	1956-8	
Casnewydd	Pont Stryd Siôr	Mott Hay a Anderson	1962-4	II*
Casnewydd (Dyffryn)	Swyddfa Ystadegau Ganolog	Percy Thomas	1973	

Casnewydd (Gaer)	Ysgol Gynradd	Johnson Blackett	1950-51	II
Casnewydd	Theatr Dolman		1967	cynigiwyd
Pant-teg	Amlogfa	Percy Thomas	1958-60	
Pontnewynydd	Ysgol Cwmffrwdoer	John Postill	1982-3	
Rhisga	Coleg Trydyddol	Penseiri Sirol Sir Fynwy	1956-61	
Tredegar	Llyfrgell Gyhoeddus	Powell Alport	1974-5	
Trefddyn	Ysgol	Penseiri Sirol Sir Fynwy	1962-3 3	
M48	Pont dros y Gwy	Mott Hay a Anderson	1961	II

ATODIAD C

Medal Aur am Bensaerniaeth yr Eisteddfod Genedlaethol hyd at 1985

Casglwyd o wybodaeth a ddarparwyd yn garedig gan Eisteddfod Genedlaethol Cymru

Blwyddyn	Enillydd	Adeilad	Nodiadau
1954-59	Neb yn deilwng		
1960	Grenfell Baines a Hargreaves, Preston	Swyddfeydd H J Heinz, Caerdydd	dymchwelwyd
1961-66	Medal heb ei chynnig		
1967	Neb yn deilwng		
1968	Hird a Brooks, Caerdydd	The Gore (cartref a phwll nofio), Heol Llantrisant, Caerdydd	?
1969	Partneriaeth Ormrod, Liverpool	Adeilad Pilkington Perkin-Elmer Llanelwy	dymchwelwyd
1970	Syr Percy Thomas a'i Fab, Caerdydd	Adeilad Ffiseg a Mathemateg, Coleg Prifysgol Abertawe	?
1971	Partneriaeth Percy Thomas, Caerdydd	Neuadd fawr, Undeb y Myfyrwyr a sgwâr canolog, Coleg Prifysgol Aberystwyth	goroesi
1972	T G Jones a J R Evans	Little Orchard, Dinas Powys	Gradd II
1973	Neb yn deilwng		
1974	Partneriaeth Percy Thomas, Caerdydd	Llys Albert Edward, Tywysog Cymru, Porthcawl	goroesi

1975	John Sam Williams, Pwllheli	Ysgol Arbennig y Ffor, Pwllheli	?
1976	Partneriaeth Percy Thomas, Caerdydd	Gwaith fferyllol Parke Davis, Pont-y-pŵl	Yn cael ei ddymchwel a'i ddinoethi 2018
1977	Bowen Dann Davies	Hostel Ffordd Cefndy, Y Rhyl	goroesi
1978	Partneriaeth Percy Thomas, Caerdydd	Amgueddfa Werin Cymru, Sain Ffagan, Caerdydd	Gradd II
1979	Partneriaeth Percy Thomas, Caerdydd	Adeilad Hugh Owen, Coleg Prifysgol Aberystwyth	goroesi
1980	Neb yn deilwng		
1981	Neb yn deilwng		
1982	Partneriaeth Bowen Dann Davies, Bae Colwyn	Hafan Elen, Llanrug, Caernarfon	Ymddangos fel pe bai yn goroesi
1983	Partneriaeth Percy Thomas, Caerdydd	Labordai Amersham International, Caerdydd	goroesi
1984	Partneriaeth Bowen Dann Davies, Bae Colwyn	Capel y Groes Wreccsam	goroesi
1985	Partneriaeth Bowen Dann Davies, Bae Colwyn	Plas Menai, Canolfan Awyr Agored Genedlaethol Chwaraeon Cymru, Caernarfon	goroesi

ATODIAD D

Gwobrau Ymddiriedolaeth Ddinesig wedi'r rhyfel

O ystyried nifer y Gwobrau a'r Cymeradwyaethau, mae'r tabl canlynol wedi'i gyfyngu i'r adeiladau hynny sy'n destun craidd i'r adroddiad hwn, sef adeiladau cyhoeddus a thai preifat a chyhoeddus. Mae'r tabl hwn yn seiliedig ar wybodaeth a ddarparwyd yn garedig gan Wobrau Ymddiriedolaeth Ddinesig (DS cyn belled ag y bo modd, mae'r rhestr isod yn eithrio newidiadau i adeiladau sy'n bodoli eisoes)

Blwyddyn	Adeilad/Lle
1959	Bangor, tŷ yng Nglan Aethwy
1959	Trefyclawdd, cartref hen bobl, The Cottage
1959	Cwmbrân, cynllun tai gogledd canolog
1960	Y Mwmbwls, chalets yn Southend
1962	Crucywel, Brynant, cynllun cartrefi (cymal II)
1962	Bangor, pencadlys Bwrdd Gwarchodaeth Natur
1962	Llandrindod Wells, tai heddlu
1965	Porthaethwy, tai ar gyfer Mrs Wands, Green Bank
1965	Penarth, Tŷy Rhyngwladol De Cymru
1965	Maentwrog, bythynnod Tan y Bwlch
1965	Caernarfon, fflatiau Tan y Mur, Tre'r Gof
1965	Caernarfon, bythynnod teras, Stryd y Mynydd
1965	Llansantffraid, datblygiad cartrefi pentref
1966	Caerdydd, tŷ ar Heol Llantrisant, Llandaf
1966	Abertawe, Ysgol Astudiaethau Cymdeithasol, Parc Singleton
1966	Caerdydd, labordai gwyddonol dros dro, Parc Cathays
1968	Caernarfon, Cefn Hendre
1968	Rhondda, Tŷ Ferndale a Llys Ferndale
1968	Caernarfon, Glan Cadnant

1968	Pontsticill, cartrefi
1968	Bae Colwyn, Kennedy Court, Ffordd Llanellian
1968	Prifysgol Aberystwyth, Adeilad Llandinam
1968	Brynsiencyn, Menaifron
1968	Prifysgol Aberystwyth, Neuadd Cwrt Mawr
1968	Caergybi, cartrefi Caeau Newry
1968	Treffynnon, Plas Dewi
1968	Trefin, Tŷ Gwyn
1971	Biwmares, canolfan gymunedol
1971	Prifysgol Aberystwyth, Neuadd Fawr, Tŵr Cloch a'r Sgwâr
1971	Tŷ-du, datblygiad tai Oak Road
1971	Llanelli, llys ynadon
1971	Margam, amlogfa
1978	Porthmadog, datblygiad yr harbwr
1978	Dinas Powys, Elm Grove Lane
1980	Newport, cartrefi Dyffryn
1980	Llanrug, Hafan Elan
1980	Dinas Powys, Merevale
1982	Abersychan, ysgol gyfun, Manor Road
1982	Bangor, Llain Deiniol
1982	Hawy, Millview Close
1984	Caernarfon
1984	Cwmffrwdroer, ysgol gynradd, Waunddu
1984	Llanbedr, tŷ preifat, Tyddyn Siân
1984	Casnewydd, cartrefi gwarchod, Heol Crocker

ATODIAD E

Gwobrau Pensaernïol R.I.B.A. 1945–85

Gwybodaeth wedi'i darparu'n garedig gan Mary Wrenn a'i chasglu ganddi hi a Jonathan Vining

Blwyddyn	Enillydd	Adeilad	Nodiadau
Medalau Efydd			
1946	Percy Thomas	Caerdydd, Parc Cathays — y Deml Heddwch ac Iechyd	Gradd II
1953	Saxon Smith and Partners	Wreccsam — Coleg Technegol Sir Ddinbych	Gradd II
1955	T Alwyn Lloyd and Gordon	Llanrhyddni — Pafiliwn Chwaraeon Coleg Prifysgol De Cymru a Sir Fynwy	
1958	Smith, Wilson and Cox	Abertawe — Heol Ystrad, Fforestfach, depo a swyddfa Kardov	
1961	T Alwyn Lloyd and Gordon	Cardiff, y Tyllgoed — Eglwys Lutheraidd Dewi Sant	Gradd II
1964	Sir Percy Thomas & Son	Coleg Prifysgol Abertawe— Ysgol Astudiaethau Cymdeithasol	
Cymeradwyaethau RIBA			
1974	S W Milburn and Partners	Caerdydd, Ysbyty Athrofaol Cymru	
1974	Alex Gordon and Partners	Caerdydd, Theatr Sherman	
1975	Percy Thomas Partnership	Porthcawl, Llys Albert Edward Tywysog Cymru	
1976	Faulkner–Brown, Hendy, Watkinson, Stonor	Prifysgol Carerdydd, Llyfrgell y Celfyddydau a Gwyddorau Cymdeithasol	

1977	Percy Thomas Partnership	Prifysgol Aberystwyth, Llyfrgell Hugh Owen	
1978	Bowen Dann Davies	Rhuddlan, Eglwys Gatholig Sant Illtud	
1978	Holder & Mathias Partnerships	Caerdydd, Llandaf — swyddfeydd Office Cleaning Services	
1979	Architects Design Group	Amlwch a Rhosgoch — terfynnell forol	
1979	Bowen Dann Davies Partnership	Shotton, Canolfan Melrose	
1982	Bowen Dann Davies Partnership	Y Rhyl, cartrefi Trinity Court	
1982	Bowen Dann Davies Partnership	Llanrug, Hafan Elan cartrefi i'r henoed	
1983	Frederick Gibberd, Coombes and Partners	Magwyr, Bragdy Whitbread	
1984	Ralphs and Mansell	Bythynnod gwyliau yn North Rogeston ger Hwlfordd	
1984	Bowen Dann Davies Partnership	Wrecsam — Capel y Groes	
<i>Gwobrau Pensaernïaeth RIBA</i>			
1966	Alex Gordon and Partners	Llandarcy, gwaith E M Edwards	
1967	Alex Gordon and Partners	Parc Cathays, Caerdydd — labordai dros dro Coleg Prifysgol De Cymru a Sir Fynwy	
1970	Percy Thomas Partnership	Prifysgol Aberystwyth, Neuadd Fawr, Tŵr Cloch ac Undeb y Myfyrwyr	
1971	H M R Burgess and Partners	Amlogfa Llwydcoed	
1973	Percy Thomas Partnership	Canolfan ymchwil a gweithgynhyrchu Parke Davis & Co, Pont-y-pŵl	

HOLLAND HERITAGE

1976	Bowen Dann Davies Partnership	Y Rhyl, Hostel Cefndy	
1982	Percy Thomas Partnership	Caerdydd, canolfan radiocemeg Amersham International	